ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون

آتم ڪهاڻي

گوبند مالهي

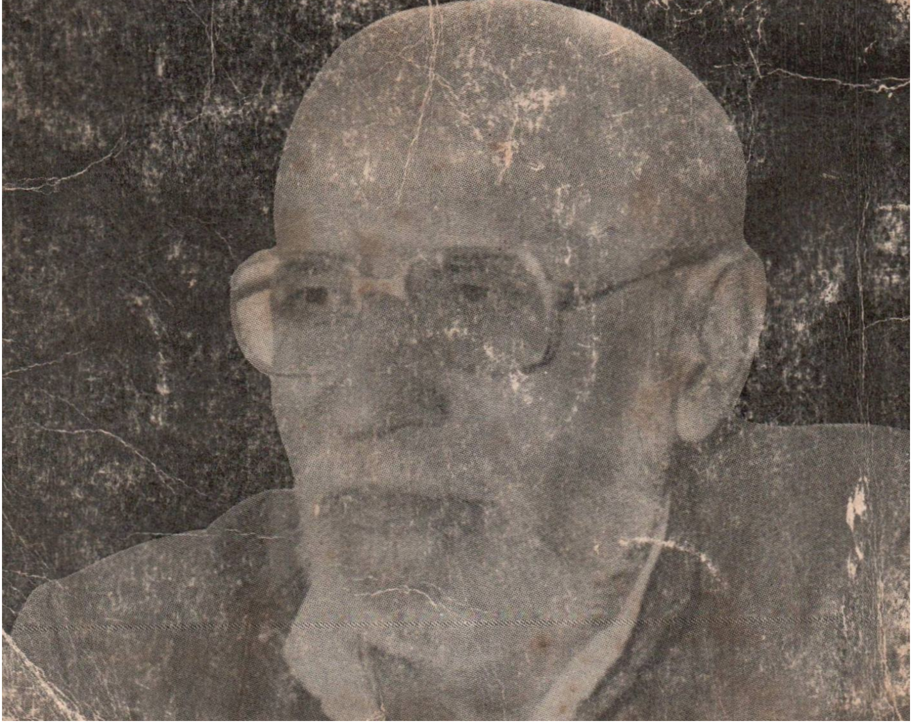

ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون

آتم ڪهاڻي

گوبند مالهي

1987

عزيز ڪتاب گهر
ٽنڊو محمود سکر

سگند پبليڪيشنس : ڪتاب 26

(حق واسطا اداري وٽ محفوظ)

ڪتاب : ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون
ليکڪ : گوبند مالهي
ڇپائيندڙ : زيب سنڌي
ٻاران : سگند پبليڪيشنس، جناح باغ روڊ لاڙڪاڻو
ڇپيندڙ : احمد برادرس، ناظم آباد 2، ڪراچي.
ڪئليگرافي: مرزا ناشناهي
ڇاپو : پهريون - جولاءِ 1987ع (هند ۾)
ٻيون - آگسٽ ١٩٨٦ع (سنڌ ۾)
قيمت : 20-00

ملڻ جو هنڌ
سگند ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو سنڌ
فون : 61034

Galhyoon Munhijay Goth Joon
An Autobiography, by Goband Malhi
1st. Edition: Published by Suresh Puryani, for Sindhi Times Publication Ulhas nagar, India. July 1987.
2nd. Edition: Published by, Zeb Sindhi. for Sugand Publications Larkano Sindh, Pakistan August 1987.

● ڪتاب بابت ......

گوبند مالهي- هڪ شخص، هڪ تحريڪ، زماني جي هڪ تصوير- گوبند ماليءَ جي آتم-ڪٿا، هڪ شخص جي آتم-ڪهاڻي به آهي ته پاڻ سان گڏ هڪ تحريڪ/ادبي تحريڪ/سياسي تحريڪ جي ڪهاڻي به آهي ته پنهنجي زماني جي هڪ تصوير، هڪ چٽر، هڪ نقش به آهي، تاريخ به آهي.

هيو سانگ- چيني ياتريءَ جو ڀارت ياترا جي سفر جي ڪهاڻي، تنهن وقت جي ڀارت جي به ڪهاڻي آهي. **سفير البيروني**- جو سفر پنهنجي زماني جي تاريخ به آهي.

اهڙيءَ طرح گوبند ماليءَ جي آتم-ڪٿا سنڌ جي سنڌي ادب، سنڌي سياست (ترقي پسند) جي هڪ ڪهاڻي آهي- ان ڪري هيءَ آتم-ڪٿا اهم آهي.

هن آتم-ڪٿا ۾ ڪنهن هڪ شخص جو ڏک/سک، غم/خوشيون نه آهن پر سنڌي شخص، سنڌي اديب، سنڌي سياسي ڪم ڪندڙ جون خوشيون ۽ غم آهن، ڏک ۽ سک آهن- لاها-چاڙها آهن.

گوبند مالهي- رام پنجواڻي جيان هڪ اتهاسڪ لوڪ-ڪهاڻي آهي. پروفيسر رام پنجواڻي جو ناٽڪ ياد ڪندا ياد تو اچي- جڏهن اهو ٻار وڇڙو هليو تڏهن سندس ڳالهيون / ڪم ياد ڪنداسين- گوبند مالهيءَ جي وڃڻ بعد ياد ڪنداسين ته هن جو سنڌي ادبي تحريڪ ۾ ڪيڏو نه مکيه ۽ اهم رول/ پارٽ هو. اڄ هو اسان جي سامهون آهي- اسان جي وچ ۾ آهي-

تڏهين شايد اسان سندس اهڙي اهميت کي محسوس ڪري سگهون.

پر هن جي اهميت صدين تائين ياد رهندي.

سنڌ ۾ پهرين ترقي پسند ادبي تحريڪ جو باني- سنڌي ساهت سنگت جو باني- پهرين ترقي پسند رسالي "نئين دنيا" جو سمپادڪ، گوبند مالهي- سنڌ جي اڳين ٽهي ۽ نئين ٽهيءَ جي ليکڪن وچ هڪ پل، گوبند مالهي.

سنڌي تحريڪ جي ڪهر ساگر کي ولوڙڻ بعد نڪتل زهر جو پيئندڙ گوبند مالهي، دوستن جون ساراهون دوستن حوالي ڪري- دوستن جون گلائون، گهٽتائون- غير جوابداريون پنهنجي سر تي کڻي- زهر پيئڻ نه آهي ته ڇا آهي؟

اڄ ان، باني هوندي به عهدا ٻين جي حوالي ڪندڙ آهي- ۽ خادمي پنهنجي رکي.

ڙ اس "جڳهن جي هٿ ۾ ڏوني، اک مري سوني."
واري ڪار سندس سان آهي.

هيءَ ڪهاڻي اها آهي.

۽ هاڻ گوبند مالهيءَ جي آتم- ڪهاڻي جو هي ٻيو ڀاڱو آهي- ٻيا ڀاڱا وقت اپندي ظاهر ٿيندا رهندا- اس.

ناراڻ ڀارتي
مک، سمپادڪ
سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن

١ مئي ١٩٨٧ع
٥٦، هيرا سوسائٽي
الهاسنگر - ٣

ليکڪ جي قلم مان ......

منهنجي الفاظن پوريءَ زندگيءَ ۾ اهو به اتفاق رهيو آهي ته منهنجي همعصر ليکڪن جي ڀيٽ ۾ مون لاءِ، منهنجي ساهتيه ۽ منهنجي ڪارنامن لاءِ گهڻي ۾ گهڻو لکيو ويو آهي. "ڪونج" طرفان شخصيت نمبر به نڪتو آهي ته مٿس پوءِ سنڌي ساهتيه اڪادمي طرفان سيمينار به ٿيو آهي. خود اُن موقعي تي شايع ٿيل "يادگار" ۾ به ڪيترن سڄڻن منهنجي شخصيت ۽ ڪارنامن کي ياد ڪيو آهي. اهو به اتفاق رهيو آهي ته مون پاڻ به پنهنجي ڪتابن جي مهاڳن ۾ ٻيءَ طرح پنهنجو پاڻ لاءِ لکيو پئي آهي.

سنڌو سنڌون ڪن خاص ليکن ۾ پنهنجي زندگيءَ خاص طور ننڍپڻ جي زندگيءَ ۽ اوائلي ساهتيڪ جيون لاءِ به پسمنظر طور گهڻو لکي چڪو آهيان. تازو "پساريل جيون" هفتيوار معرفت قسطن ۾ يادگيريون ايان ڪيم جي پوءِ ڪتابي صورت ۾ ظاهر ٿيون - "ٻهراڙين پيار ۽ پيون يادگيريون" عنوان سان.

پوءِ به منهنجي گوناگون زندگيءَ ڪسي سلسليوار ڇنڊ ڇاڻ جي خواهش ڪن اديب دوستن، خاص طور ناراڻ ڀارتيءَ وڌ ۾ وڌ ظاهر ڪئي. ناراڻ ڀارتي اُن راءِ جو آهي ته مان اڳ ۾ پنجاهه ورهين سنڌي ادب ۽ ادبي تحريڪ سان جڙيو رهيو آهيان، اُن ڪري منهنجي سوانح عمري سنڌي ادب ۽ سنڌي ادبي تحريڪ جي هڪ قسم جي تواريخ يا اُن مڪمل تواريخ جي

سهانڪ ٿي سگهيئي، ۽ شايد ان ڪري ئي هن منهنجي ان
ڪيءَ آمريڪا جو ناول لکڻ ڪيو آهي. ”ادب ۽ اديب“
”ادب ۽ اديب“ جا چار ڀاڱا هوندا. ”ڳالهيون منهنجي
ڳوٺ جون“ ”سنڌڙي منهنجي جنڊڙي“، ”نرواس ۾ آس“
۽ ”سفر هن سنسار جو“.

في الحال پيش آهي ”ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون.“ ڳوٺ ۽ ڳوٺاڻا، منهنجا نديڙا جا ساٿي ۽ سرتيون، اتفاق ۽ واقعا، زندگيءَ جو مفهوم ۽ ان جا موڙ، نديڙا جا سنسڪار ۽ سموري زندگيءَ جي پيڙهه جا پٿر. اهي هڪ انوکي سلسلي ۾ مون اهڙيءَ نموني پيش ڪيا آهن، هن جيون ڪٿا ۾.

ڏيرو، گدو، هيمون، ٻولو، لالو، سيد عارف شاهه ۽ بابا هريرام - اهي منهنجي جيون ۾ نه اچن ها ته منهنجي جيون جو رخ ئي ٻيو هجي ها، دادن منهنجي ٻيڙي نه هجي ها ته انهيءَ ۾ جيون جي ڪتاب ۾ جهڪي ڪي سگهيس، اهو سڀ ڪي نه سگهان ها.

مامو اوڌوارام ۽ ماناڻي ماءُ منهنجي زندگيءَ ۾ نه اچن ها ته زندگيءَ جي شڪل رخ ڪي اهم ۽ انسان کي اشرف المخلوقات صرف ڪتابي علم ڪري سمجهان ها، هندن کي مسلمانن کان متڀيد، سک ڌرم ۽ صوفي مت کان متاثر، سنتن درويشن جي سنڌڙي جي هڪ انمول مثالي ڳوٺ ۾ جيان ٻلڪان نه ها ته نه صوفي ٿيان ها ۽ نه انهيءَ هائي مارڪسواد جي رنگ ۾ رڱجان ها. طبقن جو تفاوت، اميري غريبيءَ جو فرق، خاص طور غريبيءَ جي لعنت ۽ ذلت کي ٻروڙڻ جا وجهه مون کي ملندي هوندي نه ملڻ، سرمائيداريءَ سان جو ظلم ٿيو، ڳڻيا سان جا زوري ٿي ۽ منهنجي زميندار سان جا ايڏو زور وراتي ٿي، ڇڏجي ڪٿي منهنجي نڪ سامهون. الله اڪبر ۽ ملي مونکي

استريءَ جو همدرد ۽ گهڻگهور ۽ ٻاٻو ۽ انهن چوڻ ۾ وڏاءُ نه آهي
نه زندگيءَ جا نيڪ مولهه، جن ناولن ٻارن ٻڌهڙي ڳوٺ اندر
آئي ٻرڇيا ۽ ٻرو ڙيا.

سنت ڪندو رام کي ٻالڪل ويجهائيءَ کان صرف هڪ ڏينهن
لاءِ ڏٺو، پر ته هن جي لهڻائيءَ، حليمائيءَ ۽ انسانيت جي
چاپ منهنجي من تي عمر ڀر رهي آهي. ماسٽر چندر جي
صحبت ۾ گهاريل گهڙيون ڀل مختصر رهيون هجن، ليڪي جيئڻيءَ
واري سوالي سنياسيءَ جو سنگ ڀل ان کان به گهٽ رهيو هجي،
پر ته هن ۽ ٻوهوءَ جي ٻاغ جي سنگت منهنجي روح
کي راڄ سان جا انوکي وچي اهڙي سا زندگيءَ جي هڪ
اهم ڪاري جي سر انجاميءَ لاءِ ڪارآمد ثابت ٿي. مهراج شڪر
سان گهرائي نه ٿي ها ته ماڻهو ٿي نه ٿيان ها!

خود منهنجي ٻنيءَ سان منهنجا ناتا عجيب ۽ غريب رهيا،
هن مونکي ايتري پيار ڏنو، جيتري ڪٺي ان پيار سان آزادگي ٻاٻو
۽ ان آزادگيءَ ۽ آزاد خياليءَ ۽ هن ۽ منهنجي وچ ۾ وڇوڙن
لوڙي عمل ۾ وڃڻ آندا. پوءِ به هن جي من لاءِ محبت ۽
منهنجي هن لاءِ عزت سلامت رهي.

"ٻهراڙن پيار ۽ ٻيون يادگيريون" ۽ هن ڪتاب ۾ ڪي
ڏهراءُ لازمي آهن جاڪاڻ ته ٻئي منهنجي زندگي جي حياتيءَ
جا عڪس آهن. پوءِ به مون ڪوشش ڪئي آهي ته هي جي
نرالپ ۽ الڳ الڳ اهميت برقرار رکڻ جي. جيئي ٻهراڙن ڪتاب
وشيه مطابق باب باب ۾ لکيل آهي تئي هنيءَ انوک سلسلي ۾
جڙيل ۽ ڳنڍيل آهي.

ٻهراڙين ڪتاب ۾ ڏيرو، گدو، هيمون، ٻالو، سرسوتي ۽ گنگا
عدم موجود آهن. ان ۾ ڪندو رام ۽ ماسٽر چندر جو ذڪر نه
ڪونهي. خود ٻهراڙين ڪتاب جي ڪردارن ۽ واقعن جي هن

ڪتاب ۾ اُٺار اولي ۽ اُستاتين ڪبل آهي جنتري ۽ جيستائين
ڳالهه جي سلسلي ۽ حقيقتن جي بيانهي ڪسي ارڏوار رکڻ الاءِ
بلڪل ضروري آهي ته ان ڪان اسان ڪي قدر گهٽ ڇڏڻ ائين
ڪتاب هڪ ٻئي ٻنهان ته اڳيان ٻڌڻ سان ڪردارن ۽ حقيقتن
۽ ان ڪان وڏيڪ مهدجي جيون جي مڪمل ڄاڻ ملي سگهي.
مون ڪوشش ڪئي آهي ٻڌهي ڪي هڪ ائين جو ٻوراڻو ٻدائڻ
جي ۽ جتي ٻهراءُ ن ڪتاب جيون جهانڪيون آهن، لئي هيءَ
ڪتاب مهدجي اسڪولي جيوت لائين زندگيءَ جو هڪ سلسليوار
باب آهي. هاڻ باب، اڳيان ٻي باب باقي آهن، لن ۾ ٻيو باب
”سندڙي مهدجي جندڙي“، مهدجي سند ۾ گهاريل زندگيءَ
جو بلڪل تيار آهي. ممڪن آهي، اهو ٻانڪن اڳيان جلد اچي.

بهرحال، هن ڪتاب معرفت هڪ دفعو وري آنءَ آنيدي
اڳيان آهيان؛ البت، نديءَ جي زندگيءَ جو هيءَ آنيدو وڏو
آهي ۽ ذري گهٽ آدم قد.

في الحال مونکي ايترو ئي چوڻو آهي ۽ بس.

گوبند مالهي

۷، راج ڪرڻ،
مهاتما گانڌي روڊ،
ڪانديولي، بمبئي، ۶۷.

● ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون

مونکي شيڪسپيئر جي ناٽڪن جي هيٺين سارن جاندار ڪردارن ۾ هئملٽ ئي سڀ کان وڌيڪ وڻندو آهي ۽ ان جو ڪارڻ شايد اهو ئي آهي ته هو ناٽڪ ۾ ۽ مان زندگيءَ ۾ - ٻئي ٻڏتر جا ٻار رهيا آهيون؛ ۽ شيڪسپيئر جو ئي ته قول آهي، "ناٽڪ زندگيءَ جي آرسي آهي."

ٻڏتر جي انوٽ زنجير جهڙيءَ زندگيءَ ۾ مونکي منهنجي ننڍپڻ ٻڏتر جي هيءَ ساڃهه آهي، گوٺورام جي مڙهيءَ ۾ هڪ سنياسي ٻانو آيو هو. امان پنهنجي منهنجي ڏاڏي مونکي ۽ مون کان ڏهه سال وڏيءَ ڀيڻ دادن کي وٺي هلي هن جي ستسنگ ۾. هن جيڪي ڪي چيو، ان مان ڪجهه ٿورو ته هڪ ڪن کان ٻڌي ٻئي ڪن مان نڪري ويو. پر جملا هن جي اندر ۾ اٽڪي پيا: "جانورن ۽ پکين ۾ به اسان مون جهڙو ساهه آهي؛ هنن کي نه ڪهو، نه کائو ... جيئو ۽ جيئڻ ڏيو جهڙو ٻيو ڪو ڌرم ڪونهي." منهنجي ننڍڙي دماغ ۾ سوال اٿيو، "ويشنو ٿيان؟" ۽ ئي ڏينهن اهو سوال منهنجي من ۾ هر هر اڀرندو رهيو، "ويشنو ٿيان يا نه ٿيان؟" جواب دادن ڏنو ٽن ڏينهن کانپوءِ: "اڄ کان ماس مڇي کائڻ ڇڏي ڏيون." ۽ اٺ نو سال مان ويشنو رهيس.

منهنجي زندگيءَ جي ٻي ٻڏتر به گوٺورام جي مڙهيءَ سان جڙيل آهي، ستسنگ پوءِ. مان ڪجهه ٻارائو پڙهندو هوس. منهنجي

اسڪول ۽ گوتورام جي مڙهيءَ وچ ۾ هڪ رستو ۽ باغ هو، باغ ۾ گوتورام جو باغ سڏبو هو. اهو، باغ ڪڏهن رهيو هوندو، منهنجي ساٿين ۾ اچڻ لائق اهو پڙهانگ تي چڪو هو، ان جي ڪوه تي صبوح شام جو ئي ماڻهو ايندا ويندا هئا. مان پڙهڻ کان ڪتراڻي ڏيڙوءَ سان گڏ گوتورام جي مڙهيءَ ۾ هليو ويندو هوس، ڏيڙو ڪلاس مان ڀڄندو هو جو هن جي سامهون ٻگل هئي ۽ نئين نه وٺي اچڻ ڪري سائين عبدالله هڪي ايندو لسي ڀڄهاريندو هو. مان روز اسڪول کان نڪرڻ کان اڳ ٻاٻا کان پڇندو هوس، "اسڪول مان ڀڄان، نه ڀڄان؟" ڏيڙو موکي ٻانهن کان وٺي هليو هلندو هو ۽ اسين رستو پار ڪري پڙهانگ باغ لتاڙي گوتورام جي مڙهيءَ جي حاطي ۾ داخل ٿيندا هئاسين. اسين ڇڏن رانديون ڪري لڳندا هئاسين، ڪڏهن ڪڏهن گوهو اسڪول سامهون واري ڏامي مل جي دوڪان تان گلڻي ماري اسان سان گڏ اچي راند ڪندو هو.

هڪ ڏينهن ڏيڙوءَ موکي چيو، "هل ته ٻوٽ مان ٻڌي هلون؟"

مون ابوجهانيءَ سان پڇيو، "ڪيڏانهن ڀڄي هلون؟"

هن وراڻيو، "ڪيڏانهن به دنيا وڏي آهي، ڏاڍي."

دنيا ڇا آهي ۽ ڪيڏي وڏي آهي؟ اهي سوال منهنجي من ۾ نه اٿيا. ڏيڙو مون کان ٿي سال وڏو هو ۽ موکي هن جي هر ڳالهه تي اعتبار هو. منهنجي من ۾ اهو ئي سوال ٿيندا ٿيو، "ڀڄان، نه ڀڄان؟"

۽ جواب نه هن ڏنو نه مون ڏنو. هن جي ماءُ اڪثر هٿ ۾ جهلي اچي وٺي هئي ۽ هوءَ چوندي آئي هئي: "ماءُ جي مار کان ڪيڏانهن ڀڄي ڇٽندين؟"

ٻئي ڏينهن ڏيڙو اسڪول ۾ نه آيو. مون سمجهيو، سڏو

مڙهيءَ ۾ هلندو ويو هوندو. مڙهيءَ ۾ وڃي ڏسڻ آئي ته ڪونه هو. مون سوچيو: ڏاڏيءَ وٽيءَ دنيا ۾ اڪيلو ٿي هليو ويو هوندو. مان اڪيلو مڙهيءَ ۾ ويهي رهيس. ڪوبه آيو پر هن سان واند نه ڪيم. منهنجي من ۾ هڪ ٿي سوال ورِي ورِي اُڀري رهيو هو: هن کي ڳولهيان، نه ڳولهيان؟ اهو سوال سڄو وقت مون سان ساڻ رهيو. ٻئي ڏينهن بابا چيو، ”سڄو وقت اسڪول ۾ ويهندين ته ماستر عبدالله موڪل مهل لوڪي هڪ ٻاٽي ڏيندو.“ ورِي هڪ هڪ لفظ تي زور ڏيئي چيو، ”لوڪي هر روز اسڪول ويٺو پوندو.“

ان طرح، فيصلا منهنجي مٿان مڙهيا ويا آهن. عمر ٻره هاڻ اهڙو ضرور ٿيو آهي يا مون ڪيو آهي ته هڪوار ڪنهن فيصلي تي مڙهجي وڃڻ ٻيا منهنجي طرفان قبولڻ بعد مون ان جي سر انجاميءَ لاءِ ايمانداريءَ سان ٻاڻ ٻٽي پتوڙيو آهي، مان اڪثر وسهندو آهيان ته ساميءَ جي هڪ سوني سٽ، ”اڻ گهريا ملن موتي، مانگي ملي نه ڀيک.“ منهنجي زندگيءَ جي سوڙي صدي ترجماني ٿي ڪري، ۽ منهنجي جيون ڪهاڻي لڳي ٿي اتفاقن جي ڪهاڻي رهي آهي، مدي کان وٺي، اتفاقن سان مون سان وڙ به ڪيا آهن ته وڙال به وهايا آهن عمر ...

انهن ڏينهن ۾ ٻانيءَ جي مُلهه ته ملهن جهڙو هو - ٻه پڪوڙا ملندا هئا، ٻه ٻورڙيون دال سان ملنديون هيون، البت نميڙيون مگر ذائقيدار ٻورڙيون، دل پڪڙا ٻيا نڪل ملندا هئا، چگي ٻزندي ملندي هئي. مان ٻانيءَ جي ملهه بابت سوچي ٿي رهيو هوس جو هيمون اسانجي گهر هليو آيو، هٿ ۾ ڪٺي آيو هو ڪاٺ جي ميت لڳل لٺڙي. چيائين، ”سوٽ، اڄ مان نه پڙهڻا هلندس.“

هيمون مون کان عمر ۾ ٿورو وڏو هو. هن ۽ منهنجو گهر

لاڳيتو هو، وچ ۾ اُن ڦوٽي ديوار هئي، هُو منهنجي پڙڏاڏي جي
ڀاءُ جو پڙپوٽو هو. هن جو پيءُ ڏنو، هن جو ڀاءُ نارو ۽ هن جا
سؤٽ مدن ۽ ڏنو - اهي ساڻوڻي سؤٽ آهي منهنجي ڏاڏاڻن ۾
منهنجا ويجهي ۾ ويجها مائٽ هئا. هيمونءَ سان منهنجو لڳاءُ
انڪري نه هو ته هُو منهنجو سؤٽ هو، پر انڪري جو هُو مون
سرتو هو مگر ڳالهائڻ خواه وڙهڻ ۾ هو وڏن سان ٺاهي ڪاٺيندو
هو. پاڙي ۾ سڀ ٺاپر ليڪر هئا ۽ اهي اسان ننڍڙن مٿان رعب
ڄمائيندا هئا. هيمون هنن کان پاڻ نه ٻچڻ رهندو هو، مونکي
نه ڇڏائي ويندو هو. لٺ سان ٻچندڙ ڇڪر هو. ۽ ڳالهيون نه
وڏن جهان ڪندو هو ۽ سڌ نه هر ڪنهن ڳالهه جي هيس، ڳوٺ
جي هر ڳالهه ڏنوءَ ٽاٽين پهچندي هئي ۽ ڏنو وري پنهنجي گهر
۾ ڪندو هو، مرچ مصالحي سان. هيمون ڳالهه جي ڳاٽي کان
مرچ مصالحو وڌيڪ جهٽيندو هو.

هيمون اسڪول ۾ ويهندو هو ۽ مونکي نه ويهاريندو هو ۽
موڪل مهل سائين عبدالله کان ملندڙ پائيءَ جو مال پٽي وٺندي
ورهائي کائيندا هئاسين. اسڪول بند، ڦونڊيون گهرن ۾ ڦٽيون
ڪريائي رول پنهنجي لي نڪرندا هئاسين، ۽ ان رول پنهنجي ۾ اسان
جو ٽيون ساٿي هو گدو. گدوءَ جا به وڏا ڀائر هئا. ڪونگو باغ ۾
ڪم ڪندو هو ۽ گيهي هيمونءَ ۽ مون کان هڪ درجو مٿي
پڙهندو هو. هُو اسانجي اوطاق جي نڪ سامهون واري ڪُڇهه جي
بلڪل لاڳيتو رهندا هئا، ڏاڏيءَ ۽ چاچيءَ سان. نورو وڏو ٿيڻ
کان سڌ پيم ته گهر اوٺي لاءِ چاچيءَ جي ناليءَ ۾ هو. باغ ۾
ڪونگوءَ جي ڪم ڪرڻ ڪري ٿڌي ڀاڄين کي رکي سگهي روزي
نصيب ٿيندي هئي. گدوءَ کي شوق هوندو هو طوطن ڦاسائڻ جو.
هيمون ۽ مان هن کي ان ۾ مدد ڪندا هئاسين، اسان ڪڏهن
به ڪڏهن هڪ طوطو ڦاسائيندا هئاسين گدوءَ سان پاڻ جي

جي ڳوٺ ۾ وڃي الله بخش کي اهي وڪڻندا هئاسين، طوطي جا ڏهه پيسا (اڄ جا پندرنهن نوان پيسا) ۽ طوطيءَ جا ڇهه پيسا ملندا هئا، پيسا گڏو ڪندو هو، مونديءَ اسانکي اسڪول جي راند جي ميدان تي دال ڇولا وٺي کارائيندو هو. اسان ته انهن ٻارنءَ ۾ پيسا گڏڻ کي ڏيندا هئاسين، ٻوءِ پتو پيو ته هو اهي پيسا پنڊاري ۾ وجهندو ويندو هو، پنهنجي ٻارن جي ڪپڙن ۽ ٻين ضرورتن لاءِ.

هڪ دفعي الله بخش چيو، "اڄ ڪلهه طوطن کي گهر ۾ رکڻ جو شوق گهٽجل آهي. طوطي جا ڇهه ۽ طوطيءَ جا چار ڏيندس."

گڏو پيسا وٺڻ وارو هو جو هيمونءَ هن جو هٿ روڪيو ۽ خدڪيءَ مان چيو، "بخشو، اسان گهٽ ملهه وٺڻ وارا نه آهيون، اهو نه وڻندو ته مولهڻ ۾ نبي بخش کي ڏيئي ايندا سين؛ هڪ نه ته ٻيو بخشو، اسان جو ڪم صحيح ملهه سان ..."

ان ڏينهن ته الله بخش پورا پيسا ڏنا، پر ٻئي ڏينهن ٻڌ ڪيئي پيو، هيمون وري ضد تي، هلياسين ڏهه ميل پنڌ ڪري مولهڻ ڏانهن. نبي بخش جي ٻولتي ته ساڳي الله بخش جهڙي. هڪ ڏينهن اندر هڪ بخشو ٻئي بخشو کي پٺي ٻڌائي آيو هو. ان ڏينهن اسان هڪ طوطو ۽ ٻه طوطيون ڦاسايون هيون.

هيمونءَ اسانکي ٻاسيرو وٺي چيو، "هڪ رات دم جهلي ويٺاسين ته سياڻي اسان وارو ملهه پنهنجي مان ڪونه ڏيندو."

مون ڏانهن منهن ڪري چيائين، "سوجهه، اچوڪي رات هڪ هڪ ٻکي نپٽي پنهنجي پنهنجي گهر تان ڪٽي هلون ..."

هن جملو ٻڌو ته نه ڪيو هر جو مونکي ڦقڙي وٺي وئي. امان (ڏاڏي) ۽ ٻابو مڃيندا نه ڪو. ٻانو ته هيڪاري وڙهندو. دادن ... ها، هن جي معرفت.

هيمونءَ جو آواز آيو، "سوجهه، هڪ رات جو ته سوال آهي. گڏڻ جو سڏائين الاءِ ٻاو ئي پوندو."

هڪ راند، گدڙ ۽ جو ٻلو، دادن جو آسرو ... منهنجي ٻنهي
مون کان صرف ڏهه سال وڏي هئي، پر هوءَ منهنجو سهارو
بڻي رهي، ماءُ جي مرڻ ويلا جي ته جهڙي سانڀر اٿم پر اهو
چڱيءَ ريت ياد اٿم ته دادن پنهنجا آهه روئي رهي هئي ۽
ٻانهن ۾ مونکي ٻوڪاٽي به رهي هئي. هوءَ منهنجي هر غلطي
پنهنجي ڪري، پنهنجا ڳالهاڻ سهندي هئي، مونکي بچائيندي
هئي؛ هوءَ منهنجو رڳو گهڻو ڪو پيءَ پاڻ کان لڪائي
رکندي هئي.

مون ڇولي هيٺان طوطي لڪائي گهر ۾ آندي، اوطاق ۾
پڙڻ هيٺ رکيم ۽ اچي دادن کي ٻڌايم. ٻڌڻ سان ته هوءَ ڇڙي،
"ڪهڙا ڪم ٿو ڪرين؟ اها طوطي گهر وارن کان ڪيئن ۽ ڪٿي
لڪائي رکندا سين؟ نه بابا ..."

منهنجو منهن لهي ويو، روئڻهارڪو ٿي ويس.
هن چيو، "چڱو، اون لاءِ ڏس ..."

هوءَ وئي، ماسي جو ننڍو پڃرو وارو پڃرو ڪڍي آئي. ان ۾
طوطي رکيسين. ان ۾ هن جي لاءِ ميوو به رکيوسين ۽ ٻاٽيءَ جي
وٽي ۾ پاڻي کي اوطاق جي ڏاڪڻ ۾ اسٽور واريءَ ڪوٺيءَ ۾
ڇت ۾ لٽڪايوسين. صبوح لائين طوطي مري چڪي هئي، ۽
اسان کان اڳ اها سڌ بابا کي پئجي چڪي هئي!

هو سڌو منهنجي ڪٽ تي آيو. مان اڃا ننڊ ۾ هوس.
ڌونڌاڙي مونکي اٿاريائين، هو مونکي چماٽ هڻڻ وارو هو جو
دادن هلي آئي. چيائين، "طوطي مون آندي آهي ..."
بابا هٿ ٻيرو ڪيو. چيائين، "اڄ ٿي گوبند کي نالڪيءَ وٽ
ڇڏي ٿو اچان. گدڙ ۽ هيمونءَ جي اثر کان اهائي رکڻ جو
اهو ئي طريقو آهي."

ٻيان ۾ پٽيءَ وٽ رهندي وري اسي نه ٻاري ٿي- گوبند

(دهليءَ جو گوبندرام ٻيهومل)، هو منهنجي ڀائٽن جو سؤٽ هو ۽ هن جو ٻيءُ منهنجي ڀائٽن جي فرم "کيولرام ٽوپڻداس" ۾ نوڪري ڪندو هو ۽، گڏجي ٻا واسديو هو مون سرلو هو. گوبند، گڏجي ۽ مان ٽيئي اسڪول ۾ گڏ ويندا هئاسين. اوچتو ، هن جي صحبت کان وڌيڪ مونکي منهنجي ماسڙ کيولرام ڀاڻ ڏانهن ڇڪيو.

هو ڪافي ٻڍو هو، منهنجي ڪراچي واري فرم منهنجي سؤٽ ٽوپڻداس، منهنجي ڀاءُ ۽ ٻئي جي حوالي ڪري هو منهنجي ڀيڻ وٽ رهندو هو. نظر ۾ گهٽي گهٽ هيس ٻار ڳالهيون سڻيون ڪٽندو هو. الف ليليٰ جي ڪهاڻي، ڪهاڻيءَ مان ڪهاڻي مون ٻڌا ۾ رهندي هن کان ٻڌي ۽ ٻڌائيندو ۽، ڏاڍي سٺي نموني سان هو ۽ ڇڏيندو ۽ اهڙي هنڌ هو جو مان پڇي ٿي ويندو هوس، "ماسڙ ٻيءَ ڇا ٿيو؟" هو کلي چوندو هو، "ٻاڙيا، وڌيڪ سڀاڻي، اِنتظار جو ڦل مٺو ٿيندو آهي."

۽ ان ڪهاڻيءَ جا ڪردار سڄو وقت مون سان ساڻ رهندا هئا ۽ ٻئي ڏينهن اسڪول مان اچڻ شرط ماني ٽڪڙ ۾ کائي وڌيڪ ڪهاڻي ٻڌڻ لاءِ مٽي ٻچيءَ ۾ ماسڙ وٽ هليو ويندو هوس. "الف ليليٰ" بعد هن "علي بابا چاليهه چور" ۽ اُن بعد هن مونکي " حاتم طائي ۽ چار درويش " ڪهاڻي ٻڌائڻ شروع ڪئي.

مان ڪهاڻي ٻڌندي ڪڏهن کلندو هوس، ڪڏهن روئندو هوس، ڪڏهن "الا"، ڪڏهن " او" ڪندو هوس. ماسڙ کلي چوندو هو، "ٻاڙيا، ڪهاڻي ٿي نه آهي؟"

۽ اڪثر مان ٻاڻ کان پڇندو هوس، "اهڙي ڪهاڻي مان جوڙي سگهان ٿو؟"

هڪ ڏينهن صبح جو مان اسڪول وڃڻ لاءِ گهران نڪري آئي رهيو هوس تہ ايندي مان ماستر جون رڙيون منهنجي ڪن تي پهتيون : سڙان ٿو ، بچايو.

مان بي اختيار ڏاڪڻ تي چڙهي ويس، ادي اڳ ئي پهتي چڪي هئي، ماستر گويا باه جي لپيٽ ۾ هو.

ماستر نہ بچيو ، آدي رنڻ لڳي، مان بہ رنڻ لڳس.

نظر گهٽ هجڻ ڪري ليلي پٽ اندران ڪٽ جي چادر تي ڪيرائي هئائين ......

ان موت جي مونکي ڇٽي يادگيري آهي، اڄ بہ موت ايترو دردناڪ لڳندو آهي، اها سڌ بہ ناهي.

اڄ لالٽين مرڪندي ڪان سرد شيڪارا ڀريندو ڪترائيندو رهندو آهيان.

توڪلداس ۽ منهنجو پيءُ بہ اچي ويا، ڪراچيءَ مان. توڪلداس مونکي پهرئين ئي هشمت وارو شخص لڳو. ڊگهو پتلو بدن، مٿي تي ڪاري ٽوپي، پيرن ۾ جوراب ۽ بوٽ، ڌوتيءَ ۽ ڪوٽ ۾ هو اثردار ٿي لڳو. هو بہ سچ پچ اثردار پوليس جا ڏيڍ ڏينهن اديءَ کي پيا ڳالهيا سان لڳ ڪري رهي هئي، سا اوچتو چپ ٿي وئي. منهنجو پيءُ توڪلداس کان وڌو ٿي لڳو ٻار هاڻيءَ، هلڻ چلڻ ۽ هلندي ڳالهائيندي ۾ هن جهڙي مت نہ هو.

توڪلداس ٽن چئن ڏينهن بعد هليو ويو.

اديءَ ۽ پيءُ وچ ۾ هڪ ڏينهن منجهند جو مون بابت ٻڌمس ٻڌي، هن ايڪي مونکي ننڊ ڪٽي وئي هئي.

هن کي پنهنجو اولاد نہ هو. آدي مونکي گود ۾ وٺڻ لاءِ پور پڇي رهي هئي ۽ پيءُ پنهنجي پاڻيءَ بعد منهنجي اٿي پيءُ جي پت جيئي ڪي، جيئو اٿندو هو ٻہ مون کان چار سال

وڏو هو. ٻڪر ۽ ٻڪريءَ جي ڪمر ۾ ٻه هيڪاندو لڳاوٽ لڳندو هو. ٻنهي پنهنجو پيو نه هئڻ ڪري لڳي پيئي هئي. ٻڪر چئي رهيو هو، ”مان ٻڪريءَ پرائي. جيئنو جلد پنهنجيءَ لي وهندو ۽ منهنجي پٺيءَ جو حقدار ٿيندو، گوبند اڃا ننڍو آهي.“

ٻڪري چئي رهي هئي، ”گوبند جو اسان کان سواءِ ڪير آهي؟ پاڻو پنهنجي ڪم ۾.. امان مڙهي ناروء، دادن ۽ گهر ۾ ٻه ريء، پاڻو اي شادي ٿاسي نئو.“

ٻڪر چيو، ”ٻه پٽ ٿا ڳالهه ۾ ونون.“

اتي ڪتن منهنجي من ۾ آواز آيو، ”مان گوبند جو پٽ نه ٿيندس.“

ان وچ ۾ ٻڪري ٻڪر ٻارن سان ليڙن لي وڃڻ لاءِ تياري ڪري رهيا هئا. بابا هڏن کان ٻا چئجي مون کان موڪلائڻ آيو. مون کيڻو ڪيو، ”مان گوبند جو پٽ نه ٿيندس، مان ليڙن لئي به نه ويندس.“

بابا چيو، ”ٻل نه وڃ، وهلو ۽ نه وڃ. مونکي ڪهڙا سڀ پٽ آهن جو لوکي گرد ۾ ڏيندس. هاڻي ڏاڻي ۽ آهر ۽ پنڌي لاءِ مون وٽ گهڻج آهن.“

هن ڇڪي مونکي چاليءَ سان لاتو.

بابا مونکي ڳوٺ وٺي آيو.

اسانجي گهر روز ڪو نه ڪو مهمان ايندو هو. جڏهن ڏينهن مهمان نه ايندو هو تڏهن ڏينهن امان ڏايي موڳي موڳي رهندي هئي. مهمانن ۾ مونکي ٿيڪو وڌيڪ وڻندو هو، هو هفتي ۾ ٻه ڏينهن ايندو هو، سومر ۽ جمع ڏينهن ۽ جي هو پيرو ڪندو هو نه امان کان وڌيڪ مان من ئي من ۾ اداس ٿي ويندو هوس. هو مونکي ان لاءِ نه وڻندو هو جو هو مون لاءِ پيري سان

بسڪيٽ يا ڪئمنڊا کڻي ايندو هو. هو مونکي اُن لاءِ وٺندو هو جو هو ڳالهين جو ڳوٺ هو. مان اسڪول مان ايندو هوس ۽ هو بزار مان پنهنجي دليوڙن واري دوڪان لاءِ خريداري ڪري موٽندو هو. هنکي ماني کارائي، ٻاهر ڪاٺي، مان ۽ هو اوطاق ۾ ساڳيءَ کٽ تي سمهندا هئاسين. جڏهن ٻولن کان وٺي لر جي مشهور ڌاڙيل پير محمد جي جانفشانيءَ لائين، هو ڪاڻ ڪا ڳالهه مونکي ٻڌائيندو رهندو هو. ڏني جي جهليءَ جي هوا ۽ هنجي ڳالهين جي وچ مونکي ننڊ کڻي ويندي هئي. منهنجي اُٿڻ کان اڳ ئي هو ڳوٺ راهي ٿي ويندو هو ۽ منهنجي دل ۾ ڇڏي ويندو هو پنهنجي پيءُ اچڻ جو انتظار. ڏوليءَ ۽ ٻڪريءَ ۾ هر ڪافي وڏو لڳندو هو، ٻوءِ ته مان هنکي ٽيڪو ڪري سڏيندو هوس جو منهنجي ڏاڏي هنکي ٽيڪو ڪري سڏيندي هئي، ٽيڪوءَ منهنجي ۽ پنهنجي وچ عمر جو تفاوت مٽائي ڇڏيو هو، اهو ئي ڪارڻ هو شايد هنکي ٽيڪو ۽ لون ڪري سڏڻ جو.

ويندو رهڻ جي باوجود امان هر روز صبوح جو ٽيرن ڪرائي، انگوڇو مٿهن جي ڳچيءَ جي چوڌاري ويڙهيندي هئي ۽ ان جي هڪ ڪنڊ ۾ آنو ٻڌي ڇڏيندي هئي. مان هڪ ڇوڙي کان ٿي ڇوڙي لائين شاهي بزار لنگهي، ٻاچي مارڪيٽ وٽان ڦرندو گوشت جي مارڪيٽ اندر ويندو هوس ۽ ٻئي نمبر صندل جي ٻاسي ۾ وڃي اٽڪندو هوس. قادو ڪاسائي مون کان انگوڇو وٺندو هو، آنو ڇوڙيندو هو ۽ اڌ سير گوشت اُن ۾ ٻڌي انگوڇو وري منهنجي ڳچيءَ ۾ لٽڪائيندو هو.

ڪجهه وقت بعد سڌ پيئي ته گوشت ڏهن پئسي (هائوڪا پندرهن پيسا) سير هو. ٻڌي گراهڪ هجڻ ڪري قادو مونکي پن آني سير جي حساب سان ڏيندو هو. مان الان سڌو ٻاچي مارڪيٽ ۾ مامي آئل جي ماڙيءَ وٽ پهچندو هوس. هو انگوڇي

جي پٺيءَ پاسي پاڻيءَ ۽ سائو مصالحو ٻڌي انگوڇو منهنجي ڳچيءَ ۾ لٽڪائيندو هو. مان وري هڪ ڇيڙي کان ٻئي ڇيڙي تائين ازار لتاڙي گهر پهچندو هوس.

هڪ ڏينهن ليوڙ چڱو ڏهر سان ڀريو هو ۽ مان مونڊي کاڌي لٽڪڙو ازار لتاڙي رهيو هوس جو چوسول وٽ آواز آيو، ”ڀڄ، ڀڄ ڀ...“ ڪنڌ ورائي ڏٺم ته آر پار وانڍ گهٽيءَ جي منهن وٽ ڏاڍو بيٺو هو ۽ اڳيان ڪهڙن جو ننڍڙو خوبصورت رکيو هوس. مان هڪدم ڏسي ايڏو خوش ٿيس. ٻوءِ ته هن وٽ پهچي اي زبان مان نڪتو، ”ڀڄ اوهين هتي! مون سمجهيو وڏيءَ دنيا ۾ هليو ويو آهين.“

هن جو منهن پاڙو ٿي ويو. ٻوءِ چيائين، ”ڀڄ اوهين ته اٿي ۽ مان به مان ڪڏهن نه ڪڏهن ڏينهن هتان ٻاڦي ٿي ڏيکاربو سان ءِ.“ خير، هو پڳو ڪونه، ڪهر وڪڻندو رهيو. البت وقت گذرڻ سان هن جو خوبصورت وڏو ٿيندو رهيو.

هيمون ان وچ اسڪول ڇڏي چڪو هو. ٻنوءَ هڪڙي عين ٻين ٻارڻ جهڙو ٻدمعاش ٿي چڪو هو. هو اڪثر چوندو هو، ”پڙهڻ ۾ هڪ ٻٽ نارو ڪافي آهي، هيمون منهنجو ٻانهن ٻيلي ۽ ٿيندو ته ڌنڌي جو وارث به رهندو. هو ۽ ته جڏهن هڪ ٻيلي ۾ ۽ شيمون گهاري ته سگهندا آهن ان هڪ ڇت هيٺ ۽ پڙهيل هڪ ٻئي جو ماس ٿي ڇڏيندا.“

هيمون ٻنوءَ کي هر روز طبيلي ۾ به ٿي ڪلاڪ مدد ڪندو هو، باقي سڄو وقت گهٽين ڪچيندو وتندو هو. ڪي ڏينهن ته رٽيندو رهيو. ”پڙهيندا لکيندا، ٿيندا خراب، رليندا پليندا ٿيندا نواب.“

هو نواب وانگر ڪي ڏينهن ٽنڊ لي ٽوپي رکندو ڦرندو هو.

منهنجي هن سان بيحد همدردي رهي، عمر ۾ مان خود رول پين ڪندڙ هوس مگر ٻران مان اٺڻ بعد روز اسڪول وڃڻ لڳس. ٻاني ماستر ڪڏهن جو ڏيڻ جڏي ڏني هٿي، ٻوء ۽ مون اسڪول ڪڏهن نه گسايو. هڪ ڏينهن هميشه کــي اسڪول هلڻ لاء چيم. چيائين، "سونت، اون ۽ تو پڙهين، اسهنجو پاڻ ۽ تو پڙهي، لڳاء شرط، اڳتي اوهان ٻئي وڌندا ۽ اوهانجي گهر مان ني نه ته ۽ گهر ضرور ليندا. سونت، جڏ انهن جهگڙي جــي ڳالهين کـي، اچ نه ٻيون ڳالهيون ڪريون، ڪــال خوشيءَ جون."

مان ۽ ٻانو اچ ڪلهه ٻن شهرن ۾ الڳ الڳ گهرن ۾ رهون ٿا ٻر ته پڙهڻ ڪري، نه ڪڏهن ملڪيت جي جهگڙي ۽ نه هميشه ن ۽ هن کان وڌ ٻنوء هي دل جي ڪڏهن ڪنڊ ۾ رهيل خواهش جي ڪري. اسان جي علحدگي وڌاڳي ۽ الڏ ٻلاڻ جي لعنت جي ڪري آهي خير، ان جو سراسنو ذڪر ڪڏهن ٻئي دفعي.

ٻران مان ڳرت اچڻ لي مون هڪ ٻيو ۽ قبر و ڏنو. ٽيڪوءَ جي اڳوٽي خوش مزاجي نه رهي هئي ۽ لڳندو ۽ مجهيل مجهيل هو. مون کــان رهيو نه ٿيو. پڇيو مانس، "اوهانجي گهر ۾ ته سڀ خوش ٻرسن آهن؟"

هن ورائيو، "گهر ۾ سڀ ڪجهه ٺيڪ آهي، ڏاڏو ۽ سڏو ٻيو هلي."

مون چيو، "ٻاقي."

هو اچي رڻ ۾ چنڪيو. هلڪو سارو مڙس مالهو روئي ڇڏي رهيو هو، "گوبند، دنيا ۾ اندڀر آهي، ڪاڪي (منهنجي ٻاءُ) لاء هاڻي ۽ ٻيون مانٽيون اچن، هن جي ور ور نه ڪرڻ لي ۽ مان جواني ٻــار ڪري ڇڪو آهيان، ڪو مون کــي ڏيءُ نٿو ڏئي ..."

مون هن کي ڪجهه نه چيو، امان کان ”ٻچڙ نيڪوءَ جي شادي ڇو نه ٿي ٿئي؟“

امان ونئي ڇڄ ۾ ڇانو ۽ سوچيا، منهن مٿي ڪري ڪانسواءِ چيائين، ”اڙي غريب هو، ان ڪري، هاڻي هو عمر چڙهي چڪو آهي، ڪنهنجو اٿو ڪٿو آهي جو پنهنجي جوان جماڻ ڌيءَ ڪنهن هڪڙي ڏيندو؟“

مون دنيا ۾ ايا ڏٺين، ڪهڙو ڪي نه ڏٺو هو، پوءِ به دل ئي دل ۾ چيم، ”دنيا ۾ سچ پچ انڌير آهي.“

منهنجي آس پاس ئي ......

ڪڏهن جو پاڻ ڪرنگو، سڀڻ جو نندو پٽ ٽوپڻ ۽ منهنجو ماءُو (در حقيقت امان جي سوٽ جو پٽ) آئل ڪندوارا هئا؛ غريب هئا ۽ لڪڙ عمر چڙهي رهيا هئا.

ڪڏهن طوطا قاسائڻ ان ڏينهن کان ڇڏي ڏنا هئا، جڏهن ڏينهن اسانجي گهر طوطي مٽي هئي؛ هو شام ٿئي سوناري وٽ جهلي ڇڪيندو هو، پراڻي پساريءَ وٽ ٻڙون پڪندو هو يا رجب واڙي وٽ مزوري ڪندو هو ......

هو، هنيون ۽ مان هڪ ئي پاڙي ۾ پيدا ٿيا هئاسين، گڏ وڏا ٿيا هئاسين، ڪجهه وقت گڏ رهيا هئاسين ۽ ...... ۽ هاڻ جڏهن جوان زندگيءَ جي ڏواٽي تان الڳ الڳ راهن تان وڃي رهيا هئاسين.

مونکي نه چاهيندي به مونکي ورڻي پٽيءَ وٽ وڃي رهڻو پيو، ٻاهران پران ۾ ٻوءِ ڪراچيءَ ۾ ......

منهنجو پڙهڻ چالو رهيو هو. بابو ۽ امان هونئن ٿا ٻڌائيندا رهيا، هن جي پراڻي سڀڻ اسانکي نيڻي ولا روزي ڪري ڏيڻي واندي هئي.

اديءَ وٺي بابا کي چيو هو، ”گوبند ۾ مهنجو موهه اٽڪيو پيو آهي، چاهيان ٿي ته مون وٽ هجي، پر ڪن سالن بعد گهرائي وٺجوس.“

مان ٻارهن سال گهر کان ٻاهر رهيس. ڳوٺ ۽ شهر جي زندگي ڏٺم، ان جو تفاوت به جاچيم. ان وقت شهرن ۾ هاڻوڪي گهاگهه ۽ هل هلان نه هئي پر ته به ڪراچيءَ ۽ ٻران خواه ناروشاه جي زندگين ۾ فرق هو ۽ مهنجي اک سڃاڻي. من گهڻو ڪي ٻانهيو، ٻرڪيو ۽ ٻرجهيو، هيمونءَ، گدوءَ، ڏاروءَ، ٽيڪوءَ ۽ ٺمڍڻ جي ٻين همراهن، ماسڙ ڪيولرام سميت، مهنجي سمجهه رڌي واڌڪي کي چاڙهي ڏني هئي، ان کي مهنجي عمر جي ٻار کان وڌيڪ رفتار بخشي هئي ... ۽ ان رفتار ۾ آڻيا ته ٻيڙي آندي مهنجي ٻڌائن جي ميوي جي فرم ”ڪيولرام ٽوپڻداس“ جي ڀائيوار مدگهدمل.

مدگهدمل اصل ٺٽي جو هو ۽ ٽوپڻداس جو ڏوهٽو راڻهون ماڻڪ هو. ٺٽي جي چلي رهڻ بعد اديءَ جي سار سنڀال اهو مدگهدمل ئي لهندو هو. ٻاجهي ٽڪو، ميوو ۽ اناج وغيره ٻڌائڻ، هر ضرورت جو پورائو ڪرڻ ۽ سڀ کان وڌيڪ مهنجي سهولتن جو خيال رکڻ.

اديءَ مونکي ماءُ جهڙو پيار ڏنو، پنهنجي گود جي ٻٽ جهڙي کان به وڌيڪ. هوءَ اڻپڙهيل هئي پر فرم جي سيٺ ٻائي ٽوپڻداس جو هن سان ڪافي موهه هو.

مدگهدمل مونکي سڄي ڪراچي ڏيکاري. هر آچر ڏينهن مونکي ساڻ وٺي نڪرندو هو، آرام ۾، ڪڏهن نه ڪڏهن پاسي وٺي هلندو هو.

هوءَ هيڏو ٻگوان جو ٻگهت ۽ سٺ سدڪ جو ڪوڏيون نيٽي جهٽي جي مندر ۾ هر آچرار شام جو هرڊوار جو سنياسي ڪٿا ڪٿندو هو، وچ وچ

۾ ڳچ نه ڳائيندو هو. منگهمل کي ڪٿا مان ”گيان“ ملندو هو ۽ مونکي هن جي واتان رامائڻ، مها ڀارت، نل دمينتي ۽ سريمد ڀاڳوت جي ڪٿائن ٻڌڻ مان بيحد آنند ملندو هو ۽ هن جو سريلو ڳلو نه مونکي هر آڌوار ڏينهن هن ڏانهن ڇڪيندو هو. مون ۾ ڏهن سالن لڳاءِ ان هردوار واري سنياسيءَ جي سريلي ڀڄن ٻڌندي شروع ٿيو.

ٻڌائن سان ڪي گونگيون ڳالهيون نه ڏنم - ۽ اڄ نه ياد اٿم، وري هرشچندر ۽ سورداس.

نثر ناالي نيڪر سان نه سنگت ٿيم، ڪراچيءَ ۾ جو ڳـوڙ ورهين ڀڄائڻ مونکي سينگاپور ۾ ڳڌو.

مان واپس ڳوٺ وريس پاڻ سان گڏ جيئڻ ڀاڻڻ لاءِ ليءَ جي شاديءَ اي!

منهنجي ليءَ ٻين شادي ڪرڻ نٿي چاهي، ڪرڻ چاهي هـا ته ڇهه ست سال اڳـ ڪري هـا، جڏهن اسان ننڍا هئاسين، ٻڌو هوم، منهنجي سڳيءَ ماءُ جـي ڳڙڻ وقت سڏوڻن ۾ ٻه مائٽيون آيون هيون، هن لاءِ، خود منهنجي سڳي مامي ٻهڙجي وڏي ڌيءُ آهي هئي بابا ڪـي، پر بابا هڪ لي، مائيلي ماءُ آئي، ٻارن لاءِ آزار پيدا نه ڪندس. هيڏر نه دادن ٻڌايم ته ”ٻارن جو هڪ ٻيڙو بابا وٽ آيـو، هٿ ٻڌي چيائين، چووهن پنجوهن سالن جي ڪنواري ڌيءُ گهر ۾ وهني اٿم، ڏيتي ليتيءَ جا پيسا ڪونه اٿم تون منهنجي سالڱي انگيڪار ڪر، ٻڪوان اجا نه وڌائيندءِ“ بابا ڳهڻو ٿي آناڪاني ڪئي پر ٻيڙو هٿ جوڙي بيٺو. چيائين: ڪانءِ ٻڌي ٿو وڃانءِ در ڪي، ڳڪدام، وٺيئي ته ڄوڙ، وٺيئي نه ته ڄوڙ، مان ليسنائين اَن جل نه وڻائيندس، جيستائين تون منهنجي ڌيءُ قبول نه ڪندين. بابا ٻيڙي جي هٺ اڳيان لاچار ٿي ويو.

مون بي اختيار پڇيو، "ٽيڪڙءَ جي شادي ٿي؟"
امان ورائيو، "هن مارئيءَ کي ڪير ٿي ڏيندو؟"
مان صرف اٺن ورهين جو هوس؛ تنهن هوندي به منهنجي دل ۾ آيو، "پهرين ڪنگال ٿيا، بابا جي در تي پنڻ وارن ٽيڪڙءَ جي در تي پنڻ سکيو آهي. شايد ان جي عمر وڌندي به نه پرڻس ها." چڱو جو زبان سان ڪجهه نه چيم.
پر وڏو ٿي ٽيڪڙ ڪڏهن سنڀاليندي ڏٺو ته خوش مزاج ٺهيو رهيو، هن جي وهنوار مان اهڙي ريت ظاهر نه ٿيو ته کو هنکي منهنجي نهوداري رهڻ جو ڏک يا بابا جي پهرين پرڻجڻ جو ناراضو هجي. هو ته ڳالهه ٻولهه ۾ بهتر ڏٺو رهيو هو.
منهنجي ماٺيلي ماءُ واقعي ٿالهي سان نباهيندي سانڍي نه سگهي. اسان ٻن ڀائرن ۾ هڪ ٻئي کي من ۾ ٿي من ۾ الهي دپ ۽ انديشا هئا، اهي اجايا نڪتا. منهنجي لاءِ هوءَ دل ۾ ڪهڙي ويٺي ۽ مان به هن لاءِ پنهنجو ڇا ٿو ڀانيان. امان کي به هن ڪٿ ڪا ويهي ڪارايو.
ٻه سال پوءِ بابو پرڻيو، سانڍي ٻائيءَ ٿي جي حيثيت ۾ امان سان ۽ سس جي حيثيت ۾ منهنجي ڀاڄائيءَ سان چڱيءَ ريت نباهيو، بابو ۽ ڌاڙن به هن مان ڏاڍو خوش هئا.
هڪ هنجي سگهي پهرين اسانجي گوٺ ۾ ٻڌايل هئي، جنهن کي اسانجي گهر جو سڪ چئن ڪافي ڪلاڪيو. هن منهنجي ماٺيلي ماءُ کي گهران لوڏي ڪڍيو هو ۽ هن منهنجيءَ انهيءَ پهرڪي اساڳي واٽ ڏانهن ٿي چاهي. هن ٻهراڻ موڪلي ڏاڍو ڪاڻ ٻوڙ ڀاڄائيءَ کان ٽيڙڻ لاءِ لاچون لب ڏنا، مگر مان هن جي وڪڙ ۾ نه آيس. هن پهرڻ کي به ارغلائڻ جي ڪوشش ڪئي پر سانڍيءَ شايد ان سان ٻڌو ڪيو هو ته هوءَ مرندي مري وينديءَ، ماٺيلي ماءُ

پاڻس دستوري غلطفهمي دور ڪري ٿي رهندي، ممڪن آهي ته پاڻ هن کي ٿاٿارڻو هجي ۽ ٿاني ته هن کي سڏڻين راهه اسي محڪم رهڻ لاءِ همٿايو هجي؛ ڪيئن ته، ماسيءَ کي اها آشا رهي ته ساهڙيءَ کي پنهنجو پار ٿيو ته هوءَ مائيلي پارن کي ڏيهون جا ٿارا ڏيکاريندي. هن جي اها اميد به ارڙواب نه ٿي.

پاڻيءَ کي ٿڌو ڀار جاڳو ۽ زهر چڙهي وڃڻ ڪري پاڻ به اٿي نه سگهي.

مان اڄ به اکين ۾ آب اوتي اتين وسهندو آهيان ته پاڻيءَ گويا گهر جي اڪتا ۽ اڪيلتا کي سلامت رکڻ لاءِ جان جي آهوتي ڏني هئي.

مون گانڌيءَ کي پهريون ڀيرو ونجهاڻيءَ لاڳ ناروشاه ۾ ماستر جيولرام مٽانيءَ جي اوطاق ۾ ڏٺو؛ مان سمجهان ٿو اهو ١٩٢٩ جو سال هو ۽ سنڌ ۾ پاردست پوڻون پيون هيون. ڏيرو اڌ اڳهاڙو ۽ ڪافي ساورو. ڏاڏي وٽي هلي هئي، "سنت" جي درشن لاءِ. مونکي گهڻو ڪي ياد ڪونهي، پر اها يادگيري اٿم ته گانڌيءَ جي ليڪچر لي مردن حراه زالن پوڻ جي پيڙهين لاءِ روڪڙ ۽ زيور جام ڏنا هئا. دان ۾ زالن مردن کان اڳرايون هيون. امان پنهنجي نٿ لاهي ڏني هئي. هن ڏاڏي جي ديهانس لسي نٿ ته لاٿي هئي جو هن جو سرڪتو پٽ (منهنجو پيءُ) صحيح سلامت هو، هاڻ هن جي پٽ کي به پٽ ۽ هڪ ڌيءَ هئي ۽ مٿان پهر شادي ڪئي هئائين، ممڪن آهي، امان نٿ جي ضرورت محسوس نه ڪئي هجي يا ... يا گانڌيءَ جي ليڪچر ۾ عجيب تاثير هجي.

نٿ لاهڻ بعد مونکي ڏاڏي پڻي لڳي، زندگيءَ ۾ پهريون دفعو.

ڏاڏيءَ سترهن وار ڪيا هئا ۽ اها حقيقت فخر سان ٻڌائيندي

هئي. هو ن پنهنجي ساهرن ۾ ٽي ڀيڻون ۽ ٻه ڀائر ڏٺا.
هڪ ڀيڻ پنهنجي ساهرن ۾ اچڻ کانپوءِ ستمت چالي رهي. هن
ٻن ڀيڻن مان اولاد هڪ کي ٿي ٿيو. در حقيقت پنهنجي سڀني
مائٽن جو دائرو ڪافي محدود رهيو آهي. پنهنجو ڏاڏو ٻيءَ جو
سڀ کان وڏو ٻار هو، بابا جي پيءُ جو سڀ کان ننڍو سوٽ ڀاءُ رهيو
جنهن ۾ هن جو جيءُ ساڻ هو.

بابا کي ٻه پٽ ۽ هڪ ڌيءُ ڏاڏن رهي جنهن کي مامو
اوچيرام ٻن موڙين وچ ۾ لعل ڪري سڏيندو هو. مامو اوچيرام
پنهنجو نه بابا جو مامو هو ۽ ٻاڙي جا سڀ ٻار هن کي مامو
ڪري سڏيندا هئا. هيترا سارا مهمان اسان وٽ ايندا هئا سي
يا ته بابا جي ساٿين جا واقفڪار ۽ مٽ هئا يا انهن پيڙهي اڳ
جي ماڪوڙ ۽ ماساٽ هئا. خود نيڪوءَ جي اسان سان ڪهڙي
مائٽي هئي سا ٻڌائي اڄ ٻولي ساڻي نه سگهيو آهيان. رت جي
رشتي کان سڀ جو سمجهڻ وڏيڪ ڀڻو آهي - اها سڀني ٿيندي
هوندي کان ٻهتي آهي.

بابا جي ٻين شاديءَ ۽ ڪانڌيجيءَ جي اسانجي ڪٽنب ٻڌارڻ
وچ رال گاڏي ٽاروشاه مان لنگهڻ لڳي، ان کان اڳ رال جي
ٽاروشاه کي ويجهي ۾ ويجهي اسٽيشن هئي لاڪا روڊ جنهن کي
ٻه ٽي ٻوٽا روڊ چوندا هئا. اها ٽڙان کان ٽي ميل ٻري ۽ ٽاروشاه
کان سڄا سارا نو ميل ٻري هئي، ٻه ڪيڏن کان مهراڻپور
اوٻ لائين نڪتي جنهن ٽي ٽاروشاه مکيه اسٽيشن ٿيو. ان
ريلوي لائين کانپوءِ ٽڙان جو اوج ختم ٿيڻ لڳو ٽاروشاه ساهتيءَ
جو واپاري مرڪز بڻجڻ لڳو. اڄ به مونکي چڱيءَ طرح ياد آهي
ته جڏهن ٽاروشاه ۾ ٽهران رال گاڏي ٻهتي ته ڏري ڏهت سڄي
ڪٽ جا ماڻهو ان جي آجيان لاءِ ٽٽت کان اٺ ميل ٻري
اسٽيشن تي اچي ڳاهت ليا هئا. انگريزي خواه سنڌي اسڪول

جا شاگرد ۽ قطارون ٺاهي بيٺا هئاسين، ٻرانيون ڪري ٻهراڙيون هار مون کان ٿي وڃهارائو ويو هو!

ان کان اڳ مان ڳوٺ کان ٻاهر صرف ٻڌان ۽ ڪراچيءَ ويو هوس. ريل گاڏيءَ ڪانهوءَ ٿي ڏٺي ۽ نو شهري آڌس واس. پاڻوءَ جي شاديءَ بعد هن جي ساهري ٻه عيدن وچ لڳس.

مانيلي ماءُ جي سرڳواس ٿيڻ لي مامو اوڇهرام ۽ روڻي رڄ ٻرپا ۽ چياٿين، ”ڪنوار جو ڪرو هردوار ڪٺي هلنداسين.“ پاپيءَ جي ٻني مون پالي هئي، لنهنڪري ماڻي سان گڏ مونکي ۽ وڃڻ جي صلاح ٻني. پاپيءَ جي ديهانت جي چوٿين ڏينهن پاپا چيو، ”مان ۽ هلان ٿو.“ ٿن ڏينهن ۾ رزروشن جو رواج نه هو ۽ نه ورلي ان جي ضرورت هئي. ٻه عيدن کان سنڌ ايڪسپريس پڪڙاسين، ان کي پشاور ايڪسپريس ٻه ٿي سڏيائون. اسان جي پهرين منزل لاهور رهيو.

مامو پنهنجي جوانيءَ ۾ رنگين مزاج رهيو هو، گويا جوانيءَ ديوانيءَ جون اڏامڪارون بخشائڻ لاءِ نوڪريءَ کان فارغ ٿيڻ بعد ٽيرٿ ڪري. هن سفر ۾ هو اسانجو سونهون رهيو، ڪٿي لهڻ ڪهي- ڪٿي رهڻ ڪهي، ڪٿي کائڻ کهي، ڪٿين ۽ ڇا گهمڻ کهي- اهي فيصلا اسان مامي تي ڇڏيا. مون دل ئي دل ۾ مڃيو ته مامو سان نه هجي ها ته اهو لمبو سفر وڏيڪ مهانگو ۽ ٻوي هنا ۽ گهٽ سهوليت وارو ۽ ٿئي ها. پاپا جو چاهه هردوار کان وڌيڪ پنجاب ۾ گردوارا پسڻ تي هو ۽ مامو مڙني گردوارن ۽ ٻين ڏسڻ لائق جڳهين جي اتهاس کان ۽ پاليءَ ٻيٽ واقف هو. ٻئي ڪنهن سونهين جي ضرورت نه ٻئي.

لاهور، امرتسر، ترن تارڻ، گوبند وال، دهليءَ ۽ ڪن ٻين ڌارمڪ آستانن جي ياترا ڪئيسين، گهڻو لطف اس رسٽي. امرتسر

۾ ٻهراڻون دفعو ڏٺم تہ ڪٺاھ صاحب مندر ۾ نہ آيو ھيو، مندر ٻاهران دوڪان تان خريد ڪرڻو ٿي پيو ۽ اندر تلوار سان اٺ ڪٽي گرنٿ صاحب اڳيان هيٺ رکيل وڏي ٿالهہ ۾ ٿي وڌائون ۽ اٺ ڪٽي واپس ٿي ڪيائون. اِي خصوصيت اِها پاتم تہ هر گردواري ۾ سروَر هو؛ مندر جي چوڌاري، اڳيان يا پٺيان ۽ اِهو بہ پروڙيم تہ چڱي گروائي مامي ٻاپ کي ڪمک هٿي پر ٻاپ کي جان تان وڌيڪ.

امرتسر ۾ دسهري ڏينهن راوڻ سڙڻ جو اڻ وسرندڙ نظارو بہ ڏٺوسين، هڪ ئي وقت قطار ۾ ايتري ڏهن راوڻن کي ليلي لڳائي هئائون ۽ هر هڪ ۾ آتشبازي ڪا وڏي هئائون! ٻاروشاه ۾ بہ راوڻ جلندو هو ۽ ساهتيءَ ۾ اِهو ڏسڻ اٿيئي شغل سمجهبو هو پر امرتسر واري دسهري اڳيان ٻاروشاه وارو ٻاراٺو تماشو هو.

هردوار ۾ لهڻ شرط پنڊن جي جهنڊ ۾ وڪوڙجي وياسين، رڙهن واڪن ۽ ڇڪ پٽ ۾ ڦاسي وياسين. انهيءَ ون پنڊن ۽ اپنڊن شاهي پنڊيون سون اڳم ڪٿي بہ ڏٺيون هيون، در حقيقت اِج ٿائين پٺي ڪٿي نہ ڏٺيون آهن. پنڊن جي مهاجار ڪان بہ مامي ايڏائي ورتو. ٻاڻي جڏهن ليرف ڪري آيو هو تڏهن ٿي سڌ لڌي هئائين تہ منهنجو پر ڏاڏو ورهيہ اڳ ئي ان پنڊن کي اڏو آڏ ٻاڻيوار لڳائي آيو هو، ڪريا ڪرم تہ هڪ پنڊي جو ناٿو بہ ياد هوس؛ اِن طرح اواڻيءَ مان سڙي ٿي، مامي جي ڪري.

اسان واپس گهر پهتاسين مس تہ منهنجو سانوڻي سوٽ ۽ هيمونءَ جو سڳو سوٽ زنده ٻاپا وٽ ڊاڪٽين آيو: ٻنهيءَ منهنجي ماٺ ٻڪي آهي. مونکي حيرت لڳي تہ سڳو ڀائٽيو بہ چاچي کي اسي تالي سان سڏي رهيو هو.

ٻاپا چيو، ”مونکي ڇا ڪرڻ آهي، ان لاءِ؟“

مدن ٻڌايو، ”ڪاڪا، هڪ اوهان ئي آهيو جو ڊاڪٽر کي سمجهائي سگهو ٿا.“

بابا چيو، ”ڊاڪٽر کي ڪهڙو اعتراض آهي، منهنجي پڙهڻ تي؟“

مدن اوڇنگار ڏيئي چيو، ”ڪاڪا، اوهان ڊاڪٽر کي سمجهائيندي نه ٿا سمجهايو. منهنجي ماءُ اڄ نه ته سڀاڻ هلڻ هاري، مان نه جي ڪنوارو مري ويس ته منهنجي جان نه ڊاڪٽر کي ملندي نه.“

مون چپ چاپ ويٺي بابا ۽ مدن جي گفتگو ٻڌي. مون ان عمر ۾ به هنن ٻنهي جي ڳالهه کي سچ پچ ڏٺو جو سوچيندڙ هيو.

بابا جي ڪمري ڏانهن مان لڳو ته هن کي به اها ڳالهه دل سان لڳي. چياتين، ”ڪهڙو ٿي منهنجي ڌيءَ اوکي ٿئي؟“

وري به ان ڪچيءَ عمر ۾ مون ڀانيو ته بابا جي خيال ۾ ڪنهن ڪي ڌيءَ ڪوڙي هئي جو مدن جي ٻڌاري وڃي رهيو هو.

مدن چيو، ”سڀ ڪل الله جي مٿان ويٺو آهي ته ڪيمو.“

ڪيمي ڊال واري کي مان نه سڃاڻندو هوس، هنڪي ڇهه ڏينهن هيون، ۽ ٻرٽيل چار ڪنواريون...

بابا چيو، ”مان ڪيمي سان ڳالهائيندس.“

آن شام جو بابا جي نياڻي ٿي ڪيمو خوشيءَ ٻاهر رکي اوطاق اندر آيو ۽ ڊاڪٽر هنڪي اها ٻئي ٻڌائي هئي جو هوءَ مدن کي ناٿي ٻڌائڻ لاءِ راضي نه ٿيو. هيا، اها ڳالهه ۽ ٻار وڃام ته جي ٻاڙو سڄ ٻاجهه هن ٿي منهنجو زور هلائي هيا ته ڪيمو ڦاهو ڦڪڻ لاءِ به تيار ٿئي ها.

گويا منهنجي ڏڪي صحيح ثابت ڪرڻ لاءِ بابا اڳان کي

چيو، ”پرائي جهان، پرائي جهرڪي. مان ڪيئن پرائي ٻچڙي سر تي کڻان؟ سڀڪو چاچو ڪري پاڪيٽي جهڙي پراڻيءَ تي راضي نه آهي، مان ڇو هن سان ڪنڌ ملايان؟“

غريبي مصيبت آهي، اللهه ڪانئون پناهه. مون ٻڌو ۽ ڇڏيو.

اسانجي پنهنجي رهڻ جي جڳهه، ٻڌوءِ، مدن ۽ ڏاڏي جي رهڻ جي ڏاڍ جيان هڪ ٻئي پٺيان پنهنجن گهرن جي اڳراڙيءَ پٺيان ڦري ڪيس جي گهر لائين ڊنگ ڪندي هئي. هڪ دفعي ٻڌوءِ فوني لي جيرانيءَ جو رڪارڊ هلائڻ شروع ڪيو، مون مهڙ واري دروازي ڪان هلڻ شروع ڪيو. پوئين دروازي لائين لاهڻ لي ٽي لان رڪارڊ جي پوئين لڪ ٻڌي آئي. اسانجي گهر ٻه اڳيان پٺيان اڱڻ ۽ پٺئين اڱڻ بعد پاڻهو ۽ واڙو. واڙي ۾ ٻه گانيون، هڪ گهوڙي ۽ هڪ ٻڪري.

۽ اسان وٽ زمين ايڪڙن ٻه هدن وٽ وسيو ٻه ڏڍا هڪ ٿي اڙ ڏاڏي جي ٻن پٽن جي جائداد ۾ اڌو سارو سڌو ٿيو؟ ۽ ڪيئن؟

۽ اهو ئي سوال هڪ ڏينهن هيمونءَ مون کان پڇيو.

اللهه ڪيئن، مون سوال جو جواب سوال سان ئي ڏنو: ”اوهان جي جاءِ، مدن ۽ ڏاڏي جي جڳهن کان ننڍي ڇو آهي؟“

هن جهٽ پٽ جواب ڏنو: ”اسان ٻه پاڻ جو آهيون.“

مونکي اللهه ڇو، جواب دل سان نه لڳو. مان جڏهن ڪڏهن پاڻ کان پڇندو رهيس: هيمونءَ جي جڳهه سوڻن کان ننڍي ڇو آهي؟ اسانجي جائداد هدن جي ملڪيت جائداد کان ٻه گهڻو گهڻو وڌيڪ ڇو آهي؟

ڪارل مارڪس جي ڪالي ٻڌڻ کان گهڻو اڳ ئي اهڙي قسم جا سوال منهنجي دماغ ۾ اٿڻ لڳا هئا.

پوءِ مدن جي شادي ٿي، ٿي، نارو ۽ هيمونءَ جي ٿي

وٺي. ٽارو مدن کان ڏھہ سال ننڍو ھو ۽ ھيمون ٽاروءَ کان چار سال ننڍو ھو ۽ ھيمونءَ جي جڏھن شادي ٿي تڏھن ھيمونءَ جي عمر صرف ٻارنھن سال ھئي.

درحقيقت مارچ ١٩٣٠ ۾ شادين جو فصل لٿو. اسانجي ڳوٺ ۾ ان ڪجھہ وقت بعد لٿو ليو ڇ. شاردا ائڪٽ عمل ۾ اچي رھيو ھو، ١ اپريل کان جنھن موجب چوڏھن سالن کان ننڍي نينگر جي شادي اڻ قاعدي ٺھرائي وئي ھئي. ڊاڪٽر ۽ وڏير ڪنياڪون ڏيئي ۽ ٽھر ورتائون؛ ھڪ ٽاڻيءَ کي آڻيا ويا ھئا ۽ ھيمونءَ جي ڳالھہ مشڪل سان ستن سالن جي ھوندي. شاديءَ ۾ ڪنوارڻيءَ جي رواج جي ٻھراڙين ٻيرو ھير ليرو ڏيئر ڏاڏي ٽھر ونڊيا. سڄي ڳوٺ ۾ ھڪ شادي تماشو ٿيڻ لڳي، اسانجي گھٽيءَ جي ڏيڏل ڏيءَ پراڻي ھڪ ڏکھہ سان جو مونکي ٽيڪوءَ ۽ ڪونگوءَ کان ٻہ عمر ۾ وڏو لڳو. ماءُ ڏيءَ کي ڪنھن ۾ ڪٺي سمت ڦيرا ڦيرائي ڇڏيا، ڏيڏل کي ڏيءَ الڳ چار سؤ روپيہ مليا ھئا!

ماءِ اوچتو تماشو ڏسي ڏک مان چيو، ”غريبيءَ ڪسي لعنت آھي“ مون دل تي دل ۾ ھن کي صحيح سمجھيو.

ڪونگوءَ، ٽيڪوءَ ۽ ٽوپلو لڳيءَ وارا ان شادين جي فصل لھڻ تي ٻہ ڪنوارا رھيا. ھن وقت ٻہ پرڻيل ھئي، ٻہ ٻسرو.

مالي ۽ سماجي نا برابري مونکي کٽڪڻ لڳي.

ھيمن جي ڳالھہ ليڪي ڪڏھي لڳندي ھئي. ھوءَ ڊاڪٽرءَ اڳ گويا رانديڪو ھئي، ڏاڏھن ۾ ڏھہ ٻيرا ٻزار موڪليندو ھو، ڪڏھن ٻہ ڪنھن شيءِ آڻڻ لاءِ ھوءَ ٻہ ميرو ڪپڙو چولو ۽ لنڊي پائيندي ٻاڻي لڙندي لمندي گھر ۽ بازار وچ اچ وڃ ڪندي رھندي ھئي. ھن جي شڪل صورت سٺي ھئي، معصوم اکيون ھيون ۽ ٽوپي پاتي ھئي؛ ٻاڙي ۾ جڏھن لڏھن کي وڻندي ھئي.

بابو جو ڀاڻيءَ، هن جي ڪتابن ۽ ڪمن ۾ ڪو چاهه. نه وٺندو هو، سو به ليلاءَ سان بابوءَ سان ڳالهائيندو هو، البت ڀاڻيءَ جي پوئتان.

هيمون ۽ ليلي هڪٻئي کي پاڻيندا هئا، رسندا پرچندا هئا ۽ ڪڏهن ڪڏهن هٿين اچي به لڙندا هئا. ڀاڻو ڏاڍو تيزي ڪندڙ هو ۽ هيمونءَ ماءُ پٽ اندران ڏهن جو اندر ڪٽيندي هئي.

ٻن شايد ٽن سالن بعد ليلاءَ کي ڪاباري لپ چڙهيو ۽ هوءَ چلي رهي. هن جي پيڻ ناروءَ جي زال ٿيو وڃيو پر ڀاڻيءَ، هيمونءَ ۽ هن جي ماءُ پاڻي آنند ٿي هو. ڀاڻيءَ کي، ٿورو وقت اڳي، هڪ گهوڙي جي مرڻ لـي هيانءَ ڦاٽي وڃندو ڏٺم پر ليلاءَ جي مرڻ تي هن هڪ ڳوڙهو به نه ڳاڙيو. هاں هڪ ڏينهن لاءِ ملول سو رهيو.

هيمونءَ جي وري شادي ٿيندي، اها نه هيمونءَ کي اميد هئي نه ان لاءِ هن جي ماڻهن کي خاطري هئي. هيمونءَ جي آواره گرديءَ ۾ اضافو اچي ويو، ۽ جتي ڀاڻيءَ جا عشق ٻر ۾ مشهور هئا اتي هيمونءَ جون ازينگاريون اندازا ٿيڻ لڳيون.

الائي ڪيئن، منهنجي هيمونءَ سان همدردي سلامت ٿـي نه رهي، اها وقت سان وڌندي رهي.

جونکي هن سان، بابا جي پڙ ڪان، ٻاڙي ۾ ڳالهائڻ جي جرئت نه ٿيندي هئي، پر مان گهڻو ڪري هن سان روز ملندو هوس.

رات جي ماني کائڻ بعد بابو سيتداس جي اوطاق ۾ هليو ويندو هو ۽ مان اتي پاسي بابا سنگهه جي اوطاق پرسان موريءَ تي هليو ويندو هوس، هيمون ۽ هن جي آواره همراهن سان پٽ شٽ هڻڻ لاءِ. مان گهر موٽي، سيتي جي سمهي رهڻ بعد اسٽري تي وهاڻو سمهاري مٿان چادر وجهي وري گهران نڪرندو

هوس ۽ هيمونءَ سان پوهوءَ جي باغ ۾ هليو ويندو هوس، جانئءَ
جي ٻيري يا ٻولي جا ڪلام ٻڌڻ لاءِ. اڌ رات گذري وڃڻ
بعد گهر ايندو هوس، هلڪي سيٽي وڄائڻ سان دادي در
کوليندي هئي ...

مان انگريزي اسڪول ۾ سال ٻسال ڏيڍو پڙهندو رهيس،
درحقيقت منهنجي روزمره جي زندگي يڪسان ٿيڻ لڳي
هئي- صبوح جو اسڪول، منجهند جو آرام يا بازار ۾ ڪنهن نه
ڪنهن دڪان تي ٻابو يا ٻولي جي دوڪان سامهون رنگ وار
راند ڏسڻ، شام جو ادڙن دادڙن راند ڪرڻ، رات جي ماني ۽
بعد هيمونءَ سان ٻانها سنگ جي موريءَ تي ٻه شت هڻڻ ۽
گهر اچي وري پوهوءَ جي باغ ۾ وڃڻ ۽ اڌ رات ڌاران گهر
اچي سمهڻ.

ادڙن دادڙن راند ڪندي هڪ ڏينهن شاميءَ مونکي سڄ
”ڪهوٽ“ ٿيڻ لاءِ للڪاريو. مونکي ٿڃان آچي وئي، غيرت
ذات ڪان ني نفرت ولي وئي. مون ادڙن دادڙن راند ڪرڻ
ني ڇڏي ڏني. شام جو وقت سڪول ۾ ڪرڪيٽ کيڏڻ لڳس،
ٽين درجي انگريزيءَ ۾ ڪلاس جو مانيٽر به هوس ني، ڪلاس
جي ڪرڪيٽ ٽيم جو ڪئپٽن به ٿيس.

ان زماني ۾ ٻاراي ڪرڪيٽ ٽيم انگلنڊ وئي هئي، سنڌي
جي. نائونمل ان ٽيم جو مکيه اولڊر هو. ماسٽر چوهڙمل چيو،
”مشهوري راندان ڪري ٿو ملندي آهي.“

مان منهنجي ڪلاس ٽيم جو اوپننگ بئٽسمئن هوس. رنسون
ڪهڻان ڪول ڪندو هوس، مگر اڪ ٽڪ ڪري جميو بيٺو
هوندو هوس ۽ آئوٽ ڏکيو ٿيندو هوس.

اللاني ڪيئن مشهوريءَ جي ڏاڍي چمڙو منهنجي من ۾
روز منهنجي ٻنيءَ تي وڃي، ڏاڪائي جي يڪيءَ جڳه جي ٻس

اي ٿي سگهيون ليڪن جون سٺيون ناهي لڳس اوائلڪ جي
پريڪٽس ڪري.

مون ڪلاس نائين ۾ ايڪٽنگ ڪرڻ شروع ڪئي ۽ وڪيلون ۽ وٺڻ لڳس. سال سوا بعد اسڪول جي سيڪنڊ اليون لائين پهتس. ڀران جي ڪي-سي. اڪاڊميءَ جي سيڪنڊ اليون سان مئچ ڪندي سلپ ۾ فيلڊنگ ڪري رهيو هوس، بال مون لائين پهتو، مدهڪي هٿن مان نڪري اچي مٿين چپ لڳي لڳو، چپ ٿي چڪي ٿئي پيو، رت ڪو وهيو! ڪي ڏينهن ملم پٽي ڪرائيندو رهيس.

اسڪول جي فرسٽ اليون جي ڪئپٽن علي اڪبر شاه چيو، "لڌهڙو ڪئچ جهٽڻ جو طريقو غلط هو." هن مونکي هٿن جي ڪئچ جهٽڻ لاءِ ڪهڙي صورت آ، سمجهائي ۽ مون ڪرڪيٽ ڪرڻ کان ئي توبهه ڪري ڇڏي.

مشهوريءَ جي ڏاڍي جو ڪلو في الحال دٻجي ويو.

ان وچ لڳ يڪ ساڳئي وقت ماهي آنل ۽ ٽوپڻ ٽانگي واري شادي ڪئي، پيسا ڏنائين. ٻئي ڪردارئون سانوڻ هئيون، ماهي جي ڪردار ملتانڻ هئي ۽ ساماٽل هئي ۽ ٽوپڻ جي زال سرسولي سندياڻي هئي ۽ صغير هئي.

هوءَ پاڙي ۾ شام جو ادڙيون داڙين راند ڪندي هئي.

ماستر ٽوپڻداس، اسڪول جي انسپيڪشن جي دوران ۾ هڪ نديڙي ناٽڪ ۾ هڪ وڏو جو پارٽ ڏنو هو، مونکي وار پائڻ وسري ويا، ڏسندڙن ۾ اچي ٽهڪڙو پيو. ماستر ٽوپڻداس ڪيسرانيءَ اي مونکي جهٽڪو ۽ ۽ مون ۾ ناٽڪ لاءِ چاهه پيدا ٿي ويو. ٽوپڻداس ٿي ساڳئي ڪلاس ۾ مون ۾ ٻه ايڪٽنگ سوسائٽيءَ ۾ ايڪٽنگ ڪرڻ جو شوق ۽ جاڳايو. مدهڙي جيون ۾ ٻه ٽران چاهه پيدا ٿيا مگر پرائيون مشغوليون، رول نهن سميت جاري

رهيون. اتفاقن جي سلسلي سان لڏاڻن ۽ انهن جي مطلب جي
۽ شروعات ٿي.

۽ هيئن ئي سان روز ڪنهن ڪلاڪ گهارڻ جي عادت
سلامت رهي.

هڪ ڏينهن ٻانهاسنگ جي موريءَ لاءِ چيائين، "سوٽ، ٻڌي ته هڪ ٻيو انب آهي؛ چاهيان ته، آن کي چوسيان."

مون چيو، "ٻاڙي ته انهن جو وڻ ئي ڪونهي."

هن وڏو ٽهڪ ڏنو. چيائين، "سوٽ، تون نه سمجهندين، ڪي عقل جون ڳالهيون اسڪول ۽ ڪتابن ۾ نه هونديون آهن."

هن وري ٽهڪ ڏنو، مان هن ڏانهن ڏسندو رهيس.

ٻه ٽي ڏينهن رکي، ٽاڪ منجهند جو هن اسانجي اوطاق اڳيان ٻه آڳرين واٽ ۾ وجهي سيٽاري سيٽي وڄائي. مون منهنجي ارد گرد نهاريو. ٻاٻو اندر ۾ هو ۽ ڏاڍو ڇهلي اوڏيندي جهونا ڪاٺي رهيو هو. مان اٿيس ۽ ڌيرج ٻيرن سان اوطاق جو ڪڙو، وراڻيو ۽ اگهاڻ ٽاڙي آهستي دروازو کولي ٻاهر آيس.

هيئن ئي چيو، "هڪل انب جو چسڪو وٺڻو هجي ته مولچند جي لهندڙ ٽنهن جڳهه ۾ اچ، ڏاڪڻ هيٺان هريءَ ۾ سانڍي ٻنجين اٿي."

هو ڳالهائي مون سان رهيو هو ته نظرون گهمائي ڦيرائي سڙڪ جي ڏکڻ طرف وجهي رهيو هو، اتي ٿنڌي هٽي ٽوڙڻ جي زال، سرسوتي. هوءَ مرڪي ٿي رهي هئي، شرماڻي ٿي رهي هئي ۽ واٽ ٿي هوس ٻوليءَ جو ڇهڙو.

هيئن انڌار طرف هليو ويو، مون سرسوتيءَ ڏانهن نهاريو. هوءَ اڄ اڪ سان مون ڏانهن نهاريو، ٻوليءَ جو ڇهڙو واٽ ۾ وجهي، ۽ ڪنهن عجيب نموني سان موڙي گهر اندر هلي وئي.

مونکي اڃان لڳو، ڄڻ مونکي ننڊ ڏيئي رهي هئي، ٻاٻا وٽ اچڻ لاءِ - اوڏي جو اوڏيمهل.

اوچتو، منهنجي ذهن ۾ عجيب گدگدي ٿي، زندگيءَ ۾ پهريون دفعو ... ۽ منهنجي منهن تي پسينو مڙي آيو ۽ مونکي ڏڪڻي وٺي وئي، مان اوطاق اندر هليو ويس. مونکي اڃان لڳو ته مان ننگن کي ڏسڻ لئي اندر وڃي رهيو هوس.

ٺيڪ اوڏيمهل منهنجي ذهن ۾ سڌڙي جو آواز جو پڙاڏو ٿيو، ٻار ڏينهن اڳ امان کي چئي رهي هئي، "نوڙي ڙال سرسوتيءَ جي ساماڻجڻ لاءِ ڪهڙا ڪهڙا نه وس ڪيا اٿم، پادامون ڪارايون اٿي مانس، راڌ پڙ پسيل چٽا ڪارايا اٿي مانس، ڪيرٿيون پيارايون اٿي مانس ..."

سرسوتي خوراڪي چيزون کائي ٿي ساماڻجي وئي هئي، ايتري سمڪ ته سڌڙ کي پئي هئي ۽ نه ٻوڙي کي. ماڻهن ۽ ٻاڳڙن جي اسٽيشن ۾ قرار ڏنڊ هيمون لاڙي ويو هو، انبڙي اٿس ئي آهي، پڪل اٿس ... خود هيمون جلد جوان ٿي ويو هو.

منهنجي دل ۾ عجيب خواهش پيدا ٿي. عجيب تڙپ اٿي، عجيب جنبش سان- اهو منهنجو پهريون آزمودو هو. منهنجي بي آرامي وڌندي رهي.

اوطاق جي پٺ ۾ ننگيل گهڙيال پڄڻ جا ٺڪاءُ هيا ته مان اوطاق مان نڪري گهر جو آڳنڌ لتاڙي، مهڙ وارو دروازو کولي ڏڪيءَ تي اچي بيٺس.

اونهاري جا ڏينهن هئا، اُمس هئي اڃا، گهٽي بلڪل خالي هئي، منهنجي منهن ۽ مٿي تي ٻگهر مڙي آيو. اوچتو، هيمون گهران ٻاهر نڪتو ۽ هيڏانهن هوڏانهن نهاري بنا ٻئي طرف هليو ويو. مولچند جي ٻهڪڙ ننڍن جڳهه ان طرف هئي.

مون ۾ وري عجيب گدگدي محسوس ڪئي.

۽ سرسوتي منهنجي اڳيان لنگهڻ لڳي، هن جو ڪارس رو چهرو ۽ ڇهون رنگ جو ئي ويو هو ۽ هن نيڻن ۾ نگاهه سان مون طرف نهاريو، هن جي ورڪ اڏيس هئي ته لالهاڻيندڙ ۽ هئي. هوءَ مون کي عجيب موڙ ڏئي اڳتي وڌي ويئي، مولچند جي جڳهه جي طرف.

مون ڄڻ اُن پاڻا اي اڪيلو پاڻ، هيرن کي زوريءَ هڪ هنڌ ٻڌي رکيو. مون گهر اندر وڃڻ چاهيو پر دل نه مڃيو. مان منهنجي دل جي وڌندڙ ڌڙڪڻ ٻڌڻ لڳس پر نه اڳتي وڌيس، نه پٺتي موٽيس، ان ئي گهڙي وقت ائين ڄمي بيٺو رهيس.

اوچتو، منهنجي پيرن ۾ عجيب جنبش آئي، مونکي هوش ڏنهن آيو جڏهن مون پاڻ کي مولچند جي گهر اندر هريءَ جي اڳيان بيٺل ڏٺو. سڄو بدن پگهر ۾ شل ٿي ويو هو ۽ ڏڪي ئي رهيو هوس.

مونکي اڳتي ڪجهه سمجهه ۾ اچي ويو ته جهڪي ڪي ئي رهيو آهي، اهو ٺيڪ نه آهي.

هريءَ اندر اونده هئي، مونکي ڪي ڏسڻ ۾ نه آيو. اندران ڪيمونءَ جو سڏڪندڙ آواز آيو، ”اچي وڃين، دم ٽڙس ...“

منهنجو اندر وار ۽ عين موقعي تي سجاڳ ٿيو. مون مان آواز اٿيو: هيمون ”گناهه“ ۾ لوڪي پاڳي پانيوار ڪري رهيو آهين، منهنجي ٻيءَ جي ڪاوڙ کان اهو ڪم.

بابو ٻاڙي ۾ سڀني کان وڏيڪ رعبدار هو، مٿان هو مکي، سڀ هن کان ڪنو ڪاٽيندا هئا. ڀانءُ ته ڳوٺ ۾ هڪ هن کان ئي ڊڄندو هو.

مون وٺي ڊوڙ پاتي، گهر جي اوطاق ۾ اچي ورانڊي جي ڏٺ تي ويٺس. اهڙا پگهر ۾ شل هوس، سهڪي ۽ ڏڪي رهيو هوس.

ڪٿي ڪنهن ڏسي ته نه ورتو هوم؟ جي ڪنهن ڏٺو ۽ بابا سان ذڪر ڪيو ته؟ ڪٿي هيمون پڪڙيو هجي، ڪو مزور اچي ويو هجي ... !! مونکي بابي جو ڊپ وڪوڙي ويو، ذهن تي زور لڳايم ۽ طيءِ ڪيم، مونکي ڪنهن ڏٺو نه هوندو.

وري منهنجي من ۾ هڪ ويچار آيو، ڪيئن به سمنڊ کي چتائڻ کپي ته سرسوتي ساماڻي آهي. نه ته هيمونءَ جي بيکهي مچي ويندي، هو ڪڏهن نه ڪڏهن پڪڙجي سگهي ٿو ۽ هو مون تي به ڪلنڪ جو ٽڪو لڳائي سگهي ٿو، وري دل ڌڙڪڻ لڳي، ڊپ وچان وري خيال آيو، "سمنڊ کي ڪيئن ٻڌايان؟"

مون ڏاڏيءَ کي ٿي چيو، ان رات: "امان، سمنڊ کي چئو، جهار تيار آهي، جهرڪ نه ڪاٽي کائيس."

شاعري ٻولي ڳالهائي ويٺو هوس، الائي ڪيئن.

امان پڇيو، "ڪهڙي جهار، ڪهڙو جهرڪ؟" اوچتو ٻاڏي ٻڌ ۾ مچيل ڏاهي سمجهي ويئي. لڪي آواز ۾ چيائين، "لوکي ڪيئن سڌ پيئي؟"

مون دل ئي دل ۾ پڇتايو، ناحق ڳالهه ڪيم.

مون ٻڌائڻ لاءِ هيمونءَ واري ڳالهه ڪرڻ چاهي پر هيمونءَ کان وڌيڪ سرسوتيءَ جي بدناميءَ جو ويچار ٿيم، اهو به ڊپ ٿيم ته ڪٿي سمنڊ ۽ ٻوڙو سرسوتيءَ کي مار نه ڪڍن ۽ مونکي ڏوهه به سرسوتيءَ کان وڌيڪ هيمونءَ جو لڳو.

امان جي منهن جا گهنج وڌيڪ گهاٽا ٿيا ۽ هن وري پڇيو، "ٻڌاءِ، لوکي ڪيئن سڌ پيئي؟"

مون اختيار چيو، "مونکي هن جي هلڻ چلڻ ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ مان ائين لڳندو آهي."

امان اکيون ڦوٽاري مون ڏانهن نهارڻ لڳي.

ٻاٻيءَ اچائي ورتو مونکي، هوءَ ورانڊي ۾ لمڊڙي هرداس

کي دال چانور کارائيندي ڏاڏيءَ ٻوڙي جون ڳالهيون ٻڌي رهي هئي، هن ورائي ماڻس ڏي ڏٺو، ”هوءَ چڙيل ڇلوائي ڳڙوءَ سان ڳهاڻ مانڻ ٻڌڻ جي ڪوشش ڪندي رهندي آهي.“

ڳالهه مان ڳالهه ڙو نه ٿيو، مان اٿي ويس .

ڳڙوءَ ۾ هيمونءَ جهڙي ٻوم نه هئي. هن ۽ هيمونءَ ۾ اس هڪڙي ئي هڪجهڙائي هئي، ٻئي اسڪولي تعليم کان وانجهيل رهيا هئا؛ جتي هيمون هڪ ٻه سال اسڪول ۾ ويو هو لتي ڳڙوءَ اسڪول جو منهن ئي نه ڏٺو هو. هاڻ اِي ٻه هڪجهڙائي هئي هُن وٽ، ٻئي موڪي سوٽ ڪري سڏيندا هئا، ۽ مان ٻنهي سان الڳ الڳ هڪجهڙو نباهيندو هوس .

هيمونءَ جي جيون جو مقصد هو ڪنهن نائيءَ جهڙو اٿڻ ۽ ان ۾ هُو ڪامياب ئي رهيو هو، ننڍيءَ سان، عمر کي ڇڏي هُو وڃار ن خواه وهنوار ۾ ٻنهي ٽي هو. ٻنهي جي زبان ئي جملي جملي ۾ گار هئي. هاڻ هڪ فرق هو ٻنهي ۾، جتي ڳوٺ ڳوٺ ۾ صرف هڪ شخص ٻئي ٻاٻي جو لحاظ ڪندو هو لتي هيمون ٻاٻي کان ڊڄندو ۽ مون سان پيار ڪندو هو.

انهن ڏينهن ۾ نارو شاه ڇوڪري جو ڇوڪري سان ٻئي هر جنس جي هم جنس سان پيار ڪان مشهور هو يا بدنام هو. موڪي ان سلسلي ۾ معشوق خواه عاشق اٿڻ جا ٻه ٻه موقعا مليا، ۽ ان شغل جو، جيستائين موڪي ڄاڻ آهي، جسم سان ڪو واسطو نه هئو. هو رڳو ديدار بازي، الله واسطيءَ وارو قصو.

مون سان اهڙي قسم جو پيار ٻهراڻ ملي عثمان ڪيو. ڳوٺ کان ٻاهر ٻرو جيڏانهن وڃان ٻيڏانهن عثمان حاضر. ٻولڙ و زمين اي ٻشاري چوندو هو، ”ديوان، واه.“

ٻهراڻ نه مان ڏکي ڪتراڻي ٻڪي ويندو هوس، ٻره هن جي مدمت ڪرڻ ۽ خاطري ڏيارڻ لاءِ نه هُو موڪي ڇهندو ٻه ڪري،

مون کي گهڙيون هن سان ويهندو هوس، ۽ هو وٺو مونکي ٽڪيندو هو، نشيلي نگاهن سان.

ليلي ۽ ڪشمي جي عشق بابت ته ان ڏينهن ۾ ڪي ڄاڻا ٻڌم عثمان مان ئي.

اوچتو، پروڙيم ٻڌو باغائي ته مون مٿان عاشق ٿيو آهي. مان اڪثر رات جو، هميشه سان گڏ ويندو هوس هن جي باغ ۾ - جانوءَ جي الستري ٻڌڻ يا پوليءَ جي صوفي ڪلامن جو مزو ماڻڻ ۽ ٻڌو وٺو مونکي ٻماٽين اکين سان ڏسو ن ڏانهن نهاريندو هو، پاڻي گهرڻ تي ڪير جـي نٺي لسي يا شربت پياريندو هو، منهنجو لفظ هن لاءِ حڪم هوندو هو!

۽ ڪڏهن هتي، نئين جو معشوق، وڏي هوندي جو عاشق، مون ته، هڪ ٻئي ٻنهي ٻن سان عشق (!) ڪيو، ٻهراڻ آسو وچائي سان. هو منهنجو هم ڪلاسي هو ۽ اسڪول جي هاسٽل ۾ رهندو هو (هاڻ هو گوپال پوريءَ - ڪانڊيلام ۾ رهندو آهي) ۽ هن بعد پهرين مان ناروشاد ۾ آئـي مون کان هڪ سال گهٽ ڪلاس ۾ پڙهندڙ ليلي سان (هاڻي هو ٿاڻي ۾ رهندو آهي، شايد.) هو پاڻيا سنگهه جي گهر پرسان پنهنجي هڪ مائٽ وٽ رهندو هو. پنهي سان هتو ديدارٻازي، الله راضيءَ جو ناٽو پڻ سڪ ۽ چڪ ائي حساب ۽ وسڻ ٻرپڻا جو سلسلو ته جاري رهندو هو.

ڪڏهن ڪڏهن عاشق معشوق وچ دخل انداز ٿيندو هو رقيب. آسوءَ جي پيار لاءِ ڏٺون ۽ مان رقيب هئاسين پر اسانجو هڪ ٻئي سان ته ايترو گهرو ناتو هو جو اسانجي وچ ڪو وڌيڪ نه ٿيو، ڪو حسد نه پيدا ٿيو. هان ليلي جي حالت ۾ گوبند جي وڏيري عارف شاه جو پاڻيو قسم علي منهنجو رقيب ٿيو، ليلو منهنجي وڌيڪ قريب رهيو. هڪ پيري رات جو پاڻيا سنگهه جي

موٽيءَ تان ليلي ۽ ٻين همراهن کان موڪلائي اڪيلو گهر اچي رهيو هوس جو ميمڻن جي پاڙي ۾ فتح علي جهڙي ڇوڪر سان مون مٿان اُڙ ڪري آيو ۽ اوچتو.

منهنجا اوسان خطا ٿي ويا. ڇوڪ مونکي لڳي ٿي لڳي انهن کان اڳ الائي ڪٿان هيمون اچي سر زمين تي وارد ٿيو. فتح عليءَ جو ڇوڪ ڪسي هن جي ٻنيءَ لسي وڌائڻ شروع ڪيائين، مان نه روڪيانس ها ته شايد فتح عليءَ کي جهٽڙو ٿي نه ڇڏي ها. فتح علي هيمونءَ جي همت ڏيري اُٿيو جو ٻهراڙون موقعو پاڻي اٿين پڳو جيئن ڪاريءَ هيٺان ڪانءُ.

مون هيمونءَ کي چيو، ”سيدائي پار ڪسي مارڻ ايندي، ڳوٺ ۾ بسگردائيءَ جا مسلمان جان ڪٽي ڇڏيندءِ.“

اوندهه ۾ هيمونءَ جا صرف ڏند ڏسڻ ۾ آيا. چيائين، ”سوٽ، تو لاءِ مان ڪاڻدي ڪلهدي جان ڏيئي سگهان ٿو.“

جتي اسانجو ڳوٺ عجيب قسم جي عشق ڪسان مشهور هو اتي اهو ايا ۾ وڏيڪ فرقيوار ساز سلوڪ ڪان مشهور هو ان لاءِ جس ڳوٺ ۾ بسگردائيءَ جي هندو مسلمان کي هو ٻر هدن کان وڏيڪ ان سازگار واپومندل جو ضامن هو ٿارو شاه جو وڏيرو سيد عارف شاهه.

فتح عليءَ جي واقعي جي ٻئي ڏينهن صبوح جو هن مونکي پنهنجي اوطاق تي گهرايو. فتح علي اڳ ئي پاڙو مٿان لٽڪائي ويٺو هو. عارف شاهه چيو، ”ڪهڙي ڳالهه هئي؟“

مون اڃا ٿڙڪ چيو، ”مان صحيح ٺڪو هئي سگهانٿو فتح عليءَ کي ليلي جي مون سان گهرائپ پسند ڪانهي.“

عارف شاهه ٺهڪ ڏئي چيو، ”پرديسي نيڪر ايڏو مانڌاڙ مچايو آهي، اسانجي ڳوٺ ۾؟“ پوءِ فتح عليءَ ڏانهن منهن ڪري گهيرا سان چيائين، ”اهو نيڪر ته اڄ هتي آهي، سڀاڻي

نه آهي، ڇوڪري ۽ گوبند کي ته هن ڳوٺ ۾ رهڻو آهي، عمر ٻار. ۽ ڪن ڪولي ٻڌي، فتح علي! مان ساڳــيءَ ڳالهيءَ ۾ ڪاڏي ڇڏيند ڪرڻ وارو نه آهيان ۽ مان نٿو چاهيان ته منهنجو ڪو عزيز ڳوٺ ۾ اداس جو ڪارڻ بڻجي.“ پوءِ ڪلي چيائين، ”ٻار و ڪمر ڪنڊ تي وڃي، ٻاڙو پاڪر ...“

فتح علي جڏهن شاهه اڳيان هن ـ جي مرضي رکي ٻاڪر ٿي نه پالو ٻر اڳتي غلط دوست بڻجي پيا سين.

ڪجهه وقت موڪي چوڻ رهي جوتا ڪرڻ جي، سا ٻه گهوڙيءَ سان ۽ ڳڙنگ جوتارن سان، جوتا جي ميدان ۾ اسانجي ڳوٺ ۾ ٻه مهاڀارت دهرائجي، پوءِ جيڻوءَ ٻه بدشڪر جيان سندر ٻنهيءَ جو داغ لڳايو ۽ هارايو. اسانجي ڳوٺ ۾ ڪرڻ ته ڪونه هو جو سنڌيءَ جو سڀ اڳائي، ساڙهي- هرڻ ڪان اڳائي، ڪنڌڙ جوتاري سومن ڳوٺ جو مڃيل غنڊو هو. هن جيڻوءَ کان ڳال جي ٻانهن گهري، شيام ۽ مون جيڻوءَ جي ڪنوار کي اڳايو ۽ ان جو عيوضو هٿئي اندر سومن کي ڏيارايو. جيڻوءَ جوتا ڇڏي، مون ٻه ڇڏي.

هڪ ڏينهن ٻزار جي منهن وٽ سومن منهنجو هٿ پڪڙي ان کي مروڙيو ۽ چيو، ”ڪاڪي جو لو لحاظ ڪريانءِ نه ته هوند ٻه چار لٺا وهائي ڪيانءِ، لو- جيڻوءَ ۽ منهنجي وچ ۾ دخل ڇو ڏنو؟“ مون ٻر ٻڌڻ هيل واري ڪار هئي.

ٻيڪ اوڏي مهل هيمون اچي ڏمڪيو، سومن جي ٻنيءَ ٿي مکن جـي ٻارش وسائي ڇڏيائين. سومن منهنجو هٿ ڇڏي ”الله“ ڪندو رهيو.

مون هيمونءَ کي روڪيو. هن اکيون مـان آگ وسائيندي چيو، ”سومن، ياد رکج ته وري جي منهنجي سڄڻ جو نالو ڳنڍو ايندي ته منهنجو لاش ڳجهن حوالي هوندو.“

هيمون منهنجو ئي نه ڳوٺ جي الاءِ ڪيترن هيٺين جو همراه ٿيو رهيو.

جتي هيمون انسان هو، ڇوڪرن خاصين جو ميل هو اتي گدو عزت دار آدمي ٿيڻ جو خواهشمند هو. هو پنهنجي وڏي ڀاءُ ڪولگوءَ جو ٻانهن ٻيلي، وچين ڀاءُ گيهيءَ جو گهٽگهرو ۽ ڏاڏي چاچيءَ جو پڌو ٻانهو هو. هو گيهيءَ جي پڙهائي جاري رکڻ لاءِ ۽ گهر جي مالي حالت سڌارڻ لاءِ ڪوڙ ايمانداريءَ جو ٿي رهيو ڪرڻ لاءِ هردم تيار هوندو هو، مارڪيٽ ۽ بازار ۾ هو ڪوڙ اوجو ڪٽڻ ۽ محنت مزوري ڪرڻ لاءِ هڪيو حاضر رهندو هو. هو بيڪار رهڻ کان بيڪار وهڻ وڌيڪ پسند ڪندو هو. هن کي گهر اوٺي ٻاڙي ۾ هر ڪنهن کي ڪنهن نه ڪم ۾ هٿ ونائڻ لاءِ اشاري ڪرڻ جي ڊيڙ هئي. ڳوٺ ٻر ۾ گدو ۽ شيوا ڳالهه مڙاوڻي هڪڙي سمجهي ويندي هئي. شاديءَ ئي گدو هجي يا نه هجي، غميءَ ۾ سڀ کان اڳ ڀيٽي ويندو هو، هر سر ئي ڪانئي لاهڻ ۽ لڪڙا پڏڻ هن جي ائي ائي رهندا هئا، ۽ ڪانئيندو شادي خواه غميءَ ۾ پنهنجي گهر ئي هو - ڏيهن جو ساڳ ۽ مانئي مٿان لسي ۽ رات جو دال چانور ۽ مٿان کير جو گلاس، سياري ۾ چانور ڏيهن جو ۽ ماني رات جو اس ڳهو ئي فرق رهندو هو.

گدوءَ جو وڏي ۾ وڏو شوق هو، راڳ سان. جتي هيمون پڙهوءَ جي ناءِ ۾ صرف منهنجي ڪري هلندو هو اتي گدو راڳ يا پڪچر پڏڻ لاءِ ٻڙان، ڊيري يا نوشهري لاءِ هليو ويندو هو. ۽ ٿي اڳا مان نه هن سان گڏ ويس- ٻڙان ۾ ڪنور جي پڪچر، ڊيري ۾ ستم جي پڪچر ۽ نوشهري مرڻ جي پڪچر پڏڻي گدوءَ لاءِ جمع ڪٽ هو "ايڪ پنٿ دو ڪاج" وارو حساب. هٿ هاج ۾ ۽ دل راڳ ۾.

آسانجو ڳوٺ سنڌ هند ۾ نارنگين کان مشهور هو.

جي واسطي ۾ هوندو هو، "نارنگيون ۽ ناروشاهه جون." ڳوٺ جي
چئني پاسين باغ هئا ۽ انهن باغ مان ٿي گهڻو جنهن ۾ نارنگيون
۽ ليمون ٿينديون هيون، مائي جا پيڙا ۽ وڙيون ٻاران جا مشهور هئا،
خاص ڪري ڪوڏڙي حلوائيءَ جا. هن جي سنگت واري مصري
۽ مشهور هئي، مگر اها ۾ مصري ساهتي پرڳڻي ۾ هن جي ئي هلندي
هئي. ٽيهه ورهيه - مهراڻ ريلوي لائين اوڙي ۽ ناروشاهه کان
ڪراچي لائين ريل جاري ٿيڻ ڪري پرڳڻا پيڙا ٿي ويا، ڪوڏڙو ۽
وڏي سارين سڪائي ٿيو. پوءِ ڪنهن وقت هن وٽ پيڙا پڪندو
هو، انهن لاءِ ناروشاهه ۾ شاهي ٻاڙ جي مدعي وٽ مٺائي
ساڳي چاچي ڏيهچند کان هڪ دڪان مسواڙ تي وٺي ڪري
ڪاڙهڻ، مانو ناهڻ ۽ ان مان پيڙا پڪڻ جو ڌنڌو شروع ڪيو،
هن جا پيڙا ڪراچيءَ لائين مشهور ٿي ويا. ڪنهن به پير ڪر ڪم
۽ ملندو هوس ۽ پوءِ وٽ وڏي پيڙا پڪندو هو ۽ چار پيسا
ڪمائيندو هو، پوءِ پنهنجي سر مشهور ٿي ويو، ڪن مرڪزن
۾ پنهنجي ان ٻارن کان ۽ وڏڪ.

پوءِ ڪي ۾ انهيءَ ٻار هئا - مائي جا. هڪ پيارا ۽ پڙهيو ٻار
ٻارن کي پاڙهيائين، وڃون هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر ۽
سماجي ڪارڪن ٿيو، ماستر هوندراج پڪس.

مون سماج شيوا جا ٻهراڻ سبق ماستر هوندراج کان سکيا ۽
هن جي ڪري ئي منهنجو هومينٽيءَ ۾ چاهه جاڳيو. نئيو،
هيمن مئٽرڪ لائين پڙهيو ۽ اوڇتو وڏراڳ لڳس ۽ سوامي شوانند
ٿيو، هن گهر ڇڏيو ۽ سنسار ۽ ڪارڻ کان سنياس ۽ ورتو.
هڪ ڪانگريس اڳوان ٿيو ۽ ٺرپارڪر ضلع ۾ سوامي ڪرشانند
جو همراهه ٿيو، لڏپلاڻ کان اڳ شادي ڪيائين ۽ لڏپلاڻ
بعد اجمير ۾ سنت ڪنور رام ڌرمشالا جو مئنيجر رهيو ۽ اورا
رهڻ اڳ سرڳواس ٿيو.

تارو شاه ”عاشقن جو آکيرو“ سڏيو ويندو هو جو ڪڏهن ڪڏهن ”رقيبن جو آکاڙو“ بڻجي پوندو هو، ٿوري ٿوري وقت لاءِ، گڏو گڏ ان کي ”ڳائيندڙن جو گلشن“ به سڏيو ويندو هو. چانڊو ڏاموالي جڏهن اڃا اسڪول ۾ پڙهندو هو تڏهن کان سهڻيءَ شڪل، سريلي آواز ۽ موهيندڙ مرڪ ڪري مشهور هو. ڳوٺ ۾ هن جي همت افزائي ڪندڙ ٿورڙا، خود ڳائيندڙ هئا - هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر لوڪومل ڪارڙا ۽ پيشمبردار جيوترام مٽائي جنهنجي اوطاق ۾ ڳائڻيءَ ڪي ڪلاڪ لڳايو ڪيو هو. چانڊو پڙهائي ختم ڪري، پبلڪ ورڪس (انجنيري) کاتي ۾ ملازم ٿيو ۽ هن جو راڳ سان چاهه لهائين وڌندو رهيو، ڪن ميرائين ۽ استادن کان سنگيت سکيا به ورتائين. اوچتو، سنڌ ۾ گراموفون ڪمپنيءَ جي ايجنٽ لاڙڪاڻه هڪ محفل ۾ چانڊو ڏاموالي جو سريلو آواز ٻڌو. هو آواز ۽ ڳائيندڙ گبرو جوان ٻئي جنهن تي فدا ٿي ويو، چانڊو ڦري ماستر چندر بڻجي پيو ۽ گراموفون ڪمپنيءَ جو ٿي، سنڌ ڀر جي هندو مسلمانن، جو وڏو لاڏلو ڪلاڪار بڻجي ويو. البت ڳوٺ جي اڙوڳن ٻاري سمهي، جي اکين ۾ شودو ٿي رهيو، ايتري به ڪاڪي جيوترام جي لوڪ ڀرينا جڳن جو لڳن سلسلو رهيو. روز رات جو نيڪ نيان اچي گوڏوورام جي ٽڪاڻي جي آڳند مان هن جو ٻلند آواز گونجندو هو ۽ ٻيا لائوڊ اسپيڪر جي اڏ ڳوٺ ۾ ڦهلجي ويندو هو. ماستر چندر ڳوٺ ۾ هوندو هو ته هو به جيوترام جو ساٿ ڏيندو هو، ٻئي طرح به ماستر چندر منهنجي ارد گرد ڳوٺ جي ڳائيندڙ ٻچن جو آشيانو جوڙي ورتو هو: هنسراج سونارو هن سان ٻهراڻ کان طبلي تي سنگت ڪندو هو، هاڻي هو به گراموفون سنگر بڻجي پيو هنسراج جي ناٿي سان، هن جو مالا جو اوواڪو پيشه پسند پيو. ماستر لوڪومل جي ڀائٽي به

چندر جي اُستاد ۽ ڪوشش سان ماستر فتحچند جي ٿالهي
سان اوڙا وڪارڻ پرايا. موڙاڄ ۾ اسرندڙ ڪلاڪار جي حيثيت
۾ ساهتي پڙ ۾ لوڪ پريه ٿيو. هن کان سواءِ اُڀرندڙ ڪلاڪار هئا
نيڻون ۽ منگهو جي اسڪول ۾ پڙهندي ئي ماستر چندر جون
ڪافيون ڳائيندا هئا.

ماستر چندر ۽ هن جا ڳائيندڙ پڪي هر ماهه پهرئين آرتوار تي
مساڻن ۾ سنگيت محفل مچائيندا هئا. هن گوين ۽ سندن
شاگردن کانسواءِ ڳوٺ جي اوڙگرد چٽن باغن ۾ روز رات جو
سماع جو دؤر شروع ٿيندو هو جو رات جو ٽئين پهر يا پرڀات
تائين هلندو هو.

پوهوءَ جي باغ واري راڳ جي رنگت دور دور کان ٻڌندڙن
کي ڇڪيندي هئي؛ ان ۾ ڏوهيڙن جي ڇڳاڻيڏي
ٿيندي هئي، رمضان ڪلهوڙي ۽ پوائي حلوائيءَ وچ ۾.
سان پوهوءَ جي باغ ۾ ته اڪثر ويندو هوس، دادن جي
سهڪار سان ۽ هر ماهه پهرين آرتوار تي مساڻن ۾ به پهرو ته
ڀيندو هوس ۽ ماستر چندر جي ڳوٺ، جمع شاهه، ملماڻي ۽
هالاڻيءَ جي پروگرامن ۾ ضرور شريڪ ٿيندو هوس.

ڊاڪٽر روچلداس به اسانجي ڳوٺ ۾ سال ۾ ٻه چار پيرا
ايندو هو - اُتي دارونءَ جو دؤر ته هلندو هو ۽ خانگي راڳ
جي محفل به مچندي هئي- اهڙا محفل مون ڪڏهن نه ٽاري.

هڪ ڀيري ڊاڪٽر روچلداس چيو، "صوفيءَ جي روح سان
رلُيل آهي راڳ. هو راڳ، ڏنبش نه."

راڳ ڏنبش جو مطلب به سمجهيس ان ڏينهن.

اها ته حقيقت آهي ته مون سنگيت سکڻ جي ڪوشش نه
ڪئي پر اُن سچڻن مونکي سنگيت سيکارڻ جي ڪوشش ضرور
ڪئي. پهريان هالاڻيءَ دربار جي ٻائي سنتداس. ماستر چندر
سنگيت جا شروعاتي سبق هن کان سکيو، جني هؤ ماستر چندر

جو ڏوڙانهون چاچو هو، تني هوءَ منهنجي مائٽيءَ ۾ هئا جو سڳو چاچو هو. پوءِ خود هڪ ڏينهن ماستر چندر چيو، ”اڄ ماڻهن، واڳ سيکاريان ٿو.“ وري اسڪول جي ناٽڪ ۾ هڪ مزور جو ڪردار ڪري رهيو هوس؛ نيوندرام وشنداس ميوزڪ ٽيچر هو. هن چيو ”مزور واڳ ڳائيندو نه، وڏيڪ اثردار لڳندو.“ هن نه ٻاجو ڪوليو، مگر واڳ منهنجي روح ۾ اٽڪيو رهيو، زبان مان نڪتو.

وري به شڪر آهي واڳ منهنجي روح سان جڙيو رهيو آهي.

ان محفل ۾ ڪٿ جو ڪٽور، منجهس دارون ٻاجا، ڦرندو هو، سڀ حاضرين واري وٺي اي ان مان ٻه ڪپ پيئندا هئا، مان صرف اهو چپ لي رکي پر واري ڪي ڏيندو هوس. داروءَ لاءِ مان نفرت هوندي ٻاٽ ۾ ڪو ذائقو پيدا نه ڪري سگهيس.

هڪ دفعو ٻاڙي ۾ بابي اندران شاديءَ ڪانوڻ جي مجلس ۾ ويو هوس، ٻاهر جي هڪ مهمان چيو، ”مکي نه له مکيءَ جي ٻنت سان داروءَ جو دور شروع ڪريو.“ لسيءَ ۾ دارون وجهي، ان ۾ هڪ پتاشو وجهي لسي مونکي ڏنائون، مون ٻڪ پيئو ۽ منهنجي نڙي سڙندي محسوس ڪئي. مان اڄاڙيءَ تائين هر هر لسي صرف چپن لي آڻيندو رهيس.

خيرپور جو دارون سڄي پر مشهور هو، ماڻهو ور ڪري ان رياست جي ڪڏهن نه ڪڏهن حد وٽ وڃي ان داروءَ جو لطف وٺي ايندا هئا. ڀاڳوءَ جا وڏا ساهرا هئا پنڪو اهڙ جا. رياست ۾ به جاڙا ڳوٺ هئا؛ پرين- ناروشاه جو سدس بابا هرپرام اتان جو هو؛ مان هڪ دفعو هدن وٽ ويو هوس، مون هڪڙي جي مهماني اها ڪيائون جو اچا تائين ياد اٿم، ليلو پالائون، سڄي ڳوٺ جا مرد جمع ڪيائون، هليو داروءَ جو دور. مون ذائقو وٺي ڏٺو، مونکي اهو نه راس نه آيو، ۽ ان شام ڳوٺ جي ٻنڌن جي رامسمه نه وسرڻ جهڙي نه آهي. هڪ هڪ جو ڳائين

ميڍهن سميت ڇگهلانيءَ جو پهچڻ ۽ ڏوري مون مان ساڳي اميد رکڻ، ميزبان اچاڻي ورتو. چيائين، "اچو ٻار آهيو، اٿي ٻنوي اوهانجي خوش خبرعافيت جو جوڳو جواب ڏيندو." خير، ٻنو ٻنو آيو ئي ڪونه.

ٽمبي هوندي ٻڌڙو ون ٻڌڪيم، مگر مشڪل سان ٿي چار ٻيرا. هيمونءَ سان هڪ دفعو ڇڪيم، ٻولي حلوائيءَ جي ٻنبل مان هڪ ڪسڪائي ڇڪيم ۽ هڪ دفعو ڊاڪٽر روچلداس جي محفل ۾ ٻرتاب ٻساريءَ جي زور ٿار تي ڇڪيم - اهي ٿي دفعا ٻڪا ياد اٿم ۽ ڇاڪاڻ ته عادت نه ٻڌم يا جلد جلد نه ڇڪيم، ان مان ٿي ظاهر آهي ته انهڪ ته ڪو شوق نه ٻراڻي سگهيو هوس، ٽمبي هوندي. ٻرتاب ياد آيو آهي ته هن سان گڏ هن جي شاعري به ياد آئي اٿم، هو ڪلام ۽ ڏوهيڙا لکندو هو ۽ تخلص "چيوٽ" وجهندو هو، جيوترام مٽانيءَ کي عزت ڏيڻ لاءِ هن جا ڪي ڪلام ۽ ڏوهيڙا ماستر چندر، فتحچند ۽ هنسراج وڪاري به ڪرايا. هن جا گيت ناروشاهه ۽ آس پاس جي سنگتن محفلن ۾ ته اڪثر ڳايا ويندا هئا. ۽ ٻرتاب کي عادت هئي ته ٻنگ ٻيئڻ جي، ٻيڪ ٽين اڄي منجهند جو هو ڏنڊو ڪونڊو کڻي ويهندو هو ٻنگ گهوٽڻ - ٻنگ گهوٽيندو هو، ڳائي ڇهه ساڳي، جڏهن انهن جو ڪم نه هو، اهڙا ٻنگ ٻيئڻ. هڪ ڏينهن مونکي گڏ کڻي آڌ ڪلاس ٻنگ ٻيئڻ جو، ۽ ڪا حالت ٿي مولسان! شام جو سڪل نوڪريءَ جي ٻنهن هيمونءَ ۽ هڪ همراهه سان ويندي رڙ ڪيم، "ٻاٻي ڙي ٻاٻي ... ٻچو." آڏو ڪير چڙهي ويس، هڪ ٿي ساهه ۾. ٿي ڏينهن منهنجو جيءُ جاءِ نه رهيو. ان بعد ٻنگ جو نالو ٿي نه ورتم هئا، ڪڏهن ٻنگو ٻيئندو هوس يا سوٽ واڙهءَ جي ساڻي تي جهڙي ٻنگ آرٽيهه ۽ اوف ۾ اڌي اٻل ٻيئندو هوس.

جتي عشق ۽ رواداري هجي، اتي دنگي ڪيئن پنهنجو ڏي-رو دمائي؟ اسانجي ڳوٺ ۾ هڪ هندو هو، پر مسلمان هو ان وچ ۾ و ان نه وڌو هئائون، مندر پڻ مسجدون به هيون، سماڌيون به هيون ته درگاهون به، پر جس ڪٿ هڪ ڏينهو ٿي ڀڳو.

منهنجي ڏاڏي صبوح شام جو دعا پڙهندي هئي: اباڻي گهرن جو خير ڪجان، هوءَ ڏڳائي، سوم ۽ ڏني، انهي مسلمانن ۾ انهن ساه ڏيندي هئي جن اُهي هندجا پيٽ جاوا پار هئا. اسانجي گهر جي واڙي جي انهي پاسين مسلمانن جا گهر هئا، انهن ۽ اسانجي واڙي وچم لڳهو موجود هئا، ميمڻن جي گهر ۽ اسانجي واڙي وچم دري هئي جنسا سڄو ڏينهن ڏليل هوندي هئي، عبدو ڪوري ۽ اسانجي واڙي وچم دروازو هو جو ڏينهن جو ڏليل ۽ رات جو پڪڙيل رهندو هو ۽ غلوءَ جي گهائي ۽ اسانجي واڙي جي وچ واريءَ پٽ ۾ ابڪو لنڊرگهل هو جو ان مان اسين ننڍا ٻڌا نٽڙيا جي اچ وچ ڪري سگهندا هئاسين، رات جو غونو پنهنجي گهائي جو قائيڪ ٻند ڪري سمهندو ٿي گهائي ۾هو، هيو پنهنجي گهائي جو ٿي ته اسانجي گهر جو ا- چوڪيدار هو.

دادن ۽ مان اڪثر ميمڻن جي گهر ڪندا هئاسين ۽ روز چاچي عبدالله ڪسان پاڻي پائي گهري وندا هئاسين، ۽ هوءَ اسانکي هڪ ڏينهن نه ڪڍو هو ته پٽي ڏينهن سڏي پاڻ پاڻون ڏيندو هو. عبدوءَ جي زال خديجا ۽ ڌيءَ جمس خالون منهنجي لاءِ ممد جو ميوو صوفي پير، قارهان، ڪيدوڙا، انبه، نارنگيون ۽ آيون وغيره لڪائي رکنديون هيون، عبدوءَ جي مري وڃڻ بعد جمت خالون حق اخشائي ۾هو ٻعهي ڪدواري رهي، هوءَ واندو وقت قران شريف پڙهندي رهندي هئي. مان ٿو رو وڏو ٿيڻ اي ميري کان وڌيڪ قران پڙهڻ ويندو هوس. جمس

کي قرآن جي آيتن جو مطلب سمجھائيندو هو. اسين ننڍي هوندي جڏهن ڪڏهن غوثوءَ جي گهاٽي جي ماڙي اندر اڏڻ دادڙن راند ڪرڻ ويندا هئاسين، غوثو هر هڪ ٻڪري ٻوڪريءَ کي ڪنڌ پڪڙي يا ٽنگ يا ولوڙي ڏيندو هو، لپ لپ ڀري. مان ۽ دادن اسانجي گهر پٺيان ٻانهاسنگ جي اوطاق لاڳن ٿهليل مسلم استيءَ ۾ ڪنڀجي ۽ ٻه گهر ڪلڻي مهل ٻه ٻنا روڪ ٽوڪ جي وچي سکندا هئاسين.

ڳوٺ جو وڏيرو عارف شاهه مسلمانن جو قبلو ۽ هندن جو هر دلعزيز همراهه هو. ڳوٺ ڀرچونڊيال زمينداريءَ ايريا ڪامڪي ٻه ٽي ته هو مسلم اڪ مان ايا مخالفت چونڊجي آيو ۽ ٻئي هندو ميمبرن هنکي ٻه ڪراه چئڙمن چونڊيو - ۽ رهين جا و رهين، فتح عليءَ جي واقعي بعد فتح عليءَ کانسواءِ عارف شاهه جو وڏو پاٽيو علي اڪبر منهنجو دوست ٿيو. هو چار سال عمر کان وڏو هو ۽ اسڪول جي ڪرڪيٽ ٽيم جو ڪپتان - وڪيٽ ڪيپر هو، مئٽرڪ ۾ هو ناپاس ٿيندو رهيو ته پوءِ پڙهڻ ڇاڙي ڇڏيندو آيو. ٻيا مسلمان هنکي "جيٽندا قبلا" چئي پڪارين پوندا هئا پر علي اَڪبر هن کان هندن جون اوڌرون ۽ قرض وصول ڪندو رهندو هو؛ صبوح کان اڌ رات تائين هو هندن وچ ۾ رهندو هو. عارف شاهه جو ننڍو ڀاءُ نواب شاهه، جو ڳوٺ جي شاهيڪن جو سردار هو سو به علي اڪبر کي ڪافر ئي سمجهندو هو. جيئن عارف شاهه ايم سان نماز پڙهندو هو ۽ روزا رکندو هو تيئن علي اڪبر لنوائيندو رهندو هو:

"روزا ۽ نمازون ايءَ پڻ چڱو ڪم؛
اهو فهم ٻيجي جنهن سان پر کسي."

اهين به شاهه لطيف جا سونا سخن پڙهيل، اڻ پڙهيل، هندن، مسلمانن جي زبان تي هئا اڪثر.

شاهه بابا جو به محبوب شاعر هو؛ اسان جي اوطاق ۾ شاهه

جي رسالي جا ننڍي جلد موجود هئا. درحقيقت، بابي کي نه صرف ڪتابن پڙهڻ جو، بلڪ سانڍڻ جو به شوق هو. اوطاق جي ڀتين ۾ چار ڪٻٽ هئا - هڪ ۾ دارونءَ جا شيشا، گلاس ۽ صراحيون وغيره هيون، باقي ٽي ڪتابن سان ستيل هئا.

سنڌ ساهتيه، ولن ۽ جاسوسي سلسلي جا ڪتاب مهيني سر ملندا رهندا هئا. بابي کي اڪثر مون شاه جو رسالو پڙهندو ڏٺو، ڪيترن ئي سالن هجڻ جي باوجود. باقي سڀ ڪتاب هڪ هڪ ڀيرو ضرور ئي پڙهيا هئائين. هن جو ڪتابن پڙهڻ جو شوق ڀائرن ۾ نه آيو، مون ۾ نه آيو. بابو، بابو ڪتاب اوطاق کان باهر ڪڍڻ نه ڏيندا هئا.

اسانجي گهر ۾ پڙهڻ شروع ڪئي ته ڪتابن پڙهڻ جو شوق هو ۽ ڀائر هن کي چوندو هو، ”مهراج سوامي، ڪتاب پڙهڻا اٿئي ته اسان وٽ اچي پڙهه.“

مهراج، ڀائرن کان [illegible] سال ننڍو هو، ليڪ جي مري وڃڻ ڪري ورثي ۾ سنڀاليندو هو ۽ ڪتاب به پڙهندو رهندو هو ...... مون ۾ ڪتابن پڙهڻ جو نه، ڀائرن ٻڌڻ جو شوق جاڳيو عجيب نموني سان ...

ٻلو اسڪول کي ونڪيشن هجڻ ڪري ڳوٺ هليو ويو هو، علي اڪبر شاه به منهنجي ناناڻي خيرپور ميرس جي ڪنهن ڳوٺ ۾ هليو ويو هو، منهنجو وقت وڃي ٻوڙڻ لڳو هو ...... ڀائرَ ٻه ڀائي ورلو هو، بابو به نوڪريءَ لاءِ موڪل وٺي ڳوٺ آيل هو.

ان ڏينهن ٽپال ۾ سنڌ ساهتيه جو ناول مهانارت آيو هو. بابو اوطاق ۾ ويهي اهو ناول پڙهڻ لڳو، ڀائرن لاءِ مون چانهه آڻي ٻڌو ڪري جڏهن ٻاهر کهٽ ۾ منهنجو ڌيان کي ويو ۽ ڀائرَ هڪ ٻي وقت اهو ناول پڙهي پورو ڪيو، هن ڳالهه

ورلو هو ته منهنجو ڌيان ڪتاب ۾ لڳو رهيو هو. پڇيائين، "اوکي وڻيو؟"

مون چيو، "ڏاڍو."

"پيو پڙهندين؟" پاڻ چيو.

"اهڙو سٺو هوندو ته ضرور پڙهندس."

هن ڳالهه واراڻ ٻڌايو. اُن وقت ڪتابن پڙهڻ لاءِ هرکايو. ان طرح روز ٽي چار، اچا ۽ وقت ڪلاڪ ڪتاب پڙهندو رهيس، پاڻُ جو ڪتاب پڙهي ٻڌائڻ جو نمونو ۽ انداز هو، پاڻُ جي مرڪڻ پوري ٿي ته شڪر ڪي چيم، "ڪتاب پڙهي ٻڌاءِ." هن جاسوسي ڪتاب پڙهي ٻڌائڻ شروع ڪيا، ۽ هن جي ڪتاب پڙهڻ جو ڍنگ اهڙو ٿي هو گويا ست ناراڻ جي ڪٿا پڙهي رهيو هو. جاسوسي ڪتاب ۽ پڙهڻ جو طريقو ست ناراڻ جي ڪٿا جو، ڪرڙو ٿي ته ٺٺي لڳو. مون پاڻ ڪتاب پڙهڻ شروع ڪيا. ڏاڍيان، پاڻُ جي طرز تي ......

۽ هڪ ڏينهن ٻابا چيو، "گوبند، شاهه جا جيترا بيت ياد ڪندين، اوترين ٻاٽين ڏيندو سانءِ، پنڊاري ۾ وجهڻ لاءِ."

ٻاوي سال بعد ٻاني آئي هئي، مونکي. ۽ هن پيري هڪ ٻاني ته اٺهي پيسن ماڻڻ جهڙي اڳيج ملي هئي. مون ان ڏينهن ٿي شاهه جي رسالي جو ٻيو ٻن جلد ڪٺيو. مان پنجين درجي انگريزي (اڄ جي نائين درجي) لاءِ پڙهندو هوس، شاهه جي ٿيهن سان درسي ڪتابن ۾ اڳوري واقفيت ٿي هئم. پوءِ ۽ رسالي جي پهرين سر ڪليان جي داستان پهرين جا ٻارهن ٻيرهن بيت سمجهڻ ته ٻري رهيو، ۽ پڙهڻ ۾ ته ڪافي ڏکيا لڳا. ڏکيا بيت ٻڌي پڙهڻ ۾ سوکا بيت ياد ڪرڻ شروع ڪيم ... ڪن جو مطلب سمجهيم، ڪن جو مطلب نه سمجهيم، در حقيقت سمجهڻ کان وڌيڪ ٻڌڻ مونکي ياد ڪرڻ جي هئي.

اخبار، ورهيه اڳ، پڙهڻ، ڏاڍيان پڙهي ٻڌائڻ شروع ڪئي
هيم؛ هاڻي موسيٰ خان جي دوڪان تان وٺي روز "الوحيد"
پڙهڻ شروع ڪيم. "الوحيد" اڃا ڪٽر مذهبي نه ٿي هئي.

علي اڪبر ناناڻن مان آيو، ليلو ٻه ڏينهن مـان واپس آيو
انهن کان اڳ ڪتاب ڏاڍيان پڙهڻ جي جوش ڀرائي ورتي هيم،
شاه جا چڱا ابيت ياد ڪري ورتا هيم ۽ ٻه شعر به جوڙي ورتا
هيم؛ انهي شعرن کان وڌيڪ لڪ ڇپائون هيا؛ نه ته به ڪجهه
وقت بعد "سدا لسن ڏيم پرچارڪ پتر" ۾ ڇپيا. هڪ ۾ سري
ڪرشن کي گيتا ۾ ڪيل واعدو نڀاهڻ لاءِ وري جنم وٺڻ جي
آزاڏنا ڪيل هئي ۽ ٻئي ۾ گرو نانڪ جي امير ملڪ ڀاڳوءَ جي
روٽيءَ مان رت ۽ غريب لالوءَ جي روٽيءَ مان کير ڪڍڻ جي
وارتا هئي. ٻنهي وچڙائن ۾ ڪي مون سچ ۽ انصاف جي اپچار
ڪئي هئي!

اپريل - مئي ١٩٣٦ جي ان مهنن منهنجي زندگيءَ کي
ساهت پڙهڻ ۽ لکڻ طرف موڙيو. ۽ اتفاق اهو آهي ته هر سال
مان انهن ان مهنن ۾ ڪن مهنن جي پيٽ ۾ وڌيڪ لکندو آيو
آهيان، اڄ تائين.

۽ ان ئي سال ڊسمبر ۾ مونکي ڀڳت ڪنور کي ويجهائيءَ
تان گهڻو وقت ڏسڻ جو سڀاڳيه مليو، ان کان اڳ ٻاران ۾ گدڙ
مونکي هن جي ڀڳت جي دوران ۾ ڀڳت جي جسي چرن ۾
وهاريو هو! ان ڀڳت ۾ ئي ناروشاه جي ذوقيرام ميڙاٽيءَ ٻڌڻ
ٻاراڻو نه جڏهن هن جي ٽئين جڳهه جـڙي راس ايندي ڏٺو
ڀڳت کـي گهرائيندو، ان جڳهه ۾ رهائيندو ۽ هن جـي
ڀڳت وڇائيندو.

هميشه ته ڀڳت ڪنور کي امر شهيد سنت ڪنور رام صاحب
ڪوٺيو ٿو وڃي پر هن جي جيتري ڪٿهن هيڪي ڪنور رام نه

۽ سڏيو. اها ٻه حقيقت آهي ته ننڍپڻ جي صاحب ٻارن ۽
ڪنور ڪوڙيو ٿي پسند ڪيو. شايد ان ڪري هو جڏهن انهن کي
لکندو هو، "توهان جو داس غلام ڪنور."

ذوقيرام ميڙاڻيءَ جي انهن ڳجهه لهي واس ٿيي ته هو
ڌرتيءَ وچ ڪنور کي تاروشاهه اپڙي الهه مڃائي، ڀڳت جي
جي تاريخ ٻڪي ڪري آيو، ان تاريخ کان هفتو ڪن اڳ هن
گدوءَ کي سائس گڏجڻ لاءِ نياپو موڪليو. گدوءَ نيائي ملڻ شرط
موٽ وٽ آيو. چيائين، "سوڌ، سڀاڻي لڳن ۽ موٽ سان گڏ
ديوان وٽ هلج." وڌيڪ چيائين، "ٻارا ماڻهو شهواذاري،
شاهوڪارن جي انگان آرن ۽ ايهڙن ورلن کان بچندا آهيون؛
ڪٿي ڪجهه نه چوڻ جهڙو ٿئي ويندس ته ديوان ميرڪي مدهن
نه ڏنو ته خداد مخواه سنت جي شهوا کان رهجي ويندس."

ذوقيرام موڪلي هن سان گڏ ڏسي چيو، "لڳن جو آيو
آهين ته موڪلي ٻاڪي ڇا کپي؟ لوڻ ڪڻڪءَ والفيرن جو ميهدار،
گدوءَ مدهجو ٻت ڪلسيو ٿيندا ٻانهن ٻلي. اسڪول جا ٻار
دوست ڪجو والمثير، سنت ابه خوش، سنت جا چاچي اه
خوش ..."

ڪنور انڪر اولان انگڙن ۽ مڪاڻن مسڪيڻن جو انار ساريا
ڪٿي ڦرندو هو يا اهي سڀئي ٻولي ٿي اپڻي سندس ٻهٺي
ٿيندا هئا. ڪنور هنن کي سڏيندو هو، "مهنجا ڀائي."

ظاهر هو ته ذوقيرام هڪ طرف مهنجي ٻي جو لحاظ
ڪري رهيو هو ۽ ٻئي طرف گدوءَ کي وڌيڪ جوابدار لائيندار
بڻائي رهيو هو.

ڪنور جي ڳرت ۾ بدارجڻ کان ۽ ڏينهن ٻهراڻ اسان ٿي
سان، گدوءَ السيو بندوبست ڪري ان ذوقيرام جي اوطاق ۾ ٿي
هڪ ٻئي سان ٻهائيسين. گدوءَ کي شيوا ڪيتر جو اسان جي

پيٽ ۾ وڌيڪ آزمودو هو. هن چيو، ”سڄو، ڳوٺ جي سار سنڀال منهنجي الئي، انڪري پڇڻ آهين ته ٻڌ ڪري. اڪيلا، منهنجو ڪم وڌندو ۽ ڪوئي (اسڪول) اندر، ڪٿو، استرا ۽ ڪاڏو مهل سر پهچائيج، پاڻيءَ کي مان پاڻي پوندس.“

مون ٽنڊيءَ مان مرڪيو ۽ چيو. ”ڪيڏو آهين چالاڪ، پاڻي آهي ئي ڇا، جڏهن ڪي تون پاڻي وٺندين؟“

هن ڳنڀير ٿي چيو، ”پاڻي آهي ڳوٺ جي جيءَ. هو ڳوٺ ساهه رڳن ۾ آهي انگل ڪندا آهن، مهمانن جي اچڻ تي ڪا به ماڻي چوندا آهن، ۽ جي شڪايت ڪندو ته هٿي ته مهمانن پهرين منهنجي ويندو آهي، ڪير به منهنجي سهوليت جو ڪو خيال نه ڪندو آهي، پر پنهنجي پاڻ جي سک سهنج جو وڏو خيال رکندو آهي.“

۽ ڪير جي ڳوٺ جي پڙاڻ واري ڏيڍهن ئي مون ڳنڍ ۽ جي ڇوڪري جي سچائي پنهنجي اتي ساڳي ڏئي. ڪير موڪلي پاڻي ڀرڻ ڪانسواءِ اي ڪا اڪيلي ڪال ڏني، هر هاڃ هو پنهنجن هٿن سان ڪندو رهيو.

هوڏانهن چالهو پڇاڻ پاڻين جي ڏنال پڻي ٿئي: ڪٿي آهي، هو ڪٿي آهي؟ ڪهڙي ڪڙ ڪري، هوءَ ڪڙ ڪري.

اهو ڳڌو هيو، هن جو آزمودو هو ۽ هن جو ڏانءُ هو جو رهڻي آئي.

ڪير پنهنجي ڪٽ لئي وارڻ مٿان چادر وڇائي ته ڏني هئي ۽ سڀئي پاڻين کي اڃا اڄ آرام ڏيندڙ استرا مسر ڪري ڏنا ويا هئا.

ڪٽ لئي ويٺي ڪير ڪئي اون هٿي پاڻين جي، ڪٿي ڪهڙي شيءِ ڪا ڪسر رهجي نه ويئي هئي...

اوچتو، هن جي نظر دور ڪجهه ويئي، مون کي ڪرائي چيائين، ”اڃا ڏسي اچ، هڪ مهمان پٺ لئي هيڏي ڪاري ۾

ليکيو پيو آهي. ٻُوڙهه ۾ ڪنهن جي ڪوٺي نه ٿي ڏسجي، ساهڙون
پيٽ سڪيون ٻار ٻچا ڪٿون ڦاٽل پيون آهن."

مان وڃڻ لڳس ته ٻچس ڪٿ لـي آهي رکيل ٻڙ ٻڙ وارو
ٻنڪو ڪٽي مٽي لي رکي آئي ڪڙو ٿيو ۽ هلڻ لڳو. اڳيان اڳيان
هوءِ ۽ پٺيان پٺيان مان، وچ وارن ڪئن لـي ونئن سمهئين سان
خوش خير وعافيت ۽ ڪٺو هليو ته ڪـانئن گهرج ضرورت ۽
پهچندو هليو. سڀ راضي هئا. مون دل ئي دل ۾ گدوءَ کـي
داد ڏنو.

پٺت وارو ڏٺي ٻچس کي آئو ڏسي آئي ويٺو، هٿ جوڙيائين.
ٻچس ٻاپوه مان چيو، "سچا سائين، ناراض آهيو! پٺت لـي
ليٽيا پيا آهيو."

لکڙي جاچيءَ چيو، "ٻچس، توسان ناراض هون! ترٺ ۾ ويٺو
اٿي ڪيئن؟ اسين آهيون پٺت ڏٺي، هڪ ڏينهن الله ڪٿ ڏٺي
ڪيئن ليون؟ اڳي ٻوه؛ پٺت سان ئي پالو پوڻو آهي ..."

"سچا سائين، واه جو سمت ڏنو." ٻچس هٿ جوڙي چيو ۽
"مان ۽ تو پٺت ڏٺي ليان ..."

لکڙي جاچيءَ ليلائو: "نه ٻچس نه. لـون پٺت نه ٻڪڙ
اسين رلي ويندا سين. مان تو هڪ ڏينهن الله ڪٿ ڏٺي لان."
گدوءَ ۽ مون ڏانهن نهاري چيائين، "ٻاپال آڻيو ڪٿ."

جاچيءَ، کـي پهچڻي گـهـرت الاءِ واه جـو عزت هئـي،
شردا هئي!!

رات جو رولـيءَ جي قرٽي ٻوري ٺهيدي ئي ڏؤ ڦيرام مونکي
چيو، "سمت جي آرام جي ڪوليءَ اڳيان لکهڻ ڪرسي وجهائي
تو ڏيان، پاسي ۾ گهڙيال ۽ اسٽول لي وکـي تو ڏيان. گهنٽي
سائي ٿين اچي لي ٿهيل هـرانديءَ. قـادو ٽانگي وارو ۽ اچي
ويندو، هن سان پٺو ڪو سٽو ٻرو ماڻهو ۽ ايندو. ان وڃڻ لون

سدس کي اٿاري، وهنجاري سهنجاري تيار ڪرائي وٺج."

سدس ڪمري اندر آرامي ٿيو ته ماڻس ٺهي جڙي ڪرسيءَ تي ويٺس، سڪل الله وٺان ٺڪاءُ کان اڳ، پڳمس وڃڻ جو آواز ٻه اچڻ لڳو ... اِن ها ٺڪاءُ ٻه ٻڌم، پوءِ جهڙي ڪا سمڪ نه رهيم. جاڳي اٿڻ ٿيم جڏهن سدس پاڻ مڙهي ڪلهن تي هٿ سان ٿڦڪيون هڻي جاڳايو. ماڻ ڇرڪ ڀري ڪرسيءَ تان اٿي کڙو ٿيس. سدس چئي رهيو هو، "ابا، ٿانڪو ٻاهر ايئي ويٺو آهي." پوءِ ٿورو سر ٻه چيائين، "سنا اٿـي جاڳيل ننڍ نه ڪجي اُٿري ..."

ماڻ پڳمس وهنجي سهنجي ٻڪڙي جامو پائي تيار ٿيو هو، هوءَ پوءِ گر واڻي اُچار ڪا لڳو ...

ان پوري گڏوءِ ته ڪامدار رهيو پڳمس جـي ٻالڪ ٻه وچهي چيو، "پڳمس ٻڌو ٻاٻه مدهوڄو وڃڻ پاڻ پوليس وارو لٿي."

گهڻي ان سال پڙهڻ درجي انگريزيءَ ٻه ناپاس ٿيو هو.

مون ان ڏينهن شام جـو پڳمس ۽ هن سان آيل اٿالي ڪـي ڪاڏيءَ ٻه چاڙهي اسانڄا بعد گڏوءِ کـان پڇيو، "گهڻيءَ جي پوليس واري ٻڌڻ سان ڇا ملندو اوکي؟"

هن چيو، "سڀڪي، گهڻو ڪجهه ملندو."

پوءِ ٻيهڻ گهڻو ٿـيءِ اهڙو گهڻو هو مشڪل ٿيندو هـو، چيائين، "ڏس، اون آهين زميداري ٻـار، ماڻ آهيان ٻاغاڻيءَ جو ٻـاڻ. انهن ته پاڻو هزارن ٻه هڪ آهـي، ماڻ اٿي جدم ٻه هڏجي پٽ پڙهي اُچڻ جي خواهش ڪندو آهيان، پر آهـي ته غريب ٻاغاڻي آئي نه. ڇيڪو ايڪو هن مٿان اٽڙي اچي ۽ پاڻو هر ڪنهن کان هٿ جوڙي جند ڇڏائيندو رهـي. پوليس واري جو پهڄو ڏاڍو آهي، ڪڏهن ڪڏهن مڪيءَ ۽ زميندار کـان ٻه وڌيڪ."

سچ پچ پنجن ڇهن مهينن بعد گهڻي پوليس ڪمشنل اٿيو. ان زماني ۾ پوليس ۾ ڀرتي ٿيڻ لاءِ پنج انگريزي پاس ڪرڻ ڪافي هو. گدڙ گوڙ وارن جي تڪاڻي ۾ پنجين آئي جو ڪڙاه پرساد ڪرايو. مون هن کان پرساد وٺندي پڇيو ته پڇيو، ”گدو، ذوقيوار جي آس پوري ٿي ته هن ڪدور کي گهرايو هو...“

گدڙ ٽهڪ ڏئي چيو، ”ڪدور هيٺين جو همراه آهي پر هن کي گهرائڻ ڪنهن غريب جو ڪم نه آهي، مان اهڙن ئي تو سمت کي اسڪار ڪريان ٿو سڌس مهرباني مڃان.“

گدو جڏهن پوءِ لڏي گهمر ايا ته وڏيڪ گهمر ٿيندو ويو...

لڳ ڀڳ انهن ئي ڏينهن ۾ شاهي بازار جي منهن وٽ سوار ڪر ڏاڏو ڪنڊ چوهڙمل جو دڪان کليو. دڪان ڪاڻي هيٺ، هڙ سچيو ۽ سٺو سوار ۽ ليکيو ويندو هو سچ ۾ ساهڙي ۾. هڙ ڏهن کي سڪر پيان پالش ڪرائي ايندو هو. مهراڻ ۽ اسٽيشن ڏي سکر واري گاڏي هڪڙيندي پاڻ ۽ هيجو عزاز اڄي مرادا جي چڪر ۾ گاڏي ”مهتاڻ ڏون چوڙ“، ”مهتاڻ اڏن چوڙ“ ڪندي ايمت عزاز لاءِ هلندڙ گاڏي ۾ چڙهي ويندو. چوهڙ جو هٿ ته ڦهيو پر انگور ۾ هلندڙ گاڏيءَ جي رفتار سان مٿي نه ڪهون، گاڏيءَ جي رفتار ايا ته لمز ڏسي، چوهڙ جو هٿ ته پڏانهي ويو، هڙ ڦان ئي ڪريو، ڪنهن پٿر مٿان. مٿو ڦاٽي پيس ۽ اسپتال ڏانهن ايڏيا ڪان اڳ مري ويو. هن جو لاش ڳوٺ ڪڍائي آيا.

ڳوٺ ۾ چوهڙ ڪافي ڄاتو سڃاتو هو، ساڻ ڳوٺ هن سان مسلمان ۾ هليو. هن سان همدردي ڪندا هئا جنهن ڳوٺ وارن ڏٺو ته هو ڪاروبار هو، هڪس هڪ ڏي ۽ سا ۾ گونگي ۽ ٻولي، ۽ هن جي ابواد زال ۽ ڏيءَ جي سار سنڀال الله هن جو ڪو وڏهه عزاز نه هو... هيجي پارهي اي ۾ انهن جوان ڳوٺ ۾ آيا واسو ۽ سينتل.

هڪ دستاويز ٻاهر وٺ ڪڍي آيا، مان ان وقت اوطاق ۾ موجود هوس، ان دستاويز ۾ لکيل هو: مان چوهڙمل هيمنداس والد اصل واهڻ ناروشاه جو؛ پنهنجي سالم هوش حواسن سان، پنهنجي رضا خوشيءَ سان سيتل ولد سندداس ديوانيءَ، اصل واهڻ ڪنڌياري جي کي پٽ ڪري گود ۾ ٿو وٺان. ان دستاويز تي شاهد طور ان عزيز جي صحيح هئي جو چوهڙمل سان گڏ ڳالهيءَ ۾ ٻڌهي رهيو هو ۽ ان تي ڪنڌياري جي سب جج جي صحيح ۽ سيل لڳل هئي. ٻاهر کي ڏال ۾ ڪجهه ڪارو نظر آيو، هن اهڙو اظهار نه ڪيو ڄڻ ڪنهن نه قسم جي دخل نه ڏيڻ جو ارادو ڏيکاري پيو: "هن ٻه ڀيا سو نارا آهن. گيڙومل ۽ سوڀراج. هن وٽ ويو، جي هن کي اعتراض نه آهي نه مونکي به نه آهي." ٿيو ائين جو هيءَ ڏيءَ ماڻ جا سڀ ٻئيندڙ ۽ جائداد جا وارث ٿيڻ ٿيا.

سوڀراج جو هن ۽ عزيز هو لڏهون هن کي مڪمل ساٿ ڏنو، مگر هيسراج ڳالهيندڙ جو ڀيءُ گيڙومل هن جو مخالفتي ٿيڻ پيو. معاملو ڪورٽ تائين هليو ويو؛ ٻاٽر گهر مان نه ئي دخل ٿيا مگر دوڪان هلائيندا رهيا، آڙشهري ڪورٽ جي فيصلي ٿيڻ تائين. منهنجي همدردي ڏيءَ ماڻ سان رهي ۽ الائي ڪيئن ٻاٽرن جي دعوا ڪوڙي لڳي، ان ڪري مان هن ڪيس ۾ ڏاڍي دلچسپي وٺڻ لڳس ۽ ڪورٽ جي عارضي فيصلي مونکي ڏاڍي گهڻي تسلي ڏني.

سيتل مونکي ڏاو نه نه وڻندو هو، لڏهن جو هڪ ٻيو نه ڪارڻ هو. سيتل شيرو هو ۽ اهڙو شيرو جو ان ٻهراڙون دفعو ڏنو هو- عام چوڻي هئي: "پڪ ڦڪ منڊ منڍي پر اسيءَ ۾ ڪالو، جائين شيرو ساماڻو نه مڙهڻي ڪٽي ماٺ ڪئي."

دادن جو مڱڻو نه انهن ٻي ڏينهن ۾ طئي ٿيو. منهنجي

پيٽوني جي چوڻ مطابق منهنجو سانوڻي سوٽ هوائيندي، ڏيهاڙي جو پائيندو ڪري آيو هو. مگٽي ظاهر ڪرڻ جي هٿتي اندر منهنجو هٿٺهار پيٽوپاو راند جي ميدان تي آيو، اُن وقت مان ليلاي سان گڏ چڪر هڻي رهيو هوس. ۽ دوست ۽ هُتا هن سان گڏ. مون کي سڏي چيائين، ”جي تون اهڙو سانوڻو آهين ۽ تنهنجو ابو وڏو پاڻ ۽ امهنجو سانورو آهي؛ امهنجي پيءُ ڪهڙي گوري هوندي ؟"

منهنجي پيءُ دادن واقعي گوري هئي، البت ڀيڻ ۽ ڀرال هئي.

مونکي ڀيرهندي تي پنهنجو هٿٺهار پيٽوپاو پسند نه آيو. هن چيو، ”مان جهرڪري ڏسندس."

هوءَ مون سان گهر تائين گڏ هلي آئي. مان گهر پهران هُن کي ڏيهاڙي جي دوڪان تي وٺي ويس. نه بابا هو گوٺ ۾ نه پاڻو. امان هڪ تي: ” دادن تـ ڏيکاريندس. ڏسڻي هيس ۽ مگٽي ڪان اچ ڏسي ها."

پيٽوپاو هليو ويو؛ بابي هن جي لِيءَ کي لکيو.

آڪاهتي انڌتي سيڻ پٽ پهران افسوس ظاهر ڪيو.

مان امان سان سهمت رهيو هوس، دادن نه ڏيکارڻ الء. مونکي انديشو هو ته هوءَ پاڻ نه ڏسندو، دوستن کي ۽ ڏيکاريندو ۽ هُن جي چوڻ پا پنهنجي سرهنگي دادن جي گواهه نه آڻڻي ته ماندا منهنجي ويندو، بابا پاڻوءَ جي نه هوندي.

خير، اسانجي هوڏ انهي هلي دادن کي مهانگي پئي.

هڪ اڙيءَ منجهند جو، مان رنگوار راند ڪري رهيو هوس ۽ پولو حلوائي جمسي لو ڙندو اچي ڏمڪيو. ايندي ئي سهڪندي چيائين، ”گوٺ هالي پهر آيندو ئـو ويئي؛ هيڙو وٽل، ڪنهن ڪنيا سان ...؟"

ڏاڍهڪ پڇيو، "ڇا ٿيو آهي؟"

ٻولي ٺهرائون دفعو نفرت جو اظهار ڪندي چيو، "اهو گوڏ جو پٽ، نامراد، سيتل، موتيءَ جي وڏو ڏيئي سان ...... مان اکين سان ڏسي آيو آهيان، نياڻي هيانءُ ڦاڙي روئي رهي آهي ......"

بازار ۾ ڪوالهل مچي ويو. ڪپڙن جي منهنجي دوڪان لان ان وچ لهي آيو هو؛ هو ٻولي کي وٺي ويو پوليس ٿاڻي تي، مان به هن سان گڏ ويس.

موتي اسڪول ۾ پڙهندڙ هو، غريب مگر سچار. سيٺ جو به سانتيڪو هو. هو ماستر چندر جو ڏوراهون سوٽ هو، رهندو به ڏاموائي حويليءَ ۾ هو. موتيءَ ... تي وڻندو هو، هيٺين هن سان همدردي ئي. ڪڏهن ڪڏهن دادن سولي هئي، جتي دادن جو مڪتو ٿيو هو ليتي ڪڏهن ڪڏهن ڪنواري رهي هئي، ويتر مڪهن جي جانوري خواهش جو شڪار ٿي هئي! مون ساري معاملي ۾ چڪو چاه ورار.

سيتل لاڪپ ۾ وڌو ويو.

موتيءَ وٽ به چڱا ماڻهو مڙي ويا هئا. هو اشراف عزت کي ڪڙهندڙ آلي ويو. ڪڏهن هس ئي ڪاٺي، ٻولي ۽ هوالدار ٻڪس جي زور ٿار لسي هن ٺهبي ڏيئي پوليس انسپيڪٽر کي ڏيکاري. ميڊيڪل جاچ ٿي، سيتل لاڪپ مان ڇٽي آيو. پوليس جو ڪيس به ان وچ واشوءَ ڪرم ڪيو هو.

ٻولي چيو، "هوڙا هاڃا ٿين، اري هن ٻچڙو ۾."

مان ٻڌو ۽ سمجهيءَ ڪان چڱيءَ ٻار واقف ٿي چڪو هوس. اهو ٻڌو وو ... ياد هوم. مون چيو، "موتيءَ کي عزت جو ٻڙ ڙ لڳي ها له گوڏ جي پٽ کي چڱي سيکت ملي ها."

ٻولي چيو، "غريب وٽ عزت کان سواءِ ٻيو آهي ئي ڇا؟"

مون هن دل ئي دل ۾ چيو، "غريب جي ماڪيٽ هن جي عزت ئي آهي، هو وس وارندي ان کي بچائڻ ۾ رهندو."

انهيءَ ڪلاڪ اچي ڊيوڊ جوان ۽ پوڙهيءَ ۾ ڳالهه ٻولهه جي سلسلي ٻن مهيني هٿ ۾ پڪڙايو. چيائين، "هي مونکي ڊاڪٽر خوشي نيندي آهي جڏهن ڏسندو آهيان ته پنهنجا وڏا عقل ۾ لوڪ ٻار جيڏو سمجهندا آهن."

ڊيوڊ جي هن واقعي ترقي ئي هٿ ان ڏينهن هن جو خوشيءَ الاهي وڏو ٿي ويو هو ۽ گهمندو ... گهڙي هو. هن جا چمڪندار چهرا ۽ نيڻ گهر گهر ۾ ... هشيار ... گڏيو هو، شاهي ٻن الاهي هٿ ۾ رکندو هو، ڪلي پوندو هو، "اڄ جڏهن ڏينهن ... ڪڏهن آهين، انهن ڏينهن ڪراهڪي وڌندي آهي. هون ڪان اڳ ... خلاص ٿي ويندي آهي."

هن ۽ مهيني وچ ۾ ٻين ڏينهن ورتو وڌندو ويو ... شروع ٿي ويو هو، ڪڏهن شروع به ٿي ويو.

ٿي ڪي چار ڏينهن ٿيا...

مارڪيٽ مان موٽي رهيو هوس جو پوسٽ ... ڊيوڊ ماڻ گڏجي ويٺي، لڳو ٿي ته مهيني ... ۾ ... هٿي. چيائين: "گهر هل، مهيني اوبر ڪم آهي."

ڊيوڊ کي مان مارڪيٽ ۾ ڏسي آيو هوس.

مون سمجهيو، ڊيوڊ جي ڪا شڪايت ڪندي. دوستن جا مائٽ شڪايت يا مون سان ڪندا هئا يا علي اڪبر شاه سان.

مان هن جي پوئتان هن جي گهر ڏانهن هليس. هن گهر ۾ گهڙڻ شرط ميز جو دروازو بند ڪري مونکي آهستي ۾ ... ۾ وهاري ... چيو. مون دل ئي دل ۾ چيو، "معاملو واقعي گنڀير آهي."

مان ڪٿ ... وٺي هن چيو، "ٻار جي ڪا ڳڻتي اٿئي؟"

مون پڇيو، ”ڇا ٿيو آهي، ڏيروءَ کي؟“

هن اوٻاڙال ڇڏيا لسريءَ ۾ آلي منهنجي اکيان وکيا. پسوء ڏت لي منهنجي پرسان ورتي ۽ چيائين، ”ٻلي، هو بلڪل ٺيڪ آهي، ٻڪيان جي دنيا سان ڪمائي ۾ سٺو ٿو، آهي ۽ منهنجي ڇٽي ۾، ٿڌهن نه چوان ٿي، هن جي ڳلهي ڪر، شادي ڪرائيندس.“

شادي! منهنجا ٽاٽ لڳي ويا. هڪ وڏي جهان ڇتمر، ”هيءَ وهي آهي، هن جي شادي ڪريا جي؟“

”ڇو؟“ هن چيو، ”اڻويهون سال لڳس اچڻ مهيني. هن جي عمر ۾ نه ماڻهو ٻه ٻه ٻار ڄڻي ڇڪا هوندا آهن.“

مان سوچ ۾ ٻڏجي ويس.

هن وري چيو، ”ٻلي، هڪڙي ٿو وانگر ٻڍڙار ڪونهي، ڪا نوڪري ڪرڻي ڪانهي، سٺو ٿو ڪمائي، مون مڙهيءَ ۾ نه سگهو اپٽو، هڏ ڏنا اٿم ڏيروءَ ٻنهان ...“

مان دل ئي دل ۾ سوچي رهيو هوس، ”هن الاءِ ڇوڪري ڪٿان آنيان؟ ڪونگو اهڙا ڪدوارو آهي، مامو آٿل ۽ ٽوپڙ پيسا ڏيئي ٻرڙهي آيا ...“

ٽوپڙ سان گڏ سرسوٽي ياد آئي ۽ ياد آيو هيمن وارو ڏهوڙو، مون پنهنجي بدن جا وار ڪڙا ٿيندا محسوس ڪيا.

ڏيروءَ ماءُ نهايت اُساه سان چيو، ”اون چاهين نه ڏيروءَ جي شادي هڪ ڏينهن ۾ ڪرائي سگهين ٿو، هو موٽو آهي ٿي، اسڪول جو پڙهوالو، هن جي وڏي ڏيءِ، ڪيترو ئي اڪائي، ڪير ونندس اها ڏيءِ؟ مونکي اها ته سڌ آهي نه مونو لدهنجي ٻالهه نه ٽاريندو.“

هڪ ٿي ساهيءَ ۾ اٿرو سڀ چڙي ويٺي، هڙءَ.

موٽن دل سان دل ۾ چيو، ”ڏيروءَ ماءُ، اسون جهڙي ڏاهي سمجهي وچين ٿي لدهن ڪان وڏڪ سياڻي آهين، نشانو ڏ ۽ ڳرلهو ٿي ٿي.“

چيم، "ڏاڙهوءَ کي اعتراض نه ايندو؟"

"هن کي ڇو اعتراض ايندو؟ ڪهڙي وڏي گهر جي حور پري ملڻي آهي هن کي؟"

مان اُتي ڪڙو ٿيس. چيم "مان ڪوشش ڪندس."

هوءَ مهيني ٻيان ٻيان ڇوندي آئي، "سيگهه ڪجان، ڪٿي اهو ڪو نه اوکي اچي، ڏٺي وڃي. ڏاڙهوءَ کان وڏي عمر جا به ڪنوارا ويٺا آهن، هن ڳوٺ ۾."

مون موٽڻ سان ڳالهه ڇو رڻ کان اڳ مهيني ڪن سان ڏاڙهوءَ جي مرضي ڄاڻڻ چاهي. دل جي ڪنهن ڪنڊ ۾ اها اميد هيم ته ڏاڙهوءَ کي اها ماڻڻي پسند نه ايندي ۽ مان جهنجهٽ کان ڇٽي پوندس.

گهر نه وڃي، وري مارڪيٽ ۾ موٽي ويس، ڏاڙهوءَ کي پاسهرو وٺي ماءُ جي خواهش ٻڌايم. ڏاڙهوءَ جنسي اميگ ڏنو ۽ چيو، "ها، وارو ڪر."

مون آخري ڀاڪ اڇليو: "ٻار سينڌل وارو واقعو ..."

هن ٿوري ٿي وراڻيو، "ان ۾ گنگا وهائڻ جو ڪهڙو ڏوهه؟ وري چيائين، "گنگا سهڻي آهي، سياڻي آهي، ٻيڪو گهر ڪٿي ويٺي آهي، امان کي به سڪ ڏيندي."

مان سمجهي ويس، ماءُ پٽ اڳ ئي هڪ ٻئي سان ڳالهه ٻولهه ڪري چڪا هئا. مون دل ئي دل ۾ چيو: "ناحق ڳالهه کي وڌيڪ ڦاسايم."

مون مهيني لحاظ ڪندو هو— ڀاڻي جي ڪري ۽ نه هيڊ ماستر جي ڪري ۽ مونءَ کي اها سڌ هئي ته مان لوڪومل سان ٻنهيءَ ئي ڪنڌ ويندو هوس ۽ هن جو لاڏلو شاگرد رهي هوس. هن کي اها به سڌ هئي ته اڄ ان شاگرد ۾ مان ڇوڪسي لوڪومل مهيني معرفت ئي رکندو هو.

مون هن سان ڏيروءَ ماءُ جـي ڳالهه ڇيڙي تـه چيائين، ”مونکي واسوءَ به چيو آهـي ته جلدي ڏيءَ اڪيلي، مان لوڪي ڏسي ليٽيءَ جي به مدد ڪندس. هـن ته مونکي ٻهراڻ به ٻيا آڇيا هئا، مون نه ورتا. ڏيرو آهي آڳوڻي ٻاپ ٻيءَ طرح لائق آهي. هن جي ماءُ ٻاران جي لڳي آهي ۽ دل جي ٻري ڪانهي، گنگا سکي ٿـي ٿيندي، ۽ مونکي ڊپ صرف هڪ ڳالهه جـو آهـي، گنگا ساڳـئـي ڳـوٺ ۾ هجڻ ڪري واقعـو وساري نه سگهندي.“

مون پڇيو مانس، ”ٻاهر جو ڪو ڇوڪرو ڏيان ۾ اٿيئي؟“

هن چيو، ”نه، ٻر ڀڳوان مهربان آهي، ڪٿي نه ڪٿي نيائيءَ جو ليکو لکيو ئي ويندو.“

مون ٿهه ٿهه چيو، ”ڀڳوان جي مهر جـو انتظار نه ڪر. اُتي دير ته هوندي آهي، ڪڏهن ڪڏهن اندير به هوندو آهي...“

هن مونکي اُڌ ۾ ڪٽي چيو، ”ائين نـه چئو، مالڪ ٻاجهارو آهي ڏاڍو.“

مون چيو، ”ڏيروءَ سان ٻڪ ڪر. ڏيروءَ ماءُ اهڙي جهڙي آهي جو ڪڏهن ڪي همت نـه ٿيندي گنگا سان واقعي ٻاٻت ٻڌڻ ٻولڻ جـي، ڏيروءَ مـاءُ گهري ٿي ونـي لڏهڪري گنگا سکي رهندي.“

هوءَ ٻڌل ۾ ٻئجي وئي.

مون چيومانس، ”ٻئي سوچ ويچار، گهر ۾ به صلاح ڪر، ڏيرو ٻچي اٿو وڃي.“

هن سوچي ورتو هو. چيائين، ”مون لوکي سڌائين ڪاڪي (ٻابا) جي جڳهه ٿي سمجهيو آهـي. ۽ سائين وڏو (هيڊ ماسٽر) به ڏهڻجي ڳالهه نه ٽاريندو آهـي، ڏهن سواءِ مڙهڻجو جهولڻ به نه آهي.“

اُن وقت لائين اسان جي ڳوٺ ۾ جهوليلال جا مکيه واسطا شيوڪ ٿي هئا. ڇاڪاڻ ته، منهنجو ساٿي سُونٽ مل ۽ مون چيٽي چنڊ تي چندو ڪري اُتي والهو ن شاهي انداز ۾ ٻهراڻا ٻساريءَ جي ٻاغ جي دڪان اڳيان ٻيگت وڇائيندا هئا. ٻيٽي غريب هئا، انهيءَ ڪري اسانجي ڳوٺ ۾ ڪهاوت هئي- ”لعل جا فقير ٻڌن ۽ ڪاڻن.“

ڏيرؤءَ جي شادي ڏام ڏوم سان ٿي. موڙ ڪي واشوءَ ڪان ٻا ٻئي ڪنهن ڪان مدد گهرڻي ڪانه پئي. ڏيروءَ ماءُ ڪنهن الهه ونڌيءَ جو وڏو ۽ ٻيڪ جي چادر اُن ٻنهيجي مرڪلي، ڏيرؤ ماءُ جي حشمت اڳيان ڪنهن سيٽل واري واقعي جو ڏنيل زبان سان ٻ ذڪر نه ڪيو، هئو ن ءِ ٻ انيانيءَ جو ڏوه ڪرڻ هئو- اها حقيقت ڳوٺ جي هر هڪ باشندي ڄاتي ٿي.

ٻاون دوستن ۾ گدوءَ ٻ ٻيرو اهرو وراو ٻيا هن جي ٻنهيجي ٻاغ جي شادي هئي، هيڪي، اها ڄاڻ هئي ٻ شادي مون طيءَ ڪرائي آهي ٻ مونکي چيائين، ”ٻانرءَ جي ٻ تہ شادي ٿي ويئي.“

مون چيو مانس، ”آئل ۽ ٽوٽا وانگر ٻمسا ڏنيءَ ٻڙٽجي ٻري ٿو.“

گدوءَ کي چڙ ڪا ڳالهه ٻاد آئي چيائين، ”سوٽ، لڙ ن ۽ مدد ڪرڻ ٻ ٻانوءَ جي شادي هڪ ڏينهن ۾ ٿي سگهندي.“

مون دل ئي دل ۾ چيو، ”ڳوٺ ۾ اي ڪا گدگا آهي جا جا مون کان ڳجهي رهي آهي؟“

هن چيو، ”ڏيري ۾ لنهنجي ٻڌي آهي ته هن جي ٻاڙيءَ ۾ هڪ وڏو ڪيا آهي. ٻاس االچي آهي، لنهنجڪري ڪمزوري ونئي آهي.“

مون ٿورو چيو، ”مونکي ڇا ڪرڻو آهي؟“

هن چيو، "هو چار سؤ رپيو گهري، پاڻ ٿي سؤ رپيو ڏيئي سگهي. ادي پا هنجو پٽ، ڇا ڄاڻو اٿس، گلو، هو جي هن اوڙي پاڙي کي پاڻ جي سفارش ڪندا ته پاڻ جو ڪم ٿي ويندو."

اديءَ کي پنهنجو پٽ ڪونه هو، پر ڀائٽيو اديءَ جهان هن به پٽ گود ۾ ورتو هو، پنهنجو ڏيروٽ. اهو گلو سچ پچ اسانکي پنهنجا ناناڻا سمجهندو هو، ۽ هيڏو ته لائق ۽ اطاعتي.

منهنجي ڪنگوءَ سان به همدردي رهي هئي مون کان وڌي - هو غريب هو سپاءِ ڪري به ۽ هيڏو گدوءَ جو وڏو ڀاءُ، ان ڪري مان هن جي عزت به ڪندو هوس.

مون گدوءَ کي چيو، "مان ڪنگوءَ سان ٻاهري وڃڻ لاءِ تيار آهيان."

مون گهر امان کي چيو، "مان اديءَ وڏيءَ وٽ ٻاهري ٿو وڃان."

امان خوش ٿي چيو، "ڪيئان سچ اڙيو آهي جو وڏيءَ پٽ جي سڪ لڳي اٿئي."

هن پاڻيءَ کان پيسو لهرائي ورتو.

پئين کي ٽئين ڏينهن چڙهي ماسين، رال گساڏيءَ ۾. ڪنگوءَ سان گڏو ته هليو ۽ هنجي جاڙي به هلي. گدوءَ کي شايد پڪ هئي ته جي منهنجو ملاقات گلو هيٺ وجهندو ته ڪم ٿيندو.

اسين هلڻ ٿي اديءَ وٽ وڃي لٿاسين. هوءَ حيران. مون ڳالهه ڪري ٻڌائيماس. هن گلوءَ کي ماڻهو موڪليو. هو اڪثر ٻاروشاه ايندو ويندو هو، ڪنگوءَ ۽ هن کان وڌيڪ گدوءَ کي سڃاڻندو هو. هن اوڙي پاڙي سان ڳالهايو، هو ساڍن ٽن سؤن ۾ ڏيڻ جو سودو ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويا.

ڪونگوءَ جي چاچي منڙي چـوندي ءَ جا پنجاه روپيا ساڻ ڪٽي هلي هئي، پـوءِ باقي ڪيترا بچيا جي هئي؟ ڪونگوءَ جــي مڱڻي ۽ شادي لهه طلب ٿي، هڪ ٿي وقت ويا چار هزار سئين، مرنيا سئين پنج ٿي .

جنهن سڄو ڳاڙهو خوش ٿيو لڳي بابو مــون سان ڳالهائي ويو ، ” لهڻجو ڪهڙو ڪم؟ جڏهن لهڻن گـــالهه لاءِ هڪيو حاضر آهيون ... “

مون چيو ، ”ڪهڙجو ڀلو ٿو ٿئي ... “

هن هڏيءَ مان چيو ، ”دنيا ۾ پاڻي جـي ليڪيداري او ٿي ڪڏهين آهي؟ “

مان چپ چاپ اوطاق ڪان ٻاهر نڪري ويس.

اڄين نہ هو نہ بابو ڪونگوءَ جي شاديءَ ڀا ڪڏهن جي اڪيلي جـي ڏاڍي ۾ نہ هـو ، هوُ امان وانگر روز سڀ جو خير گهرندو هو، هڏهن اها ڳٺتي هئي ۽ هن اهاڳالهه ٿي پيرا ٻاڙوءَ کي ٻڌائي هئي، ”مونکي ڊپ آهي ته ڪنهن ۾ پٽي گونگا ڪڏهن نہ ڪڏهن ڏيهن ٻاڪي آهيءَ ۾ اڙائي ٿي رهندو . “

هڪ هيمون ٿي هو جو ڏاڙوءَ جي شاديءَ جي شادماڻي ۾ شريڪ نہ ٿيو . در حقيقت هڪي ان جي سڌ ٿي نہ پيئي . هوُ ٻاءِ سان رسي، لـون چا لون چا ڪري، ڳوٺ نـي ڇڏي ويو هو . ٻاءِ ٻٽ ڪالسواء ماندو هو . هن جو هيمونءَ سان موه ٿي نہ ، هن ۾ ساه هو . اڪين مان آب اوليندو مون وٽ آيو - چيائين، ”هيمون لوڪان موڪلائڻ ٻدا ڪيڏانهن نہ ويو هوندو ، مهرباني ڪري ٻڌاءِ، ڪيڏانهن ويو آهي، مان هٿ ٿو جوڙيانءِ ... “

جڏهن کي سڄو ڳـــوٺ هٿ جوڙ ڪندو هـو ، سو مهڙجي اڳيان سڄ پچ هٿ جوڙي بيٺو هو ! ۽ هن جي اکين مان چوڙ چوڙ آنسو وهي رهيا هئا !!

مون پڇيو مانس، "مونکي ڪا سڌ ڪانهي."

اکيون اگهنديءَ چيائين، "مونکي اعتبار ڪونه اچي."

مون گهٻرائجندي ساڻس چيو، "ڪاڪا، اعتبار ڪريو، مونکي سچ پچ سڌ ڪانهي."

مان حيران هوس ته مون هنکي ڪيئن ڪاڪا ڪري ڪوٺيو ۽ عدد جمع ۾ ڳالهايو.

ٻئو سٽر و هار مهينا وارو ڪونه هو، هن هيمونءَ کي ڳولهڻ لاءِ زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏيو. ان مهڻ بعد هنکي مهراڻپور ۾ ڳولهي ٺي لڌائين، هو اسٽيشن کان مهراڻپور ۽ ٻيا هالائيءَ تائين ٽانگو هلائي رهيو هو. روز اي. بيءَ پٽ کي ڳوٺ وٺي ٿي آيو. هيمون گهر نه ويو، اسانجي دڪيءَ لڳي ٻيڪل ڏاڏيءَ کان اچي ڇائي ورتائين ته مان اوطاق ۾ هوس ۽ ٻاهر زمين تي ويٺل هو.

هو سڌو مون وٽ هليو آيو.

مون پڇيو مانس، "پاڻهي آئين يا ڪاڪو وٺي آيو."

هيمونءَ فخر سان چيو، "سوڻ، مان ۽ بيءَ جو پٽ آهيان، لوڪيءَ ٻيل لڳالڳ ٽي نه ٻهو ڏٺانس، تواي لاهي مهڻجي اکيان رکيائين." چيائين، "ڪٿي مونکي مٽي لي ٻاهر نه، ته مان ۽ هيٺ ويٺو آهيان، ٽانگو مونکي لڪان سڌو هلائڻ ايندو آهي. سوڻ مان رچي وڃس، نيٺ ۽ ته مهڻجو ٻيءَ آهي."

هن چيو، "وسٽي اسي مونکي ڳوٺ جون سڀ خبرون ٻڌائيندو آيو، لمبيون وڏيون. اسان سوڻ مهڻجي هٿن ۾ خارش لي ٿئي ..." مونکي چڪي اٿاريائين، هو ۽ مان ٻاز ۾ آياسين ۽ ...

دڪان اڳيان ويٺل سيٺل کي هيمونءَ ٻٽڙ کان جهلي سٺ اب گوشا وهاڻي ڪليا ۽ گڏو گڏ چوندو رهيو، "ٻاڙو امڙ اهو

لڳندو آهي. جنهن ٻاڙي جو نڪ رکيو آهي، تنهن لاءِ هيڪاري شيطاني ڪئي، وري اهڙي يهودي حرڪت ڪئي، ته هيٺ ٻار ٻچي لولو لنگڙو ڪري ڇڏيندو سائين." ٻار هن کي زور سان گوشو هڻي ٻئي ڪان ڇڏي ڏنائين، سيتل وڃي منهن ڀر ڪريو.

ان وچ ۾، مان سوچي رهيو هوس- اڄ هيمونءَ کي ٻاڙي جو نڪ ياد اچي ويو آهي، سرسوتيءَ ٻيري ڪنڌانهن ويو هو ٻاڙ و امڙ آيو؟

ماڻهو مڙي ويا هئا، هن مان ڪنهن به هيمونءَ کي ٽوڪيو، نه ڇيو. واشوءَ اچي ٻاءِ کي ٻٽ مان اٿاريو، هن جي اکين ۾ ڳوڙها ڀريا ۽ زبان تي زوريءَ تالو ٻاڌي ڇڏيو هئائين.

هيمونءَ زور سان ٺڪ ڏنو ۽ منهنجو هٿ ٻڪڙي چيائين، ”سوٽ، مان سيتل کي نه ماريان ها ته مونکي دل هول ٿي پوي ها، هاڻ هل ته ڊرڙءَ وٽ هلون. مونکي به ته هن وڏان مجلس ڪاڻي آهي“

هو هلڪي هدمانءَ سان خوش مزاج لڳي پيو هو. واٽ تي گهمندي ٿي چيائين، ”سوٽ، سرسوتيءَ واري ڳالهه ياد اچي ٿي نه چڱو ٿيو، لوڻ ٻچي وئين. مون يڪدم سمجهيو، گناهه ڪري رهيو آهيان، مون پنهنجو منهو پٽ سان اوستائين ٺڪرايو جيستائين ڦاٽ نه پيو، رت وهلا ڪري وهيو ... ٻاي سمجهيو، ماراماريءَ ۾ زخمي ٿيو آهيان؛ اسان رت کي بند ڪرڻ لاءِ وٽي سرمو وڌو، نشان ٿي پيو آهي ...“

سرسوتيءَ واري واقعي کان ڏيڍ پهرُ پهرين لاڳين هيمون منهنجي اڳيان ٿي نه آيو هو ۽ مون جڏهن هن جي ڏاڏيءَ اڪ مٿان مٺو انب نيري آڏي لڪ ڏئي هڻي لڌهن مونکي به اهو ٿي انديشو ٿيو هو ته لاشڪ هو ڪنهن سان لڙيو هو. اڳلي کي ٻاڻ ڦٽيو هوندائين، اڳلي ڪيس به نه ڇڏيو هوندو.

ڏاڍو سٺو وکر وڪڻبو هو؛ ڏاڍوءَ ماڻهو اسانجي هٽيءَ مهانگي ڪئي، ان بعد هيٺيون بازار جو چوسول لتاڙي شڪر مهراج واريءَ گهٽيءَ ۾ هليو ويو. مان بازار مان گهر موٽي آيس. موسيٰ خان جي دڪان وٽ کڙو ڪڏيو. ٻڌائين، "سڻيو، مان توکي ڳولهي رهيو هوس، تنهنجا مهمان آيا آهن، ڪڏهن پهچين ..."

منهنجا مهمان، ڪڏهن پهچين!

مان ٻولي سمجهي نه سگهيس، گهر ڏانهن وک وڌايم ۽ گهڙوءَ کي به ڪڏ هڻڻ لاءِ چيم.

گهر جي اوطاق ۾ اچي ڏسان ته ساهتي ڪانگريس جا ٽي اڳواڻ ويٺا هئا. ميٺارام ڪلهاڻيءَ سان ڳچي واقفيت هئم - ١٩٣٠-٣٢ جي زماني ۾ هو اڪثر اسانجي ڳوٺ ايندو هو ۽ باندر سڀا جي سرگس ۾ "انقلاب زنده باد"، "ڀارت ماتا ڪي جئه" جا نعرا هڻائيندو هو. مان به ان باندر سڀا جي سرگس ۾ شامل ٿيو هوس. گانڌي ارون ناهه ۽ گانڌيجيءَ جي لنڊن مان واپس اچڻ تي ٻيهر گرفتارين جي ڏم مچڻ بعد قومي هلچل ۾ ماٺائي اچي وئي هئي ۽ ميٺارام به اسانجي ڳوٺ ۾ اچڻ ڇڏي ڏنو. هن منهنجي هڪ ساليءَ جي واقفيت ڏيندي چيو، "هيءُ آهي شري نيوندرام وشنداس ..."

مان ڳالهه جي ڳانڍي تي پهچي ويس، سنڌ جي ٺٽي علائقي کان الڳ ٿيڻ ۽ پراتنڪ خود حڪومت جي عمل ۾ اچڻ تي سنڌ اسيمبليءَ جون چونڊون ٿيڻيون هيون ۽ نيوندرام ساهتي نوابشاهه شهر لاءِ ڪانگريس جو اميدوار هو. ۽ هيءُ ٽيئي اڳواڻ چونڊن جي پرچار لاءِ آيل هئا.

مون دل ئي دل ۾ ڀڳوان جا شڪرانا مڃيا، بابا ڳوٺ ۾ نه هو.

ٽي اميدوار ميدان ۾ هئا- نيوندرام، ڪلومل ڪرناڻي ۽ آسنداس

هنگوراڻي. بابا سنگهه کي ساڳيءَ برادريءَ ۽ کي ماجسٽريٽ هجڻ ڪري آسنداس جي فائدي ۾ اڳ ئي ورڪ ڪرڻ شروع ڪئي هئي. بابا ۽ ڳوٺ جا ٻيا معزز شخص آسنداس جي حمايت ڪري رهيا هئا.

ان وچ ۾ بابا منهنجي روز ڏاڍيان اخبار پڙهڻ ۽ شهروا منڊليءَ ۾ وڃي راڄنيتي مسئلن تي بحث مباحثي ڪرڻ جي برخلاف هو. هن ٻه ٻيرا مونکي سمجهايو به ڪئي هئي: "منهنجو انهن اجاين ڳالهين سان ڪهڙو ڪم؟ راڄنيتي ڳالهين ۾ نه پئو. اهي لوڪي ڪنهن جو نه رکندا، مس مس منهنجي روزي ٺهي آهي ..."

۽ ٽي ڪانگريسي نيتائون بابا جــي اوطاق ۾ ڏاڍو دماڪي اچي ويٺا هئا! ٽيون ڪاري ڪرتا هو ميٺارام تران وارو.

ٻوءِ به مون هنن جي آءُ ڀڳت ڪئي، ۽ ٻاهرئون ٻه وکي ميٺارام کي چيم "فرمايو،"

هن چيو، "تون به ڪم ڪرڻ وارو آهين ٿي، ڪر وڏو سچو آهي هن ڳوٺ ۾ جو چونڊ جو ڪاري سنڀالي؟"

مون سچ سليو: "مونکي ڪونه سجهي."

ٽيرنڊرام چيو، "ٻڌو آهي، تــو وٽ ڇانگ ڇوڪرن جي آهي."

مون وڏن وانگر نٽائڻ جــي لحاظ کان چيو، "ڇوڪرائي ٻولي ڪنهن نه ڏولي."

ميارام ٽهڪ ڏيئي چيو، "ڇوڪرن تــي اڄ ميسيح لڳي چاڙهيو هو."

ٽيوندرام چيو، "في الحال تون اسانکي مارڪيٽ ۾ هڪ ميز هٿ ڪري ڏي."

منهنجو مارڪيٽ ۾ ڪپڙن جي سوٽا لهڻ جــي دوڪان

ڏانهن ڌيان ڪجهه ويو. ڪيترن منهنجو ڀاڙيسري هو ۽ ڪجهه وقت اڳ، اُنهن هن جي ڌيءَ شادي اڏوان دادڙن واري ۾ منهنجي ڳالهه لڳي هئي. هن جي ڳالهه ڳجهي هئي؛ هڙس کي مون لڳائي ڇڏيو هئائين. گهر کان ٻاهر، مارڪيٽ ۾ ڪيترن جو منهنجو ذڪر هو.

مان ٻيا ڏينهن هڻي ڪي مارڪيٽ وڃي ويس. ڪڏهن ڪو منهنجي ڇوڪريءَ لاءِ هليو، وات لاءِ آهستي مونکي چيائين، "سڄڻ، دل نه لاهه، مان تو سان آهيان، ۾ ته ٻارهان."

مون هڪڙي ڪجهه به نه چيو، پر دل اُن ئي دل ۾ سمجهي ويس: ۾ ته ٻارهن وارو ڪوڙو واعدو ڪرڻ ۾ عقيدو نه هو، اهو ڏرمي ٻيا شيوا جو ڪم نه هو.

اڳوان وات لاءِ ڏسجهه سان ڳڏيا هن ۾ وڌيڪ جواب ڏنو-

" اسين ڪاڪي جي ٻڌيان آهيون ۽ ڪاڪو وري ٻانهاسنگهه جي ٻڌيان آهي."

" مارڪيٽ ۾ منهن لاءِ اهي نيوندرام اڪار ڪئي: "مهن جي چوڻين ۾ ڪٿيا ۽ ڀارائيا جو سوال ڪٿي اسان لوهان وت نه آيا آهيون. هن چوڻين جي دورن ۾ ڏسڻو آهي ته ناروشاهه ۾ ڪو ديش ڀڳت ٻيدا ٿئي ٿو يا نه. اسان سوامي شواننڊ کي ناروشاهي نه سمجهندا آهيون ڇاڪاڻ ته هنجو ڪيتر اربارڪر ضائع آهي. آهي ڪو جو ديش جي آزاديءَ جي لڙڪ ۾ اڳرو ٿئي، چوندون ته صرف جاڳرتا آڻڻ جو ذريعو آهن ..."

مونکي لڳو، نيوندرام مونکي اڪاري رهيو آهي، ۽ مون اها اڪار قبولي. مان نيوندرام جو ڪم ڪرڻ لڳس. ڪڏهن منهنجو ٻانهن ٻيلي ٿي ايندو، هن لاءِ شيوا جي ڀاونا ۽ دوستي نباهڻ ڪانسواءِ هڪ وڌيڪ سبب هو مون سان ساٿ ڏيڻ جو- هنجو ڀڦڙ ٽنو مل ڪونٽيا ۾ ڪانگريسي ڪم ڪندڙ هو ۽ چرٿن

جي دؤران ۾ ٻئي شهري ۾ ووٽ ڪندو هو. هُو به اُنهي ٽيڙا ناروشاه ۾ آيو. ڳوٺ جي وڏن ۾ منارام پاڇيا ڪانگريس جو حمايتي هئو، ان لاءِ هن کي عجيب سبب هو - هُو بابا سان ڪن زمينن ۾ ڀائيوار هو ۽ هن جي ڀاڱي ۾ رهندو هو، هُنڪر هُنکي وڃڻ ملڻو پُهچڻي نجي شخصيت ڪسي اُپاڙ جو. ۽ هن نيوندرام جي فائدي ۾ ڪافي گهڻو ڪم ڪيو، پرچار ڪري هن ازوکي اڪشي، جو اِ وڏن ن وڏيون ڳالهيون ڪندو رهندي ۽ موٽکي ٻار ئي سمجهيو ويو.

بابا به ئي ٽيرا مولکي و وچاڙ، "نيوندرام ئو ڪٽي يا آسنداس- ئوکي ڇا ملڻو آهي، ان هار جيت ۾؟ ۽ مان لکي ئو ڏيان ٿو ڪٽندو آسنداس ئي. اُون خواهه مخواه پاڻکي ڏئو ڪري رهيو آهين ..."

مان چونڊن جي ڪم ۾ وڌيڪ اُساه سان جٽجي ويس.

مون نئون نعرو خلقيو ۽ لڳايو: "ووٽ وڃو آسنداس کان، ووٽ ڪاٽو ڪلومل جو ۽ ووٽ ڏيو نيوندرام کي." اهو سڀني لڪ ۾ گونجيو.

نيوندرام ڪٽيو، جيئن ئي آسنداس هارو. مون ڏاهمل کي چٺي ناروشاه جي ووٽ جا تفصيل هٿ ڪيا، ان ڏينهن ۾ ووٽ جو حق محدود هو ۽ ٽيل ٻرڄ ئي محدود هو. ناروشاه مان ۱۶۷ ووٽ داخل ٿيا، ۱۱۳ نيوندرام کي مليا، ۴۳ آسنداس کي، ۲ ڪلومل کي ۽ باقي ۹ رد ٿيا هئا.

نيوندرام جي جيت کي مون هڪ ئي وقت آزاديءَ جي لڙا جي غلاميءَ مٿان جيت، اون واپارن جي ڀراٽن واپارن مٿان جيت ۽ وچولي طبقي جي شاهوڪار شاهيءَ مٿان جيت سمجهيو. غريبن کي ووٽ ڏيڻ جو حق حاصل نه ٿيو هو.

جڏهن ان چونڊ مهڀجي ۽ بابا وچ ۾ اختلافن جي ديوار کي

اچا ۽ اوچو ڪيو هو لتي ان پارٽين ۾ به اختلاف پيدا ڪيا.
ووٽ جو حق نه پولي کي هو نه هولدراج کي، پوءِ به اڳتي چونڊن ۾ چست رهيا. پولي ڪانگريس اميدوار لاءِ ڪم ڪيو، ان ڪري ته جو سوامي شرانند جي پارٽيءَ جو هو، ان ڪري جو پولي جي هونءَ به عادت هئي: "لوڪ وهي لهوار، تون اُبو وه اوبار." هولديءَ وارا آسنداس جي حق ۾ هئا ته هو آسنداس جو مخالفتي اٿيو.

ماستر هوندراج پڪ آسنداس جي فائدي ۾ ڪم ڪيو، ظاهري پانهاسنگ جي پڙ ڪان پر اندروني هن کي ڪانگريس لئي جڪ هئا شرانند جي ڪري. ڪانگريس هنڪي گهر ۽ پاڻ ڪان الڳ ڪيو هو ۽ ڌارين وچ در اندر رلايو هو. مان ڏهين درجي ۾ (ان وقت جي ڇهين ۾) هن جي ڪلاس جو مانيٽر هوس ته هن جو سماجي ڪارن ۾ سهائڪ به هوس؛ اُن ڏوران ۾ هن منهنجي اڳيان هڪ ڪان وڏڪ پيرا ڪانگريس لئي چوه چيدپا هئا، شرانند جي ڪارڻ ۽ ان ئي ڏوران جو هڪ ننڍو واقعو دل تي لڳي ٿو اڃا. هن وٽ ڪو مهمان آيو ويو پاڪ. پڌري پٽ دارون ڪيٿن گهراني؟ مونکي گهر ۾ گهراني داخل آواز ۾ چيائين، "گوبند، گتي ۾ وڃ ۽ ديالداس کي وڃي چئو ته ماستر وٽ ... مهمان آيو آهي، ان لاءِ دارونءَ جي بوتل ڪڍي."

ماستر هولدراج مون سان اهڙو ته آهستي ڳالهايو هو، گويا سندس گهر جي ڀتين کي به ڪن هئا، سو مون مهمان جي صفت نيڪ لمواي ته پڌي. مون به ديالداس کي شب ۾ چيو، "سائينءَ وٽ شاهينگ مهمان آيو آهي."

هن اکيون ڦاڙي چيو، "نيڪر شاهينگ لفظ جي معني اچيٽي ٿي؟ شاهينگ معني گڙنگ بدمعاش ..."

مان دل ئي دل ۾ غلطيءَ لئي ڏکي ويس، باهران مدهن

ٻڌو ڪري چيم ”مون ٻڌايو ته غلطي ڪئي هوندي.“

بابا ۽ مان جو هڪ گهر ۾ رهندي به هڪ ٻئي کان دور ٿيندا ٿي وياسين، ان جو ڏک هن کي به هو ته اوهان مونکي به هو ......

تنهن هوندي هن مونکي بيحد پيار ڏنو، خاص ڪري جڏهن سالگره ۾ اچڻ کان ستت پوءِ منهنجي سڀئي ساڻ ڇاتي رهي؛ مان ڪڏهن وسهندو آهيان ته هن هيترا سال جو پيار پرڻجڻ کان انڪار ڪيو ته ان جو ڪارڻ اسان ٽنهي ٻارن جو موه هو، تنهن ۾ به منهنجو وڌيڪ. ۽ شايد هن ان موه ۾ پيار ڪري ٿي چاهيو پئي ته مان سندس نقش قدمن تي هلان؛ ائين به هجي ته جڏهن هو مون عين ٻين ڏنو ٽٽي رهيو هو تڏهن هنجي دل ۾ اها خواهش ٿيائين وڌيڪ زور پڪڙيندي رهي هجي ته مان هن جهڙو ٿي پيان.

هن جي لاڏ ڪوڏ مونکي ٿيندر بڻائي ڇڏيو، ۽ ان لاءِ بابا مونکي ڪڏهن نه جهڙڪيو. هيڪاري هڪ دفعي ڪاڏي جي ٿالهي زور سان پٽ تي ڦٽي ڪيم، ڪٿ جي ٿالهي ڀڄي، ته پڇي، بابا چيو، ”اها طاقت ته ڪانه اٿئي جو ٿالهي ڀڃي ڏيکارين؟“ ٻئي دفعي، صفائي ڪندي چينيءَ جي ڦيٽي ڪلداني ٽوڙي وڌم. هن چيو، ”ڏک نه ڪر، ٻيا ٽري.“

هن مونکي ٻه دفعا ماريو، ويچارن جي مسڪين ڪري ٻا اڙٻنگائپ ڪري ۽ ٻهراڻين دفعي ڏاڏيءَ مٿان، هن جي ڪڏهن انگل ٻاري نه ڪڍي ٿي، هٿ اولاد هوم، بابا مونکي چماٽ هڻي ڪڍي، مونکي تيز بخار اچي چڙهيو، ڏاڏي بابا تي ششدر. ڏاڏي هر هر چوڻ لڳي، ”ارڪي ٻڪڙي ڪي ڏک هڻڻ لاءِ ڪڏهن چيو؟“ بابا به سڄي رات منهنجي کٽ ڀرسان موڙو وجهي جاڳندو رهيو.

ٻئي ڏينهن ٻاٻيءَ (ننڍيءَ) جا ٻه ٽي رپيا چورايم، ماڻهن جي سامهون سڪالي اٿڻ کانپوءِ ٻاٻيءَ جو شڪ مون تي پيو. ڏاڏيءَ هيڪاري هٿ کي ڌمال ڪئي، "گهمي ۽ سڀ عيب اچي سگهن ٿا پر هو چوري ڪري نٿو سگهي."

ٻاٻيءَ ٻاٻا سان منهنجي شڪ جي ڳالهه ڪئي...

ڳالهه هئن ٿيس هئي: منهنجو هم ڪلاسي هو صادق. هو مولوين مان اسڪول ۾ ايندو هو؛ اتي مهل اوت ۾ ئي ميل موٽ پڙهڻ ڪري. هو ۽ مان سالن جا سال گڏ پڙهيا هئاسين، جتي ڇوٿين سنڌيءَ ۽ ٽئين انگريزيءَ ۾ سرڪاري اسڪالرشپ جي چٽاڀيٽي امتحان ۾ مان ناڪامياب ٿيو هوس، لتي هو ٻئي دفعا ڪامياب ويو هو، ان جو ڪارڻ اهو هئو جو مسلمانن لاءِ ٿيرهن اسڪالرشپون هيون ضلع ۾ ۽ هندن لاءِ صرف هڪ هئي. ڪلاس ۾ صادق مون کان گهٽ ٿي نمبر کڻندو هو. هڪ ڏينهن مولوين ڏانهن واپس پڙهڻ ويندي پوليس ڪانسٽيبل مير محمد هٿ کي جهليو ۽ چيو، "پيرُءَ جي ڪاڻهه کي چوراڻي آهي." صادق عمر ۾ ننڍو هو ۽ قد ۾ به ننڍو هو، مٿو مٽس لڳندو هو، پنجين درجي انگريزيءَ ۾ پڙهندو هو ۽ ان ۾ چالاڪيءَ وارو هو. مير محمد هٿ کي ٿاروشاه وٽي آيو ۽ اچي ٿاڻي تي لاڪپ ۾ بند ڪيو. اڄ منجهند جو ٽين اچي گڏوءَ اوطاق ٻاهر اچي سيڪاري سمٽي وڃائي. هن جو ٻاڻ اچا پوليس ۾ پڙاي ڏيو هو، منهنجي ٻاهر اچڻ لي چيائين، "هو صادق ڪلهوڙو آهي ان منهنجو هم ڪلاسي، اهو لاڪپ ۾ پيو آهي، مير محمد چوٿو ته صادق ٻه ٽي رپيا ڏئي جند ڇڏائي سگهندو" هن سڄي ڳالهه ٻڌائي چيو، "ٻه ٽي رپيا مان هڪ ويندو ٽڪ منشيءَ کي جو ڪاڻهه ٽڪ ۾ پئي آهي، باقي ٻه رپيا مير-محمد ۽ صوبيدار ورهائي کڻندا ته صادق سڄي رات

لڪڻ ۾ پيو هوندو." مون پڇيو، "اڄ ڪاٿي اي ٿو وڃين؟"

هن چيو، "هو دولترام آهي. اهو اون لڪن وارو ٺيڪيدار، سٺي دوڙائيءَ لاءِ لڏي آيو آهي؛ هن جي سرڪس جو پاڻ مارڪيٽ ڪرڻ ڪري پيو آهي لاڪپ ۾. دولترام مونکي هن کي ماني پهچائڻ لاءِ موڪليو هو. ان وقت ئي مير محمد صادق کي اندر ڪري چيو هو، "پنج روپيه ڪٽان ۽ پيدا ڪر..." صادق مونکي سچائي ۽ راز ٻڌائي چيو، "گوبند وٽ ٻه مهرباني ڪري..."

هيڏي غريبان مار!

مون چيو ماڻس، "مهينو ٿالو نه ڪيج - مان پنج روپيه اوکي آڻي ٿو ڏيان، تون اچي ڪرين." مونکي سڏ هئي ته اوڏهول جو اوڏهول پنج روپيه ڪٽان نا ملي سگهن. مان اوطاق جو ڏڏ ۽ گهر جي وراندي جو ڪنڊ لتاڙي پهتيءَ ۾ پهتس آسي پاسيءَ جي اُرڪ پيئي هئي، ٿالو لڪل ڪونه هيس...

صادق کي مير محمد ۽ چار ننڍا ڌيا هئا، صادق مونکي ٻئي ڌيئون پڌايو. پر مون ان ڌيئون اُهي مار ڪاڏي جيا اٿ پتو لي ڪانيندو آهي. سڀجڻي ها ڪريان ها ته شايد مار ڏاڻ ني اهي وڃان ها، صرف ڳالهائڻ ڪان هـا يا بابا چوري ڪرڻ لاءِ شرمائي هـا، سڄ سايان ها ته شايد ڳالهين ڪان ۽ اچي وڃان ها. ۽ ضد ڪرڻ پيا هڪ ٻئي سان. بابا من ئي من ۾ چاهيو پئي ته ڪٿي ٿاڪ ٿئي ته مون چوري نه ڪئي آهي. مون ۽ نه ئي چاهيو ته بابا جو، هن کان وڌيڪ ڏاڍيءَ جو مون مان وشراس وڃي. هوءَ ته اڪثر چوندي هئي، "ڪڪ جو چور سو لک جو چور." هم ته سچا سارا پنج روپيه هئا. ان زماني ۾ ڪٽڪ پين روپئي مڻ هئي ۽ گيهه روپئي ٻاڙ و سير، اچا ۽ پنج پاءُ، رشوت پاڻين ۾ هلندي هئي، مير محمد الائي ڪيئن انڌ جي ڪوڙڙب لي چڙهيو هو، پهي عدن جي رهڃي

آئي. مون هيڪاندي ســار ڪاڻي به ڇوري نه ڀاسي. ۽ بابا ڇالاءِ لوڪي ٻاهرءِ کي چيو، "ڪنوار، مون نه لوڪي اڳ آئي چيو هو، گوانڍ ايو سڀ ڪجهه ئي سکي ٿو، هڪ ڇو ر ٿـــي نٿو سکي." هيءُ نميڻون وڏيون ڇوريون هر ٻار ڪندو آهي، مون نه ڪيون ٻر ...

بابا جو مون ۾ هيڏو وشواس. هـــونءَ به بابا رڃ چڱو ماڻس ٽيو ويندو هو ۽ رعبدار مگر ڪنهن جو به ابرو نه چاهيندڙ نه ڪندڙ ۽ هن جي عقل ۽ امانت ۾ هر ڪنهن جو وشواس، ڪي نه هنکي درويش ڪري سڏيندا هئا ۽ منهنجي من جڏهن ڪڏهن سوچيو، "مـــان هنکي ڪنهن به ڳالهه الڳ رنج نه ڪريان." اهڙيءَ ئي ورليءَ ۾ مون راڻا گهٽايو هو، ٻڍڙ جي ڇوڪ ٻرائي هئي ۽ شاه جا الهي ابيت ياد ڪيا هئا ۽ هاڻ هڪ ڳالهه ۾ اڳ نه اسانجي وڃار نه نهڪيا هاڻا ۽ نه ئي نهڪيا، هئي اميري غريبيءَ بابت هو رضا اي راضي هو ۽ ٻه ڄار کان ايري هو، لئي مونکي شاهوڪار غريبيءَ جو فرق نهي نهي لـــي ڪلڪ لڳ هو ۽ ڳوٺ جي نه ڇا دنيا جـــي هر ڳالهه ۾ منهنجي رڇي وڌندڙ هئي، بابا هليءَ چليءَ جي حق ۾ هو ۽ دنيا لوڙيءَ سان يداجي رهي هئي، جڏهن اڙ ڳوٺ لي ٻئي ايو نه مون لي ٻه بابا هر ٻزرگ جي طرح انصاف اي انصافيءَ وڃم اي طرفدار هو، مان من ئي من ۾ نميڻ وڏيءَ اي انصافيءَ لـــي ڪڙهي اندو هوس، بابا جي دنـيا مٿاهين طبقي وارن سان ٻڌل هئي مـــان گهر کان وڏاڪ رستن لي ٻزار، کيتن ۽ جهوپڙن ۾ وڌو ٿيو هرس بابا مسڪينيءَ جي مصيبت نه ڏٺي هئي ۽ جي ڏٺي هئي نه نظر انداز ڪئي هئي ۽ مان اندر ئي اندر ڪڙهندو هوس، ان لي سوچيندو هوس، جماڻي حل منهنجي سمجهه کان ٻاهر هو، شخصي ٻيڪار يا ادور ۾ هو ۽ ڪڏهن غلط هـــو، مان

هڪ هاريءَ لاءِ اٺي چڙهي آس ۽ هن سڄو رستو ڳوٺيون ڪٽڪ موڪلي جتي بابي جو انداز واهن ڳوٺن جي حصي جو هو! مٺان چوائڻ جو ڇهڙو شروع ٿيو، مون بابا کان وري الڳ رستو اختيار ڪيو، ان جي شروعات اتفاق سان ٿي مگر مون نباهيو جيءَ جان سان.

پوءِ به مان چاهيندو هوس، ڪٿي منهنجي ماءُ ۽ منهنجي وڏڙن ۾ هڪجهڙائي ٿئي ۽ عمل ۾ هڪجهڙائي ٿئي. ساڳيءَ جيءَ هيءَ ان جيون جي مدن ۾ پريشاني نه هجي نه پهتر ۽ ان وقت سندس جي ٿي نه، پارسه جي واڄٽي اسپوجابن لاڳن محدود ٿي ويئي، ۽ منهنجي زندگي به گهڻو ڪري گهر ۽ اسڪول ۽ شيوا منڊليءَ لاڳن محدود ٿي ويئي. هتا موسيٰ خان وڏيرو دوڪان تي ”الوحيد“ پڙهڻ ضرور ويندو هوس، هر روز. علي اڪبر شاه به گڏ هوندو، ڪلاڪ ڏيڍ. گهڻو ڪري هو منهنجي اوطاق ۾ ايندو هو يا مان هن جي اوطاق تي هليو ويندو هوس، اسان ٻنهي جو رشتو ڳوٺ ۾ هندو مسلم سازيءَ جو چڱو مثال رهيو.

مان ڇهون درجو انگريزي پڙهي رهيو هوس، هڪ ڀيري ٻڌيان الهي ڳالهيون ٿيون...

دادن پرڻجي ويئي، ستاوڙي تي ٿي هالائيءَ ۾ پيٺوتي اسانکي سڃاڻو. هو ڪانگريسي سڏائيندو هو ۽ کاڌي ڪپڙا پائيندو هو. مون ٻڌو ان کاڌيءَ جا ڪپڙا هنجي چوڻ تي پاتا، هن منهنجي شاديءَ تي ڏٺي ليتي وٺڻ کان انڪار ڪيو، هن جي ماءُ لڪ ڇپ ۾ اول کان به وڌيڪ ورتي. هن ٿي ستاوڙي تي گوشت کائڻ ۽ شراب ڪرڻ جي اجازت ڪئي، اوچتو پيٺوتي جو نادرشاهي حڪم آيو، ”گوشت ۽ شراب هاريو نه ته ستاوڙي تي مان به نه ايندس، دادن کي به موڪل نه ڏيندس...“

مامي اوچتو چيو، ”هاريو ٿو؟ غريب غرباء به وڏا هاريو ٿا. هاريءَ کان پڇيو پئو، وڏا چٽي ويا آهن.“

پيٽر ٿي چوائي مڪو، ”هاريو جو مطلب آهي، هاريو، وڃايو نه.“

مونکي پيٽر جي مڪر بعد جي ٻڌ جي يادگيري آئي. مونکي دادن ڏسيل آهي، ڏاڏيءَ محڪم ارادي سان هن جو ٻڌ پڪو هو، پر هيءُ معاملو ڏاڏيءَ جي ڏاهپ کان مٿي هو. هالائيءَ جي مکيءَ مدبهل سمت سمجهايو. مامي کي چيائين، ”مان ڳالهيون جي هوڏ مان واقف آهيان. اوهان ظاهري چئو، هاريو ٿا جهنگل ۾ ماڻس گوشت ۽ دارون کڻائي ٿو وڃان پنهنجي پيءُ لي. غريب غربا کاٽي لي دعائون ڪندا اوهانکي ۽ ٽئين جوڙي کي.“

مون بابا کي اڪيلائيءَ ۾ چيو، ”اڳيئي، اسان دادن لاءِ صحيح ور نه چونديو آهي.“

بابا ٻڌو ساه کڻي چيو، ”ها، ليڪن ڪو صحيح نه لڳندي آهي.“

وري اهو رضا لي راضي هو مهندو لي.

اسان ڳوٺ ڇهناسين ته گڊوءَ جي پاڻاڻيءَ جمعا جو ايايو آيو، ”مونکي گڏهي وڃ.“

چوندن جي دوران ۾ ڏينهن جي ڪري گهٽا پيرا گڊوءَ جي گهر وڃڻ لئو هو ۽ جمعا سان ڳالهائڻ ٻولهائڻ لئو هو، هوءَ سهڻي هئي، سهڻل هئي ۽ گهر جي اڪثري ميٺڙا لڳي هئي، گڊوءَ جي ڏاڏي ۽ چاچي هڪڙي اڻدي، وهندي آسپاس ڪنديون هيون.

جمعا گڊوءَ جي وڃڻ لاءِ ڪنهيءَ ڪان لوري لنهي هئي، پر هوءَ هن کان ڪترائيندي هئي، ڪنهيءَ هن کي مهڻن کوٽڻ

لاءِ ڪوڙي ۽ آئي ۽ غريب ماءُ پيءُ جي سيوا ڪندي ٿيءُ چيو ته ”وچون ذرا نيڻو آهي سهري جي جاءِ لاءِ ۽ ننڍو پٽ برابر- سهري اڳيان منهن ڪيئن کولبو.“

ان وقت ۾ موهن ۾ ايڏو عقل اڃي ڪو هو جو سمجهان جواني جوانيءَ کان ئي مريادا جي گهونگهٽ اندر سلامت رهڻ ٿي چاهيو.

مان وڏس ته جمنا هڪدم موڪي رنگٽي ۾ وڃي وئي. چيائين ته ”ننڍڙا“ (هرءِ گڏوءَ کي ننڍڙا ڪري ڪوٺيندي هئي.) ”تون مهنجي سمجهڻيءَ کي سمجهه. مان مهنجي ننڍي ڀيڻ هن سان ڀرتاڻ لئي چاهيان، مهنجا مائٽ ڪجهه به نه وٺندا. هو مڃي ٿي ڇڏو ۽ ننڍڙو مهنجي ڳالهه نه ٽاريندو.“

ڳالهه مهنجي دل وٽان هئي. موهن ۾ گڏوءَ کي ٽانئيڪو ڏسڻ ٿي چاهيو، ڏيروءَ جي شاديءَ بعد ته اهو واڳار موڪي هر هر پئي آيو.

موهن گڏوءَ کي ڳولهي هٿ ڪيو. هو اندرائين کوهه وٽان پڳي ڏاڍيءَ مان ڳوٺيون جٿرامداس جي پاڻيءَ ۾ ٻوڙي رهيو هو- ٻنيءَ لئي هڪ هڪ ڳوڻا ڪڍي.

مان کوهه وٽ ايندو رهيس، هو ڳوٺيون ٻوڙي رهڻ بعد پولڙي سان منهن ۽ پاڻهن جو پڳهر اگهندو سڌو موهن وٽ آيو. چيائين، ”سڻت حڪم ڪر.“

”موهن چيو، ”مڃين ته چوان.“

هن چيو، ”موهن هن مهل الئين لهجي ڪهڙي ڳالهه نه ٿي آهي؟“ پوءِ اوچتو، هو گويا معاملو پاڻهي ويو ۽ گڏو ٿي چيائين، ”جي پاڻيءَ واري ڳالهه، تو ڪريان ته موڪي معاف ڪر.“ پوءِ وڌيڪ گڏو ٿي چيائين، ”مهنجو ڪهڙو ڀروسو؟ اڄ ڪمايان ٿو، سڀاڻي نٿو ڪمايان، پرائي جائيءَ کي ڪيئن سنڀاليندس؟

پاڻ پاڻهيءَ جي آسري؟ نه بابا، مون کان اهو نه ٿيندو ۽ گهڻي مون کان هر طرح بهتر ٿي آهي. پوليس جي ڪئي نوڪري اٿس، اڄ ڪمائي ٿو، سڀاڻ هلندي پڇندي به نه ٿيندس..."

گلو هلندي پڇنديءَ جو اکيو هو ۽ اها ڳالهه ٻڌڻ تي ته، گهڻيءَ معرفت پوري ڪرڻ جو خواهشمند هو!

۽ جڏهن ٻڌائي ويا گهڻيءَ سان ٿي پرڻائي، ملس، گلوءَ جي ور ور ڪري زور ڀريا ٿي.

گهڻيءَ جي شاديءَ کان ٿورو اڳ ٻه پوءِ ...

اسڪول ۾ فتح عليءَ چيو، "چاچي سان اڄ چٽين اچي اوطاق ۾ هو اڪيلو هوندو..."

هن جي جملي پوري ٿيڻ کان اڳ ئي دل ٿي دل ۾ ڊڄي ويس. عارف شاه مون سان رنگر ۾ شطرنج راند کيڏڻ لاءِ ته منتظر نه هوندو، ڪا ٿي ڪا ڪنهن شڪايت ڪئي آهي، ڪنهن؟ ڪهڙي؟ سوچيندو رهيس.

گهر پهچڻ سان امان ٻڌايو ڏنو، "وڏي سيد جو ماڻهو آيو هو..."

واقعي شامت اچڻي آهي، مان وڏي ڪمي ويس ۽ پوئين چٽين اچي شاه جو خاصخيلي آيو، "سائين وڏو لهڻجو انتظار پيو ڪري..."

مان خائف سان شاه جي اوطاق طرف وڌيس، دل ٿي دل ۾ دهرائيندو رهيس- شل خدا خير ڪري.

مان ورانڊي ۾ ئي هوس جو عارف شاه چيو، "اچ، مون کي تو سان خاص ڳالهه ڪرڻي آهي."

هن جي ڳالهائڻ ٻڌڻ جي تحو، پوءِ به مونکي اسلي نه ٿي.

صندلي ۾ ڪرسيءَ ڏانهن اشارو ڪري چيائين، "ويهه."

هوُ ٻاهر واري ڪرسيءَ ٻاٻا ئي واڄهي سنري آيو، مان ويٺس ۽ هن ڪاڪا کي چيو، ”حويليءَ ۾ وڃ. ۽ چانهه جو ٿهرائي اچ، گلاس ۾.“

چانهه، اسانجي ڳوٺ ۾ مهمانجي هستي جتائڻ جي چڪي هئي، لمستائين.

ڪاڪو ويو ته مهمان جيءَ جاءِ ٿيو. ڪا اري ڳالهه هجي ها ته شاهه مهمانجي آله ۽ چانهه جو گهرائي ها؟

شاهه ٿورو کنگهيو، ٺڙي صاف ڪيائين ۽ چيائين، ”علي اڪبر پڙهي ها ۽ سال ٻه سال ٻاهر ٿئي ها ته هو ذري گهٽ اي. اي پاس هجي ها...“

ته شڪايت علي اڪبر جي هئي! مون ٻڪل سامهون جو ساهه کنيو.

شاهه وري چيو، ”منهنجو مطلب هنجي پڙهڻ سان نه آهي، ملڪي هن کان ڪا نوڪري نه ڪانه ڪرائڻي آهي، منهنجي اباڻي ڪافي وڏي ٿي چڪي آهي...“

ته مسئلو علي اڪبر جي سڱ جو هو! مان دل ئي دل ۾ خوش ٿيس. شهر جو وڏيرو- قبلو گرڀا ٻاڏاني چئي رهيو هو، ”علي اڪبر ڪنهنجي ڪنيدو ته ڪنهنجي ڪنيدو...“

مون سچ ٻڌو علي اڪبر ڪسي مٽايو، ميڱهي ۽ ٿيڻو ڄي مدد سان. اسان هنکي دوستاڻو ڏڪو ڏنو، ”جي شادي نه ڪندين ته اسان قطع تعلقات ڪنداسين.“

گالڊيهيءَ جي قطع تعلقات هلچل جو پڙاڏو ٿيو، منهنجي من ۾ ۽ مان ان سال ۱۹۲۱ ۾ ئي جانو هوس.

علي اڪبر جي شادماڻي سان شادي ٿي گذري. منهنجي من ۾ آيو، ”سنسار ۾ صرف شادمانا جو ڪين نا آهن؟“

علي اڪبر ٻارڙي، سوالي ۽ اندر ڪم ڪندي وتو، مان ته گهر سان وڏڪ ٻڌجي ويس.؟ ......

مان شاهه لطيف جو بيت گنگنائي رهيو هوس- ٻا ٻيو ٻارن ۽ جو، ٻا ٻارن ۽ جي ٻچار ...

اهو علي اڪبر جي زبان تي هرندو هو، اڪثر ...

هوءَ گهر جي آڳند مان اوطاق جي آڳند ۾ گهڙي، هٿ ۾ هئس گلاس جو گلاس بي اختيار منهنجي دل جي ڌڙڪن وڌي وئي.

هوءَ هلندي آئي آهستي، گلاس سنڀاليندي. هن جي پائل جي جهنڪار ۽ هن جي قدم قدم سان تال ملائيندي رهي. هوءَ اڳيان اچي بيٺي- هوءَ بيٺي. ڄڻ دنيا هڪ هنڌ بيهي هن جي اوگرد سمٽجي وئي.

هن چيو، "نازل جو گلاس "بابا" ڏنو آهي."

مان هن کي ڏسندو ئي رهيس ...

منهن گندي رنگ ڪيڏانهن وئي؟ هيءَ اهي اڇري تيل ڦندل ڪيل جوانڙي ڪٿان آئي؟ ۽ هن جي چالي ڪيڏي نه قندي بيٺي آهي!

هن وري چيو، "نازل بي ۽."

منهنجي نڙي خشڪ ٿي وئي هئي، اسان وڏي وئي هئي ۽ مون سچ پچ نازل بيٺل جي غرور محسوس ڪئي

مون ٻڌهي هٿن سان گلاس ورتو، واپس لائين آندو ۽ هڪ گهٽ ۾ ٺهي ويس، ڀرو ۽ ان ۾ سمجهيم ته اسان مٿي ٿي، وڌي هئي.

هن گلاس وٺي چيو، "شڪر آهي، گهر ۾ وهنٺ ڪري سکيو آهين."

هوءَ ڇم ڇم ڪندي هلي وئي.

مون محسوس ڪيو، ڪدوڻا ڪٺي هئي، روشنيءَ جو چمڪاٽ ٿيو هو ۽ رهجي ويئي هئي گهور اونده.

ماءُ ايتن ۾ مون لڳاتي نه سگهيس، زندگيءَ ۾ ٿورا ئي دفعا پهرين مون کان ٻه سال ننڍي هئي ۽ ٻئي ننڍي مون ٿي هئي.

هن جو پيءُ ڏگاڻو ڏاڏي سائين جي زماني کان وٺي نوڪريءَ جي ڪمن واري زمين لاءِ هارپو ڪندو هو ۽ زال ۽ ٻچن سان رهندو ئي آئي ٿي هو، منهنجي سڳيءَ ماءُ جي مري وڃڻ کان پوءِ روز صبوح جو اسانجي گهر ايندو هو، پاڻي ڀريندو هو، هيڏي ساري گهر ۽ اوطاق جي صفائي ڪندو هو، ٻاسڻ مليندو هو، گهوڙيءَ ۽ ڳائين جي سنڀال ڪندو هو ۽ آئي وڃي جو سڄو سماع لهندو هو ڏاڏيءَ جو هر طرح سهارو هو، اهو ڏگاڻو.

جنهن ڏاڏيءَ ٻابا جي هو عزت ڪندو هو، تنهن پاڻي ڏاڏن ۽ مسان هن جي عزت ڪندا هئاسين، ڏگاڻو ڏسندو ساهه اسان ٻارن لاءِ ئي هو.

ڏگاڻي جا ٻه ٽي هارپو ڪندا هئا، هن جو اڪيلو پاڻيو منهنجي جو اسان وٽ جهاڳي هلائيندو هو يا واڙو صاف ڪندو هو ۽ رات جو مامي اوچوراءَ جي ٻاڙي ۾ ڀنڊو هو - "آهي ڪو جو انڌي کي ماءُ ڏکر ڏئي" پنهنجي هن جي ضرورت نه، عادت ٿيڇي پئي. ڪر ڙي ڏگاڻي کي سڪيلڊي ڏي؟ چانڏي، پهرين هوءَ چوندو هو، "ٻيائي ۾ رب سونڪي صحيح معني ۾ ٻساد ڪيو آهي."

پنجن ڇهن سالن جي عمر کان وٺي پهرين ڀاءُ سان گڏ اسانجي گهر اچڻ شروع ڪيو، ننڍيو اڪ واهه جو ڪم ۽ ڇيڙ ڦوڪ پهرين ڪندي هئي، رات جو ڀاءُ سان گهر ويندي هئي، ماني کائي. ننڍ اچي وڃڻ لاءِ اسان وٽ ئي سمهي پوندي هئي.

هوءَ دادن جا لدا ڏيل ڪپڙا پائيندي هئي ۽ مٿي گدلي رهندي هئي، اڪثر ڇولو ڦاڙيندي رهندي هئي.

پٺي ڏٺم، جهڙي لٽڙي منجهند جي ماني کائي وڃي اوطاق ۾ ويٺس، مونکي مانيءَ کان وڌيڪ ڳالهه پياري هئي، ان ڏٺم.

۽ وقت ٿي ويو هو.

نيٺ، ڏنڊي ڪوٺي جي آواز سان گڏ پائل جي جهنڪار ا، گونجي منهنجي ذهن ۾. جڏهن پائل جو آواز سڀ بنهه وڃڻو پوندو آهي تڏهن دل اندر گويا ڏڪڻ وڃڻ لڳا.

هوءَ سهڻي هئي، سڊول هئي، سڀ کان وڌيڪ ڪشش ڪندڙ هئي هن جي قدرتي چال. ۽ جڏهن هوءَ مون ڏانهن ڏاڍي اٿي تڏهن اهڙا زور سان ايندا، قدم ۽ سينا لڳي.

مون اها اختيار هن جو هٿ پڪڙيو جڏهن ۾ ڪلاس نه هو، منهنجي لڱن ۾ عجيب سرسراٽ پيدا ٿيو، ليسنائين ڳوٺ ۾ اهڙي ڪالهه آئي هئي لنهڪري ان جي شاڪ جي اثر کان غير واقف هوس.

هوءَ ان وقت ڳاڙهي ٿي وڃي هئي، جڻ ڳلن مان رت ٽمڪڻ لڳو هو. ۽ هٿ ڇڏائي ٿي ورتائين!

هيڏانهن هوڏانهن نهاري چيائين، "اوکي هٿ پڪڙڻ آهه ڇا هن ڇيو؟ وٺ، ڳالهه ايءُ ته هيان ٿو لڳي."

مون ڏڪندڙ هٿن سان ڪلاس ورتو، سڀ ٻج ڪڍڻو پيئو ا، مگر دل لي ٿڌو ڇڏيو پيل نه ڏٺم. چيم، "زينس، تون اهڙي وڏي ڪيئن ٿي وئينءَ؟"

هن کليو، هوءَ لڄائين وڃڻ لڳي، مونکي. شايد ماءُ کان ڏال جملا دهرايائين، "وانڪو آن ٿي ڪان نه، ان ڪري. هڪ گهڻ، ڪالو وڌيڪ." پوءِ چيائين، "تون مونکي اتي جهان ڏاڍي ڪري ڪوٺ نه."

مون وري هن جو هٿ پڪڙيو، بي اختيار اهو چيو.
ٺنڊڪ ڪا ملي منهنجي هردي کي! مون هن جو هٿ پنهنجي
هٿ ۾ پختو جهلي چيو، "مان توکي پنهنجو ڪري سڏيندس."
مان وري اهو هٿ چُمڻ طرف آڻڻ لڳس. هوءَ اهو ڇڏائي
وٺي ڀڳي، چوندي وئي، "شيطان آهين، ڏاڍو."

مون اُن ڏينهن ڪچو ۽ ڦڪو شعر لکيو، "پڪڙيون ٻانهون."
اُن ۾ تخلص وڌم "شيطان." ۽ اُن تخلص سان ڪيئي منهنجا
شعر (!) "سنسار سماچار" ۽ "هندو" ۾ ڇپيا پڻ!!

پوءِ نه... پوءِ نه، ڪنهن نه ڪنهن طرح ڏينهن ۾ ٻه ٽي
دفعا گڏبا هئاسين. اوطاق ۾ اچڻيءَ ۾، ٻارين واڙي ۾... ۽
مان هڪ دفعو هن جي هٿ کي چمندو ضرور هوس.

اِها ٻه طرفي محبت ڦلندي ڦولندي رهي، ڪجهه گهڙو ۾.
منهنجو پهريون پيار ڇڪي، سمجهدا ٻوڙ دادن ٽي پڪڙيو، جڏهن
شاديءَ بعد هوءَ پهريون دفعو پيڪي آئي هئي. هن منهنجو
راز پاڻ وٽ ٽي رکيو جيتوڻيڪ ٻار ٻار اکين ڏورم، اکيون ڪٽيس ۽
سڀ ڪان وڏيڪ ٻيءَ جي عزت جو واسطو وجهندي رهي.

مان نه مڙيس، ٻار پختو ٿيندو ويو.

مان مئٽرڪ ڪلاس ۾ پڙهندس، انهن ڏينهن بابا اسانکي سڀ سودو
پڪڙي ورتو. مون اوچتيءَ ۾ زالوءَ کي پنهنجي ٻاڪر ۾ پڪوڙي
رکيو هو ۽ ڪنڌ هيٺ ڪري هنکي مٺي ڏاڙ وارو هوس...
بابا جي کنگهڪار تي اکين تي وراسين زندو ته به ٽي ٽي ڏاڪا
ٽپندي هيٺ لهي ويئي ۽ مان ڪنگهڪار جيان ڪنڌ جهڪائي
بيٺو رهيس، جيتوڻيڪ مان جسماني طور زالوءَ سان ٻاڪر ۾
چمبڙي لائين ٽي وڌيڪ هوس ...

بابا مونکي ڪجهه به نه چوڻ کان سواءِ هيٺ هليو ويو، هن
اوڏي مهل ٽي زالوءَ کي گهر اماڻيو. هميشه، هميشه لاءِ.

مان ماندو ٿي ويس، اها ڳالهه مان بابا ٻڌائيندو رهيس.

ٻئي ڏينهن سڪول نه ويس، علي اڪبر کــي حويليءَ کان ٻاهر سڏايم، هن سان احوال اوري ٻڌم، ”ڇو مون زينت سان شادي نه ڪئي ته هڪ طرف منهنجي ٻالي جيوت ٻسي ٻسي گذرندي ٻئي طرف عمر ڀر بابا کي گنهگار سمجهندو رهندس، مون زينت سان واعدو ڪيو آهي.“

علي اڪبر ڪا دير سوچ ويچار ۾ رهيو، پوءِ چيائين، ”هڪ ترڪيب آهي. تون اسلام قبول ڪر، تــو زينت مون کان اهٽي.“

ظاهر هو، شاديءَ بعد علي اڪبر پنهنجا لڳو هو. مان ايترو نراس ٿي ويس. سوچيم ته هن کان ته عارف شاه وٽ وڃان ها، هاڻ تو سمجهان ته ”مذهبن جو ماڻهو منجهايا آهن.“ سو عارف شاه هندو مسلم اتحاد کان متي هوندي به ڪيترن مسلم ڇوڪريءَ جي هندو نينگر پال اهو به فرقيوار نقطيءَ کان آجو هجي، مان شاديءَ جي حمايت جي همت نه ساري سگهي، جيئندو قبول هوندي ٻه ٻه سال پوءِ ٿي اهڙي موضوع تي ڪٿي ڪلي ڪربلائي ناول لکيو هو ”الهلال“ ۾ سلسلي ۾ ڇپجي ويو هو.

علي اڪبر پنهنجي نسبتي چاچي سان ذڪر ڪيو، شايد هوءَ ڪو اسلام جو ڪو پابند نه هو، ۽ جــي ڳڙنگن جو قبلو هوءَ هو ۽ شاهن جـي حويليءَ ۾ نه نولکيءَ ٻرسان قبرستان ۾ رهندو هو. سچو وقت شاهيڪن سان گهرايو رهندو هو، سچاءَ ۾ هلت چلت ۾ عارف شاه جي ابه اٿڙ هو.

هن زينت کي ڏنو ۽ اکين تڪي ٿي ليو، هن ڏڳاٽي کي چوائي مڪو، ”زينت مون سان اڳاهه سا مان لوکي جو ڀڄي ناس ڪرائي ڇڏيندس.“

ڏڳاٽي نواب شاه جي خواهش ۾ دڙڪي جو بابا سان ذڪر ڪيو. بابا موقعو غنيمت سمجهيو ۽ چيو، ”انڌو هڪ اک گهرندو

آهي، انڪري ته ملڻ رهيون آهن. موقعو هٿان نه وڃاءِ.“

مونکي اڄ به خاطري آهي ته جي بابا نواب شاهه جي مخالفت ڪري ها ته زينت جو نڪاح هن سان نه پڙهجي ها.

زينت شاهن جي حويليءَ ۾ قيد ٿي ويئي، مان آرٽسٽ ۽ سماجي نابراريءَ ۾ منهنجي طوفان پيدا ڪيل مونجهاري ۽ مصيبت کي ڪوسيندو رهيس، منهنجو جيئڻ جنجال بڻجي پيو. انهن ڏينهن ۾ جيڪا شاعري لکندي ڪيم، انهن ۾ اخلاص ورتم ”اي ابا.“

بابا منهنجي من جي استٿي ڄاڻي ته رهي، هن ان بابت پنهنجي گروءَ سان صلاح ڪئي ۽ مونکي ٻڌائين، ”بابا هرارام توکي سڏايو آهي.“

بابا هرارام سنياسي هو ۽ هڪ قسم جو ڪرماڻي هو، هو ڏاڍو وارو شخص هو ۽ ٻوڙن ناروشاهه ۾ ڪافي مهينا هئي هن جي. هن لاءِ مشهور هو ته هن ڪام لئي خاطو رکڻ الهه انديءَ کي سڏو هٿي ڪيو هو، هو ڏڳ مڙس هو ۽ هن جي دهشت هشمت ايڏي هئي جو هڪ دفعي جڏهن چار ڌاڙيل هن مٿان اوچتو ۾ اچي آيا هئا انهن هن جانبازيءَ ۽ لنباريءَ سان هنن کي ڀڄائي ڪڍيو هو. هو استرين کي مٿو ٽيڪڻ نه ڏيندو هو. چوندو هو، ”سر جهڪائڻ انو ته رڳو هڪ ڀڳوان اڳيان جهڪايو پيو پنهنجي ڀتيءَ اڳيان.“ مردن جي مٿن ڪرڙاڻ لئي ڏاڍو ڏميرو هو ۽ چوندو هو، ”جن ڪرڙاين مٿون ان کان خبرون ڪهڙايون پڇون؟“

هن جو عقيدو هو، ”وانده وهڻ معمولي شيطان کي ڀاڻ وٽ دعوت ڏيڻ.“ نه ڀاڻ نڪمو وهندو هو، نه پنهنجي شڪن شرڌالن کي واندو وهڻ ڏيندو هو. ٻاهران گهڻو وقت ٻيلن ۾ رهندو هو، هيانئين گهڻو ڪري ناروشاهه ۾ رهندو هو. بارڪيٽ ڪان چڱو ٻاري تو انکي واڻ جي ٻارڻ ڪمپ لي

هن جو شاهي باغ هو جنهن کي "بابا هرٻرام جو باغ" يا "بابا
هرٻرام جو ڏيرو" سڏيندا هئا. باغ جي مٿان وٽ ٽـي لاڳيتو
ٽي پڪسريون جڳهون ٺهيل هيون ڪاٺ ٿلهي سان- ٻهراڻ
منجهه هو جنهن ۾ پنجويهه ڇويهه شش شردالو هڪ ٽي وقت کائي
سگهندا هئا ۽ انهن کان پوءِ هن جي رهائش جو مڪان جنهن ۾
هڪ ڪمرو هو خاص بابا جو، ٻيو ششن جو جي ڏينهن رات
ڏيري تي رهندا هئا ۽ ٽيون هو شردالن جو جي ٻاهران ايندا
هئا ۽ ڪي ڏينهن بابا جي صحبت ۾ گهاريندا هئا.

پرٿيل ڌالو ن خواه ڪنواريون ڇوڪريون گرنٿ صاحب کي
متو ٽيڪي وٺ ۾ وٺ لنگر کائي پــا پرساد وٺڻ لاءِ رنڌائي ٿائين
اچي سگهنديون هيون.

پوءِ ۾ هن جو مکيه شردالو هو ٺاڪرداس گرسهاڻي ۽ ٺاروشاه
۾ بابا پعدي منهنجي ناني، ڪرشن ڪٽواڻي جو ناني عيدنداس
جي ۽ بابا ۾ بيحد شردا هئي، هو ڪراچيءَ مان اچي ڏينهن
جا ڏينهن بابا جي ڏيري تي رهندو هو. بابا هرٻرام ۽ ڪراچيءَ
۾ هن وٽ ٽـي وڃي رهندو هو. بابا جو مکيه ۾ مکيه شش
هو پاٽي گدو جو ڳائيندو سٺو هو. هنجي راڳ ٻڌڻ لاءِ ٽي مان
ڪڏهن بابا جي ڏيري تي ويندو هوس. ٻاقي بابا هرٻرام
۾ منهنجي گهڻي شردا نه هئي. پاٽي گدو، بابا جي ديهانت
بعد شيوارام جي ٽالي سان پرسن ٿيو. هن وڏاڳي بعد ٻاواڙا
۾ ڏيرو ڪيو ۽ ٻار ڇوار ڇڏيو، هو ۽ هرٻرام جيان ڪم کي
ايندڳي سمجهندو رهيو، عمر ٻر.

مان بابا هرٻرام جي ڏيري تي پهتس، ان ٽي ڏينهن شام جو
پهچين اچي. منجهند جي ماني کائي سمهڻ بعد اٿڻ ٽـي بابا
وري مونکي هرٻرام جو نياپو ياد ڏياريو هو. سڀ ٻهران ۽
مونکي باغ اندر ڪٽر ڪرڻ لاءِ موڪليو، اسان ٽڪو ماڻو اچڻ

لي وسرائي ڇڏڻ کي چيو، ”هنن کي ٻڪرڙا ٻوڙيون ٿا ڏي ۽
گهر جي لسي ٿا پيئارين.“

ٻوءِ ششن شرڌالن جي جهڙ مان نڪري پنهنجي ڪمري ۾ هليو ويو. مان زندگيءَ مان هڪڙي ڪمري ۾ ويس. هن مونکي ٻر ۾ ساڳيءَ ڪٽ تي وهاريو، ڏوريءَ. مان هيٺ غام تي ويهڻ وارو هوس. چيائين، ”لائق ٿيءُ جو لائق پٽ اٿيءِ، لوڪ دنيا ۾ ڪو ڏک نه پهچندو. پڻو الم تنهنجا ٻئي پاسا اجاگر آهن- تون پڙهڻ ۾ هوشيار ٿا آهين، سڪول ۾ شاگردن جو مهندار ٿا آهين، سٺو ڳالهائيندڙ ٿا آهين، ناٽڪن ۾ ٿا پارٽ وٺندو آهين، راڳ سان ته محبت اٿيئي؛ اٿي طرف راند پڻ سان شوق اٿيئي، آواره سنگتي اٿيئي، سهڻائي ڀارن سان صحبت اٿيئي، ٻر پنج سان پيار اٿيئي، هارين ناري جو همدرد يار آهين- هڪ ڳالهه جي ڪمي اٿيئي، گهر کان اهي مڪ ۽ گهر جي ٻير کان ممڪن آهين. تنهنجي ٿيءَ جي ڏاهپ ۽ دوانديشيءَ کي مان ته داد ڏيندو آهيان، آهي ته ستر گرمڪ ...“

مان چپ چاپ ٻڌندو رهيس، ڏاڍن ٻران جو مدر جي حصي واري ٿلهي تي پائي گدي جو ڪڙلن لهر. هن جي سريلو آواز ڪري مون پنهنجو اڇو سڦلو سمجهيو.

مان ٻيهر سان مدڪال ۽ جمع شام جو ٻابا جي ڏيري تي ويهڻ لڳس، ان جا ٽي ڪارڻ هئا، هڪ هو بابا کي ڪر سنتوش ڏيڻ جو، ٻيو هو گدي جي راڳ جي ڪشش ۽ ٽيون بابا هربرام جو شش شرڌالن سان ورهائي گهڻو گوشت ۽ ان جو ڦوڙو مونکي ونڊندو هو ...

ورهين کان نٽڪوءِ اسانجي گهر اڳڻ جو ٻهر و ٻڌي ڇڏيو هو ۽ سڪرانڊ واري ريل گاڏي نڪرڻ بعد دليوون کسان لٿ هوائيچڻد ٽيشن سڌ ٻڌڻ لي هئي، تنهن بعد مليائي اسٽيشن ۽

مٺيائي واري گاڏي پوڻ بعد واپاري مرڪز ٺاهڻ لڳو هو ۽ نيڪوءَ جي سڄي پڙهي مٺيائيءَ ۾ رهندي هئي. هو سوڙدي وڪر لاءِ مٺيائيءَ هليو ويندو هو، اسان وٽ اتفاق سان هڪڙو وڏو پاءُ ايندو هو. واري گاڏين جي سهوليت بعد اسان وٽ مٺيائين جي اچ وڃ هونءَ ئي گهٽيل هئي.

هڪ ڏينهن نيڪو هليو آيو اسانجي گهر. ڏاڏيءَ کي پيرن پئي چيائين، ”ادي، واڌائي ڏي، مان ٻرانجهي رهيو آهيان.“

مان ته گهر ۾ ويٺو هوس، اُن وقت.

ڪا خوشي هئي، هن جي منهن تي! ڪا چمڪي ڦڙائي اچي وئي هئي، هن جي اکين ۾!! جواني وري موٽي آئي هئي هن جي زندگيءَ ۾.

امان پڇيس، ”ڪهڙي سهاڳي ملي آهي اوکي؟“

هن چيو، ”منهنجي پٽيءَ جي پٽ جي ساليءَ کي نئان آهي، ڏٺيل. اولاد ڪونهيس ۽ ساهرن کي وسعت ڪانهي وڏوا ڪي پالڻ جي، جواني چڙهي چڪي اٿس ادي، مان وري ڪهڙو جوان آهيان؟“ پوءِ ته لالي موٽي آئي هئي هن جي منهن تي. وري چيائين، ”ادي اوکي ۽ ڪاڪي کي اچڻو پوندو، شاديءَ تي، ايندڙ چنڊ تي. مان ٻارڻ پڙهڻ آيو آهيان اوهان کي مڃائڻ ڪرڻ [illegible]

ٽريننگ امتحان ڪري مان نه ويس، پاپا امان ويا، نيڪوءَ جي خوشيءَ ۽ شاديءَ جي شادماني جو ڏاڏيءَ شدمد سان ذڪر ڪيو، پاپيءَ سان، پاڙوءَ سان ۽ مون سان. الڳ الڳ.

نيڪوءَ جي گهر ٻهڻ تي امان به ايڏو خوش هئي.

منهنجي اردگرد ٿيل سڀ شاديون سچ پچ واسطيدارن لاءِ شاديون رهنديون هيون، خوشيءَ جو خزانو کڻي آنديون هيون ۽ ٻڪاڪ، مون شادمانن جي وچ ۾ پنهنجي دل ۾ نراسائيءَ جي

اونده انڌڪار ڦهلجندي ڏٺي. پدم منهنجي هردي ۾ سلامت رهي هئي.

گهر ۾ منهنجا پير لڳي ويا، مون بزار ۾ رنگوار ڏسڻ سان من ۾ وچوڙ چاهيو پئي شيوا منڊليءَ ۾ وانڌيمان جا پٽ شمت پلڪ چاهيان، مان گهر مان نڪتس. بزار جي منهن وٽ پهتس، پر بزار طرف نه، گوڌورام جي ٽڪاڻي واري گهٽيءَ ۾ وڌي ويس. گوڌورام جو ٽڪاڻو نه اورانگهي ويس، مون بي اختيار پاڻکي گوڌورام جي مڙهيءَ ڏانهن ڌڪجندي ڏٺو.

الائي ڪيئن، مون انهن سمجهيو ته منهنجي بيقرار من کي شانتي اتي ملندي.

مڙهيءَ ۾ لالو موجود هو، درويش لالو. هو ڪير پائيءَ سان گوڌورام جي سماڌي ڌوئي رهيو هو...

اهو اتفاق منهنجي زندگيءَ جو، ان مهل. جنهن عمر لائين مبارڪ ۾ مبارڪ اتفاق ثابت ٿيو...

ڏيرو پٽيلو ۽ پيليهه پيو لالن ته ڪنهنجي هنئين ۾ نه ڪنهين ۾، هن جي دنيا گوڌورام جي ٽڪاڻي ۽ گوڌورام جي مڙهيءَ لائين محدود هئي. ڪنهن هن کي نه گرنٿ صاحب واچيندو ڏٺو هو نه ڪو پيو پسنڪ پڙهندو هو، نه هو ڪم ڪندي ڪندي هو گرو جي پاتشاهيءَ مان ڪو نه ڪو ڪلتو گنگنائيندو هو. هو شيوا جي جيٺري جاڳندي لهرين ڏهاڪا ڪان ون ۾ ويندڙ مان گوڌورام جي ٽڪاڻي ۾ گوڌورام جي ورسيءَ جي ڏوران ۾ ويندو هوس. راڳ پڙهڻ لاءِ. ٽيٽي ڏينهن شام جو ٽڪاڻي جي اڱڻ ۾ ماستر چندر جو ڪيرتن ٿيندو هو ۽ رات جو لنگر ٻعد ٽڪاڻي کان ٻاهر ڪنهن نه ڪنهن پڪيت جي ٻرندي هئي جا ٻرڻ لائين هلندي هئي. اڪثر ستر پڪيت جي ٻرندي هئي، اڳين سال ايلو پڪس نديڙي نيگر کي ونڃي آيو هو ۽

هنڪي ساڙهي ٻارائي ٻجهه ۾ ابهاريو هئائين، هن انهيءَ کــي
شمع گڏي تي سڏيائون. منهنجي من جون اسٽيشنون ڦرنديون
رهيون، خوشي خواه غم ۾ ۽ منهنجي رڳي واڳ، ۾ جڙي رهي-
مان ڪٿي ۽ راڳ جــي دعوت آءُ نه ڪٿي ۽ ور ڪري ۽
راڳ جي محفل ۾ ايندو ويندو هوس، پوءِ ٻل اُٿي ٻڌن ڳايا وڃن،
ڪلام ڳايا وڃن يا ٻئي. مان ۽ گوڏو رام جي ٽڪائي سان و هڻن
ڪان ورسيءَ جي ڏوڙان ۾ جڙيل رهيس، لڳو ڪانوان يا نه ڪانوان پر
ڪهڙا ۽ ٻڌن ۾ سڄو وقت موجود. دوستن سان يا اڪيلو ......

مون ڏٺو هو، منهنجي چمڙ ڪــان ۽ گهٽو اڳ نديڙي لالي
کي هڪڙو ماڻهو ٽڪائي ۾ ڇڏي ويو هو. چيائين "جهڙا شرط ماءُ
ماريائين، هاڻ ٻيءَ کي کائي ويو، بدنصيب کــي گوڏو رام وٽ
ڇڏي ٿو وڃان" هو ٻيءَ اندي ڇوڪر ۽ ڪوئي ڏوڪڙ کي ٽڪائي
حوالي ڪيو آهي، هيءَ ڪوئي نصيب واري انهيءَ کي ٽڪائي
حوالي ڪري ويو. گوڏو رام ڇوڪر تي هٿ رکيو، ڇو ته اڪر ۽
سيکاريا نه عراي لاءِ-يءَ ۾ ۽ ٻڌ ڪيائين پر انهيءَ ٻڙهڻ ڪــان
وڌيڪ ٻو رهڻي ڪرڻ جو شوقين هو. شعرا ۽ ڪندو هو ۽ ڳروائيءَ
يا شاهوائيءَ مان ڪا نه ڪا ۽ ست گنگنائيندو هو. اها ست
ٻڙهي هئائين، ٻڌي هئائين يا ازغيبي اُچاري هئائين، ڪو ٻڪ
سان چئي نه سگهندو هو، عجيب اسرار هو.

گوڏو رام چاي رهيو. ٻنهين لالي کي گڏيءَ تي وهارڻ چاهيو.
لالي هٿ جوڙي روئي ٻڌايو، لالي کي لالو ئي رهڻ ڏيو. مون
کي گڏيءَ ٻڌيءَ جي جهونجهٽ ۾ نه ڦاسايو، لالي کــي مهاڇار
کان مڪس ڪريو نه ته لالو مندر ڇڏي وڃي مڙهي وسائيندو."

ٻنهين لالو ٽڪائي کي سوانهيل سندر کي سندرداس نالي
گڏيءَ تي وهاريو ۽ گوڏو رام جي سماڌيءَ لاءِ مڙهــي جوڙائي.
لالــو ڪڏهن مندر ۾، ڪڏهن مڙهــيءَ ۾. ڪي عزت و چـان
درويش لالو ڪري سڏيندا هئس.

ورسيءَ وقت جڏهن سندرداس صندل کي اُهي جڙي وهندو هو، لڇي لالو جي مندر ۾ هوندو ته جتين جي سنڀال نه ڪندو ۽ وٺو گڙگڙائيندو، "ٺيڪ لي اوچا هو، ..."

ماں مڙهيءَ اندر وڃي ڇــڏي آءٌ ۽ رکيل سر لـي ويٺس، سر سيدوارل هٿي ٻر هٿي اُها ئي ٻا آئي جڏهن ماں اچــي وهندو هوس، ڏاڙهيءَ سان.

هوءَ اُها ڏائين سماڌيءَ کـي سڏان ڪرائي رهيو هو، ڀيرون آهستي الائـــي ڇا ٿي گڙگڙائيائين، ٻوءِ ڏنيان ڇيائين، "هـوُ ڇڏئي لون ۾ ڇڙ، والان ورائي، اڳ، اڳرائي جو ڪري خطا سوکائي. لالي هُڏان آو ته، جيڪو جنگ شروع ڪندو سو آئي هارائيندو، ڪم ڪمندڻ ڪٽيو، هارائر هوڙن ٿي."

ماں حيران پريشان ٿي ويس، لالو هڪ نامعلوم ڪوٽ ۾ ڪٿي مهاڀاري لڙائيءَ بابت ته اڳڪٿي نٿو ڪري؟ ايا اُن ڏينهن پڙهيو هو مون اخبار ۾ ته ميونخ ۾ انگلنڊ جو وزير اعظم چيمبرلن ۽ ايا مدار پولنڊ کي فاشزم جي وڏيءَ لـــي سواهه ڪرڻ لاءِ تيار ٿيا هئا ...

۽ اُتيڏي لالي پيو سر آلاپيو، "لالا! جڳ جي ڳالهه ڇڏ، پنهنجي ڪر ... صبر جـي شمشير سان ڪرڪٽي کــي قتلام ته ناڻگا پنهنجو نام لکڻي لاهوائين ۾، لالي ڪي جي گوڏو رام وانگر لاهولي پڇڪڙو آهي ته ڀيرون ٻارڻ وڃائيڻو آهي ..."

هوءَ سماڌيءَ ڏان اُٿيو، اُن لـي چادر نه چاڙهيائين ۽ گل نه وڌائين، گڙگڙائيندو رهيو:

"وٺا سي ويڇهار، هير و لال وندلـــن جي،
لـي سندا پوپان سڀهي لهن نـه سار ..."

اهو ايمت مشرڪ جي هلندڙ سنڌي ڪتاب ۾ هو.

سار، لالو ڪٿي گـوڏو رام ۽ سندرداس، اڳوڻـن درويشن ۽

ماڻڪن ڀوڳن جي ڀت ۾ نه ڪري رهيو هو!

هو اُٿيو، لوڏي ۽ لٽ ڪڍيائين ۽ هيڏانهن هوڏانهن نهاري ڪانئراءِ مڙهيءَ مان نڪري ويو، ڳڻڳڻائيندو:

"دنيا سڀ درياهه، ڪو ڪو تارون لهن ۾ ..."

هو هليو ويو، اوچتو منهنجي من ۾ سچل جي سٽ جهونڙاڏو ٿيو: اندر دوست اچارتي هليو ويو ...

اهو اُپٽ آ، هن سال جي مشڪ جي سڌي ڪتاب ۾ هو.

مان اٿي ڏٺهن لرو سوال ٻر مڙهيءَ منجهه اچي ويٺس. لالو ڏيئر سان آيو، اچڻ شرط ٻهاري کڻي سماڌيءَ واري پاسي ڏي ٻهاري پائڻ لڳو. مون هن کان ٻهاري وٺڻ چاهي پر هن نه سارام.

لالو ٻهاري به پائيندو رهيو ۽ ڳڻڳڻائيندو به رهيو:

"سڪڻ ۽ سوري، اٿي اکر هيڪڙي،
ٻنهي جي ٻوري سر ڏاي ري نه ٿئي..."

ڪالهه به، اڄ به لالو شاهه جا اهي ٻه ڳڻڳڻايل، رهيل گرن ۽ گرنٿ جي چٽر چاليا ۾ آهي. گويا هن منهنجي من جي ڳالهه پاڻهي ورائي. ڳڻڳڻايائين، "رام ڪيو، راون ڪيو ..."

۽ مونکي ياد آيو ته گرو ارجن ۾ نانڪ مهاراج جي سلوڪن سان وڏيڪ رچي رهي هئي، منهنجي. صرف انهن کي پڙهڻ لاءِ گرنٿ صاحب جي الائي ڪيترن ڀيرن پروڪوس-ڪونيو، ريڊ ڪونيو. ۽ انهن کي سر سان ۽ سوز سان اچاريندڙ گرنٿيءَ ته الائي ڪيترا منهنجي من ۾ وڏائي ورائيءَ کي جنم ڏنو هو ...

هو ٻهاري پائي ٻهر مٽي مڙهيءَ جي ٻئي وٽ ڍيرو ڪري پائيءَ جي مٽ طرف وڌيو، چوندو، "ٻال ٻڌن تو نه! ٻهي ٻڌائي ان رهي اُپ ڪڇ ٻڌا ناهه، ٻوءِ ۽ خودي ۽ خدا جي وچ چوڻ

اُنهن جي پنهنجي وس ۾ آهـي، خدا ڪنهن کي نه خود ئي ڇڏي، پر
ٻراون جاءِ ناهي هڪ مياڻ ۾.“

اُن ڏينهن ۾ جهيڙي جـو مول مقصد هو، ڀڳوان ڪـي ڀاڳل،
وکيان جي کمان لکڙيون وکون وڌائڻ شروع ڪ. ڪهون هيون،
اڃا، اسانجي ڳوٺ ۾ نه ڄاڻي ڪي نه آئـي هئي، ان وقت، اڄي
سکهي ٿي، اهو ويچار به نه آيو هو ڪڏهن. منهنجي لاءِ جي
ڪمان روڻي ڪٿن ۾ رچي وڌندي رهي ...

هوءَ اُن وچ ڪلاس پاڙيءَ جو ٻري مون وٽ پهتو هو. چيائين،
”ٻيءَ، اسان لڳي هوندء.“

مان آلاڪائي ڪري لڳس.

هـن چيو، ”اڄ مان ٿو ٻهڪارڻان، سڀان اون ٻيهٿرج آچا ٻاچا
لي ويندا سين.“

مون پاڙي ٻي، ڪلاس اُتي مٽ پرسان وڪڙ چاهيو؛ هن اهو
جدـي مـرن کـان ڪسي ورـو. چيائين، ”هن سڀوڙا ڏـن
ٻاٻا مان.“

هن ڪرواڻيءَ جو حوالو ڏنو هو، ٻـڌء ته اي اختيار مان پڇي
ويٺس، ”اوهانکي شاه جا ڪهڙا بيت ياد آهن؟“

هـن عجـيب ڍنـگ سـان پنـهنجـي ڏسـڻـي آڱـر
پنهنجي چپن لـي آندي، ڳـوڙـا چيائـن، ”عقل ڪر.“ وري
زبان سـان چيائين، ”سڪڙو شاه نه چوُ، شاه صاحب چوُ ۽ بيت
به نه چوُ. اهي آيتون آهن.“ هوءَ مڙهيءَ کـان ٻاهر وڃڻ لڳو،
ڏڪڪندا ئيندو: ”نيون لائين ٻرڻان سندي ٻار ڏي.“

آيتون قرآن شريف جون ٿينديون آهـن ۽ اهي الاهي آواز
آهن، اهـا حقيقت ڪهڙو اڳـ. جدت خالون سمجهاڻـي هيم،
منهنجي ساٿرن ۾ اچـڻ ڪان اڳ، ڪو ٻا ٻا ۽ هن وچ شاه جـي
بيتن ۽ آيتن لي ٻحث مباحثو ٿيو هو. هوءَ شاه کي ڪافر مڃڻ

لڳي هئي ۽ مان ٽئين ڄڻن شاهه جي رسالي جو اڀياس ڪرڻ لڳس، ٽن ٽن مان جدا حالون ڪان پري ٿيندو واس...

مان مڙهيءَ ۾ اَمت نيم سان ويندو رهيس.

ٽئين ڏينهن هو آيو، ويٺو مس ته مون پاڻيءَ سان گلاس ڀري هن اڳيان جهليو. گلاس ورتائين، هٿ ۾ جهليائين، پڇيائين، ”انهنگو، ڪنهنجو پٽ آهين؟“ هن اهو سوال ٻارهون دفعو پڇيو هو. مون ٻڌائڻ بعد بابا جو نالو ڪيو.

هن ٿڌو ٿڌو چيو، ”پوءِ ته ناحق ٿو پڙهين، گهر ۾ گنگا پيئي وهندي هئي ۽ هليو آهين پيا ٻيرڻ ٻيڙو پڙهين گرنٿ صاحب خواهه شاهه صاحب جي رسالي- انهي جو ڄاڻو آهي، لالي کان ته وڌيڪ ...“

هن جي ڳالهائڻ جي نوع ۾ ڪو ٻاڻ نه هو. هن جيڪي ڪي چيو هو، سهج سڀاءَ سڌي سادي ٻولي چيو هو، مون من ئي من اندر، بابا سان اختلاف هجڻ جي باوجود، فخر محسوس ڪيو ته درويش لالي ته بابا کي مڃيو ٿي...

ٻڪا ٻڪ، لالي موڪي سماڌيءَ جي ٿلهي تي وٺڻ لاءِ چيو. منهنجي واهي وٺڻ پُلي، هو ته منهنجي ٻُرسان واهي رهيو. چوڻ لڳو، ”سڀ ٿي مارڪ مس ڳالهه ڏسن ٿا هيڪڙي، لهن ۾ سک پڙهت ۽ صوفي مس ٻئي ڳالهه مڙئي ٿي هيڪڙي. انهي ۾ اٻهو ر هيڪڙو آهي- اٻڪو انڪار ۽ ڪون ڇوُ الله هيڪڙو. سک پڙهت ۾ آهي ٽيرا ڀاڻا ميلا لاڳي ته صوفي مس چوي، هيئن ته سڄڻ واهه واهه، هيونءَ ته سڄڻ واهه واهه. سک پڙهت چوي، دک دارون، سک روگ، ٻنهي ۽ صوفي مس جهونگاري ڏک سکن جي سونهن، انهي ۾ صبر شڪر جي وڏائي، هڪ ۾ سرب ڪا ڀلا هو ۽ ٻئي ۾ سڀ جو خير ٿئي، ٻئي ٿا آلاپن، هيٺي هٿ وڃاءِ.“

ظاهر هو، بابا جي ناتي هن کي ألساهس ڪيو هو، سک

ٻڌمت ۽ صوفي مت بابت ٻڌڻ، هيترو ڪي ڳالهائڻ لاءِ. هوُ چپ ٿي ويو هو.

مان سوچيندو رهيس:- سچ، ٻڌمت ۽ صوفي مت وچ ۾ اهڙي هڪجهڙائي، ان طرح ٽوڪي ۾ هوند ڪو ودوان به سمجهائي نه سگهي. اها هڪ ان شخص سمجهائي هئي جو ڳوٺ ٻار ۾ ٻالو ٻولو لالو سمجهيو ويندو هو.

اوچتو ياد اچي ويم هڪ ٻڌل نڪتو: شاه به ته اُمي هو، پوءِ به سڀاڻپ جا ڀنڊار ڀريا پيا هئا هن جي رسالي ۾.

اوچتو، منهنجي من ۾ اڀريو سوال: سچ، ٻڌمت سنڌ ۾ ڦلجي قوابيو ان ڪري ته نه آهي جو هت صوفي مت اڳ ئي زور آهي؟

لالي وري چيو، "منهنجو بـــيءَ ڏاهن کان ڏاهو آهي، پر ڏاهپ جي ڏنگ کان آجو آهي."

مونکي ٻهراو ن اڌ جملو اڪر به اڪر دل سان آڙيو، بابا جي سڀاڻپ جي ساک هئي، ڳوٺ ٻار ۾، سڀني اختلافن جي باوجود به مون هڪڙي ڪيترن عقلمندن کان وڌيڪ عقلمند ڏٺو هو، مڃيو هو. پر هوُ ڏاهپ جي ڏنگ کان آجو هو. اهو مونکي اڄ نه چيو، شايد، هن ۽ منهنجي ويچارن ۾ جو دوري وڌندڙ هئي، ان ڪري.

پوءِ به لالي گويا مونکي بابا جي ويچارن ۽ زندگيءَ، خاص طور منهنجي زندگيءَ ڏانهن رخ بابت وري سوچڻ، بابا جي خيال کان سوچڻ لاءِ موڙيو هو.

اوچتو، لالي اُٿي کڙو ٿيو، چيائين، "ڪرنل صاحب خدا شاه صاحب جو رسالو پڙهڻ خواه ٻڌڻ لاءِ آهن، هاڻي وڃ. لالي وٽ ايترو ڪي سمجهائڻ لاءِ ڪونهي. مونکي سماڌيءَ جي صفائي ڪرڻي آهي."

هوُ اٿي کڙو ٿيو. چيائين، "صفا! صوفي معنيٰ صفا ۽ سچ،

معدني اوجل. ٻنهي ۾ ٻهروپ گهر، سڀ هڪ، سڀ ٻانوڙ، ٻوءِ
۽ ٻنهي ۾ برابر موجود. هاڻي وچ - مهرباني ڪري، اندر گندو
اڃا ٻي گهڻو ڪي اڪي واڌو آهي."

هو سماڌيءَ اندر هليو ويو، وري ٻاهر نه نڪتو. اندران آواز ايندو رهيو:

" الا ڏاهــي ۾ ايان، ڏاهيون ڏکــ ڏسن،
مون سان مون ٻران، ٻو رانيءَ ۾ ٻال ڪيا ..."

مان الئي گهر راهي ٿيس.

مان وري مڙهيءَ ۾ نه آيس. ٽالي سان ملڻ جي ڪوشش نه نه ڪيم. ٻوءِ ان مون هنڌين اسڪولي استادن کان الڳ، ٻارڙن "ڳرو" مڇيو، "جڏهن چٺڪ وچ چوواي" لڳاڻي، نه صرف ان ٻانڌ مٿن وچم هڪڙي سمجهاڻي هئي، ٻالڪ اهــو سبق سيکاريو نه خوديءَ ڪري، آئي ڪالهه ڏي دل مان ٻاهر ڪيان ۽ ٿي ڪمي هيان. منهنجي من ۾ آيــو، " ٻابا ۽ منهنجي وچم اختلاف چاچا، دنيا هن کي ڏاهو ٿي سمجهي، ٽالو نه ..." مان ٻابا ۽ منهنجي وچم ساڳيائون ڳولهڻ لڳس هن جي نقش قدمن تي هلڻ جو نشچو ڪرڻ لڳس، هن کــي راضي ڪرڻ جا ڀٽن ڪرڻ لڳس ...

مان ان کان گهڻو اڳــ شاعري ڪرڻ لڳو هوس، سماجي ڪرمن ۽ سماجي نابرابرين تي لکندو هــوس، اهي شعر (!) سدائين ٿورم سڀا جي ماهوار پرچارڪ پترڪا ۾ ٻي دفعا "هندو" هفتيوار ۾ به ڇپيا هئا. انهن ۾ اخلاص وجهندو هوس "اي الا". ٽالي جي آخرين ملاقات ۾ مسائلي گيان جي اثر هيٺ "شيطان" اخلاص ڪتب آندم. گويا من کي "شيطان" جي وس سڏي، ان کي انسانيت جي راه تي آڻڻ لاءِ شرمائڻ ٿــي چاهيم. مهراج شنڪر جڏهن جي شروعاتي اثر ۽ هدايتن تي مون اهــي ڪها

ڪافي شعر لکڻ شروع ڪيا هئا، هو منهنجي گهر آيو. هو اسان جو گهرو برهمڻ هو، هن کي بابا جي وچارن ۽ منهنجي خيالن جي ٽڪر جي به پڪي پت پيل هئي. هن ايندي ئي چيو، "گوبند، آءٌ ڄاڻان ٿو، تون من جي مونجهاري ۾ من کي سمجهائڻ لاءِ شعر ۾ "شيطان" تخلص جو استعمال ٿو ڪرين، مگر اِن مان مقصد حاصل ٿيڻ ڪان، مقصد کان ڦري وڃڻ وڌيڪ ممڪن آهي. ڇو ته ٻالي جو، اهڙو تخلص جو به ماڻهوءَ جي سڀاءَ ۽ هلت تي اثر ٿيندو آهي، تو ۾ تخلص جا ڦرلو آهن، وچارن ۾ ٻوڙ ۽ اعليٰ ته آهي، عمر آهي، اها وقت ته سگهي ٿي، عمر سان، تخلص بدلاءِ."

هو ان بابت اڳ ئي ڪو سوچي آيو هو. چوڻ لڳو، "ان مان ته ٿي مقصد حل ٿيندا، توکي هيءَ به نه ٿيندو ۽ ٻالي جي لڄ به رهجي ايندي. "مالهي" رکجانءِ..."

مون چيو، "مالهي!" منهنجي آواز ۽ لهجي مان مرڪي ٿي لڳو، تخلص راس نه آيو هو، مونکي.

هن چيو، "ڪيئن نه، عادت موجب ڀورائي! مالهيءَ جي سنسڪرت ۾ معنيٰ آهي کلڻيندڙ. تون کلڻيندڙ به رهندين ۽ خوديءَ کان به خالي رهندين، اٿئي منظور."

مون چيو، "منظور."

هن وري گهڻو ٿي چيو، "خودي مٽائج، خود داري نه ڇڏج، آئي ڪان پال پالڻ کي اچو ڪج مگر "پاڻ" کان "پاڻ" کي اچو نه ڪج."

مون گجهه گجهانڌڙ ڳالهڙيءَ کي اهميت جو ۽ شڪ نه اٿاريو. مون "مالهي" تخلص اپنايو ۽ سمجهي پئي "خودي" ۽ خود داريءَ وچ ساڳيائي به سمجهي ۽ ترالپ به سمجهي.

مون اهي وراڻيون جو ڀورڪ سوار ٿيڻ لڳو هو، مان سنسار کي

لڪ ڪرڻ جو به سوچڻ لڳو هوس مگر شڪر سان لٿي لٿي هڪ طرفي رهاڻ جو اهو نتيجو نڪتو جو مون دنيا ۾ رهي، ڪجهه پڙهيا يا پڙهجي ڪٿي سڄهڻجي ڏيکارڻ جو نشچو ڪيو. اوچتو منهنجي من ۾ آيو، "ماڻهو ته ڪي ڪري سگهان ٿو جو شڪر، استاد ۽ خود بابا کان وڌيڪ نالو ٿي وڃي منهنجو..." مون ان ويچار جو ان وقت ٿي گلو دٻايو. ان سان خوديءَ جي بوءِ آئي، مونکي.

ها، هڪ اسڪولي استاد سان منهنجو پالو پيو، ٿورن ڏينهن ۾.

مئٽرڪ کان اڳ جي پرائمري امتحان ۾ ماستر ٿهلياڻيءَ مونکي ان مارڪن سان پاس ڪيو ۽ هيڊ ماستر کي چيائين، "گوبند کي مئٽرڪ الهه سرٽيفڪيٽ نه ڪير وجهي، جي ڪڏهن ته مان استعيفا ڏيئي ويندس."

قابل ۾ هڪڙي قابل ۾ قابل سائنس ماستر سمجهيو ويندو هو.

منهنجا ماشا ٽڙي پيا. دل ٿي دل ۾ چيم "هيءَ مون کان پڙهنجي پت ڏيڻ جو ٻيلو چڪائڻ ٿو چاهي، پر ان ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهه؟ ڏيڻ پاڻ منهنجي آواره گرديءَ جو سائي ائيو، انهن سواءِ هائي ته منهنجي رول پين لي ٿي روڪ پٽجي وئي آهي ..." اڄي ٿي منهنجي من ۾ آيو، "هو چائي، هن جي نيت چائي، نيت جو ٿانگو ڪانيندو ڪونه ڪي ..."

ڏيڻ خود مون وٽ آيو، پيءُ جو نياپو کڻي، سائنس هال ۾ هن سان ملڻ جو. مونکي پنج ڇهه مهينا اڳ، ٽرمينل امتحان جي يادگيري آئي. مسٽر ٿهلياڻيءَ جي مار کان اڇٽا لاءِ مون بڪس ڪيمسٽري جهڙي مزاجي هانجن ڪئي هئي. هيئر به ويچار آيم ته نه وڃان ۽ ڏيڻ کي ٽرپيس ڀڄايان ته. "انهنجي ڪري، انهنجي پيءَ مونکي پاس ڪيو آهي، منهنجو سال

وڃايو آهي." ٻڌي مون ڪجهه ڪونه چيو. چپ چاپ ڪلاس کان ٻاهر نڪتس. ڏينهن نه ڪيڏانهن هليو ويو. مان من خواه ان ۾ ڏڪندو ساڻس حال ۾ آيس.

مسٽر ٽهلياڻي ٻهرندي ٻي ڳالهه جي ڳاٽي لي آيو. چيائين، "هي روز مون وٽ الجبرا ۾ ٽيوشن وٺڻ اچين، مان ٽيوشن نه ڏيندو آهيان، ليڪن ڏيندس مفت ۾، هي روز اچڻ جو واعدو ڪرين ته مان هيڊماسٽر کي سفارش ڪريان ليڪن سرٽيفڪيٽ ڪرڻ جي. ته ته ..."

مون روز هن کان ٽيوشن وٺڻ جو واعدو ڪيو ۽ مونکي مئٽرڪ لاءِ سرٽيفڪيٽ ڪيو ويو.

مون دل ئي دل ۾ چيو، "انسان ۽ ڳالهين کي سمجهڻ ۾ اهڙو اڻاولو ڇو آهيان؟"

مان مئٽرڪ امتحان ڏيڻ ڪراچيءَ ويس، لٽس ٻقاٽن جي پيڙيءَ ٿي پئي. هن مونکي ٻه ماڙ تي هڪ ڪمرو خالي ڪرائي ڏنو. امتحان ڏنم. الجبرا ۾ سمجهيم ته نوي نه ته اسي ضرور ڪڍندس. جاميٽريءَ ۾ اڌ کان وڌيڪ نمبر حل ڪرڻ لاءِ ٻاري رهيو، سمجهڻ محال هو، جاميٽري هيڊماسٽر پاڻ پاڙهيندو هو ۽ ڪافي ماهر سمجهيو ويندو هو. منهنجي اڳيان، منهنجي ئي ڳوٺ جو پيسو وارو هو، هو جاميٽريءَ ۾ هوشيار هو. ڏٺم هو ته گويا پاڻ مان ئي ابزار هو.

امتحان بعد رڙ و رڙ مچي ويئي، "اڌ نمبر ڪورس کان ٻاهر آهي!"

ٿيم ڪراچيءَ ۾ اديءَ سان مليس جنهن مونکي سڄيءَ ماءُ جو پيار ڏنو هو، ٻقاٽن سان گهميس، پولٽيڪن فلمون ڏٺم، سونهري پڙدي تي اي ايمو ريا، ٽي. ايمو ريا، سلوچنا ۽ مڌوريءَ جا ڪرشما ڏٺم، منگهرمل سان ٻه ڦيرا ۽ ٽينٽي جمنٽيءَ

جي مندر ۾ ڪيرتن ۽ ڀڄن. اُهيو رمتو جوڳي ڪيڏانهن ويندو رهندو هو، ورهيه اڳ.

۽ الفاق سان گڏجاڻي ٿي ٻنهيءَ سان ٻڌائيءَ سان ......

ڪراچيءَ ۾ ٿي هوءَ مون سان الفاق سان نه گڏي هئي ۽ منهنجي زندگيءَ ۾ اچي هوءَ الفاق سان گهڙي هئي، پنهنجي ن ۾.

مونکي منهنجيءَ سڄيءَ ماءُ جي يادگيري نه جهڙي رهي آهي، در حقيقت مونکي هنجي زندگيءَ کان وڌ هنجي مرڻ‌ءَ جي يادگيري وڌيڪ رهي آهي. هن سڏوجن ۾ منهنجي ناناڻي ڏهر دم ڏنو، ٻوءِ جوڙ ناناڻن سان نالو ٿي نڪتي هيو. منهنجو نالو رهيو ماءُ ي يعني ٻاٻا جي مامي سان ۽ منهنجي پاءُ جي ساهرن سان، پڻ عيدن ۾.

مان اسڪول جي ونڪيشن ۾ ٻئي ڀاءُ سان وڃان نه وڃان، پاءُ ساهري ضرور ويندو هوس، پاڻي هلي اوڙي نه هلي. هن جا سوٽ عمر ۾ مون سان هئا ۽ هن جا ماءُ ڀيڻ ۽ مونکي پاڻيندا هئا، گهڻو ٻوءِ خبر پئي ته هو ٻاپيءَ جي ننڍي ڀيڻ سيتا مون سان مڱايل لاءِ آتا هئا. منهنجي وڏي ڀاءُ ٻهرلندي ٿي ان مائٽيءَ کان انڪار ڪيو هو، هن کي انديشو هو ته ان ڀيڻن جي ساڳئي گهر ۾ هجڻ ڪري هن ۾ اختلاف ٿيندي. هنکي اهو ۽ ڊپ هو ته ساڳئي گهر جي منهنجي ۽ اُلي هجڻ ڪري هن کي وڏي ناڻيءَ جي حيثيت ۾ ساڳي عزت نه ملندي.

مان منهنجي سر ٿي شاديءَ کان ونهن ويهن هوس، ليڪن کان. شاديءَ جي اڏڻ ڏاڍڙن واري اي شرميءَ واري واقعي ته مونکي نه صرف شاديءَ کان، بلڪ ڇوڪري ذات کان اچي نفرت ڏياري ڇڏي هئي. پهرين منهنجي هردي ۾ ٿي آنند مانڊ پيدا نه ڪئي هئي، بلڪ جسم ۾ ڪنڪناٽ پيدا ڪئي

هئي، هن جي مقام اندر عمر ٻار لاءِ ٻڌڻ ئي وڃڻ بعد مان وري شاديءَ ۽ ڇوڪريءَ کان ناتو ڪاٽڻ لڳو هوس ...

ٻه ڏينهن پوءِ ڇهن مهينن پڄاڻا آيس ته ڀاڳ ساهڙن جي ٻاڙيءَ ۾ اوچتو ٻڌائي ڇوڪريءَ جي ڏاک ٻڌم: ڇوڪرن کان چالاڪ آهي ته بهادر به. مجال آهي جو ڪو وڏو سچو به هن سان سينڌر ساهي سگهي، هوءَ هر ڪنهن جا ڏاڍورا ڪيندي آهي زبان سان ته مڪ سان به.

ڇوڪريءَ جي مڪ!

مون ڀاڄائيءَ جي سوٽ کان پڇيو، "ڪيتري عمر اٿس؟"

هن جواب ڏنو، "توکان مون کان سال اڳ، وڏي ٿيندي، ڏسندينس؟"

مون سوال جو جواب سوال سان ڏنو، "هيترا ڏينهن ڪٿي هئي؟"

"ننڍڪو ڀيڻن جي آهي،" هن چيو. "پٽس اڄ ئي مري چڪو هو، ماٽس هئي ته ٻيو ڇهه مهينا اڳ. هوءَ به چلي رهي هئي، وڏي ڀيڻ وٽ اچي رهي آهي، اسانجي گهر جي نڪ سامهون هن جو گهر آهي."

مان اها اعتبار ڇڏي ويٺس، "مردن جو مٽ آهي ته شڪل صورت ۾ ضرور موچاري هوندي."

۽ اوچتو هوءَ ڪمري اندر گهڙي آئي، وچ جيان، چوندي آئي، "موچاري ٿي لڳان، مان لوڪي؟"

منهنجو واس قائي ويو هو. الائي ڪيئن اهو مون کان وسري ويو هو ته جنهنکي ٻڌائي ٿا ڇوڪرن سان ساڙو رکي ۽ موچاري ڪيئن هوندي. هن ناڪي جي ٻڌهي وڪڻن سان ٺاهيو هو، هن جي فلڪ به ٻڌائڪي هئي ته ڳلن مان به ڇوڪرا رت ٿي ٽمڪيس، ڳريا هوءَ پشاور کان آئي هئي سڌو.

مان اوڪ ئي هن ڏانهن نهاري رهيو هوس.

هن منهنجو هٿ ڇڪي ورتو. ٻڪاريائين، "ٻڌاءِ ٻچو."
وڏاءُ ڇو ٿو ڪرين، هن جو زور ڏنو ته مون کان ڪيڪ نڪري
وئي. هن ٺهڪ ڏنو ۽ منهنجو هٿ ڇڏي ڏنو، وري ٺهڪ
ڏنائين ۽ چيائين، "وڃ، معاف ڪيو مانءِ. مهمان آهين نه هت
۽ گڏيو ٻه ٽهراڙين دفعو آهين نه- ان ڪري."

هوءَ مون ڏانهن ڦري هلي وئي، چوندي، "وري مونکي مرچاري
نه چئج."

هاڻ هرڪن جو وارو هو تنوالي ڪرڻ جو. چيائين، "ڏاڏا نه،
پيد عيدن جي ٻڌائي."

مونکي اِن ڏانهن ئي ڳوٺ موٽڻو هو، موٽي واس. وري هن
سان ملڻ پيو ته ڪاڏ ئي، هن جو مون ۾ ڏسڻ لاءِ نه مليو.

وري جڏهن پيد عيدن آيس ته هوءَ پرڻجي چڪي هئي،
پتر آهي، اِنهن چوڻ ته هوءَ پرڻائي وئي هئي، پيٽ واس
ڪاهيءَ جي هڪ ڪرڙوپ سرنديءَ واري سان اِيءَ لي هن کي
وڌو هو، گويا فرض نه نباهيو هئائين، پري لاڻي هئائين...

هوءَ مونکي ڪراچيءَ ۾ گڏجي وئي، گانڌي گارڊن ۾. مان
پنهنجي ٻچڙن سان هوس ۽ ٻوڙن کي پکڙا پائي ڏنم، جو آواز
آيو، "سڃاڻين ٿو مونکي، مان آهيان ٻلي، ٻلي ٻڌائي."

هوءَ منهنجي بلڪل ڀرسان ۾ اچي بيٺي هئي، هن کي
سڃاڻڻ ۾ دير نه لڳي جيئن هوءَ ڳاڙهي ڳٽول ته رهي وئي،
منهن ۾ اڳيئن جهڙي لالڳي ٻه نه هيس. هن جي ڀرسان اُن ڏهن
سالن جي نينگري هئي. مان هنکي ڏسي رهيو هوس، جو ٻڌائيءَ
چيو، "هيءَ منهنجي ڌيءَ آهي."

مون عجب مان پڇيو، "تنهنجي ڌيءَ!"

هن اِي ڌڙڪ چيو، "ڏاڏيو ٻابو پڌو ٿو اِٽڪين، هن جي ڌيءَ

سا منهنجي ڌيءَ نہ ٿي؟ ٻڌاءِ.“

هن جي اکوڙي ڦاٽڪ جهڙن جو لٽن سلامت ٿي ڏٺي.

منهنجو ٻڌائت واسديو حيرت وچان ڪڏهن مونکي، ڪڏهن هن کي ڏسي رهيو هو.

هن وري پڇيو، ”هت رهڻ لڳو آهين يا گهمڻ آيو آهين؟“

مون چيو، ”گهمڻ ٿي سمجهہ. ٻن ٽن ڏينهن ۾ واپس موٽي ويندس.“

هن چيو، ”منهنجي گهر اچج نہ، ان وچ ۾. سوامي بازار ۾ هڪ ٿي وڏو ميوي جو دڪان آهي، موهني اسٽور. منهنجو ساهرو نالو موهني آهي، موهني! ٻڌءِ نہ.“ هن ٿورو ڏنو، ظاهر هو، هن جي زندگيءَ ۾ سلامت هئي. وري چيائين، ”وڃڻ کان اڳ هڪ ڀيرو مون وٽ ڪاٽيج، رات جو. هيٺ دوڪان آهي، مٿي گهر. مونکي، هيءَ اوکي مون ۾ ڇڏي اڄ ڏا. ڪٿي رهيو پيو آهين؟“

مون چيو، ”اولڊن مارڪيٽ جي پرسان.“

هن چيو، ”مون ۾ ڪهڙو ڀاري آهي؟ اچجانءِ ٽرام ۾ يا بس ۾، بس سڌي ملندءِ. اچجانءِ ضرور، نہ تہ ...“ هن جي اکين جي چمڪ منهن اونداهيءَ ۾ لهائين ليز ٿي وڃي هئي. [illegible] ڪ مون پنهنجي ڪاپي هٿ ۾ غضب جو سوڙ اڀرندو ڏٺو.

هن ڳوڙها اگهو پاڻي ورلو. چيائين، ”ڇرچو ٿي ڪراڻءِ. پر اچج ضرور. نہ ايندين تہ مونکي ڏک ٿيندو.“ هوءَ ڌيءَ جو هٿ پڪڙي هلي وئي.

واسديو پڇيو، ”ڪير هئي؟“

مون هنکي ٻڌايو. هن چيو، ”اٺن پڙهيءَ اُت جي، ماڪوڙو ماسامي. اون ويندين، هن جي گهر؟“

مونکي ڀلائيءَ جي پوئين جملي، ”ائين ته مونکي ڏک ٿيندو“ ۽ عجيب پنهنجائپ، عجيب دعوت نظر آئي هئي.

مون واسديو کي ڪوبه جواب نه ڏنو. پوءِ به اديءَ کي ائين چئي ته ”ڳوٺاڻي هر ڪلاسيءَ جي ماڻهن ۾ تو جهڙن، راڻ جي ماني کائي ايندس“ مان سولهن ڏينهن ڪراچي ڇڏڻ کان هڪ ڏينهن اڳ.

دوڪان ڳوليندي ۾ دير نه لڳي، اهو چوڪ وٽ درست ئي هو ۽ دوڪان جڳهه مونکي ڳولهي لڌو هو. مان اس مان لنگهي ته رستي جي ٻئي پاسي وڏن انگريزي اکرن ۾ ”موهني اسٽور“ پاٽ لڳايل رهيو هو. مان رستو پار ڪري ”موهني اسٽور“ طرف وڌي رهيو هوس ته دوڪان جي پاسي ۾ ڏاڪڻ تان هڪ ڇوڪري لهي آئي هئي. هوءَ پاران مونکي دوڪان ڏي وڌي ويئي. هن جو پتي منهنجي سمجهه موجب چاليهه پار ڪري چڪو هو، هيو به ڪارسرو ۽ بدن ۾ ڪافي ڀريل هو، جنهن سونهن ۽ ان ڀولائيءَ جو مطلب ڪرائي ويو هو، شاديءَ جي نالي ۾.

هن پتيءَ جي وڏي پنجي چيو، ”هيءَ آهي منهنجو ڌرم جو پاڻ ...“ هن منهنجو نالو به ٻڌڻ ڪنڌو هو. شايد هن ڪڏهن ۾ ئي ڏٺي رکيو هئائين، نالي کان وڌيڪ مونکي حيرت لڳي، ڌرم جي پاڻ سڏجڻ تي.

هن جي پتيءَ، ڀولو مل اڳ هوس شايد، چيو، ”پاڻ ڪيسي مٿي وئي هل. مان به اوڇي دير ۾ مٿي ٿو اچان.“

مون ڏاڪڻ ۾ ئي، مون کان هڪ ڏاڪو مٿي هلندڙ ڀلائيءَ کي چيو، ”سو مان پنهنجو پاڻ ٿيان، ڌرم جو!“

هوءَ پنهنجي ڏاڪي تي اٿي رهي، منهنجو منهن هن جي

مدهن سان اڪرڻ وارو هو جو مون پاڻکي پنهنجي ڏاڪي ڏي روڪي رکيو.

هن چيو، ”ڇا چوانس ها اڌهن ... هن هڪ ٺهڪ ڏنو ۽ چيو، ”جڙيءَ کي جس سمجهڻ ۾ ئي سماڻپ آهي.“

هن ڏاڪڻ مٿي چڙهڻ شروع ڪئي. مان به مٿي چڙهڻ لڳس. پٺي هنجي ڪمري پهچڻ تائين چپ هئاسين، مٿي هن مونکي آواز جي ڪٽ مٿان پيل غاليچي تي وهڻ لاءِ چيو، وهاڻي واري پاسي الڪل آرام سان پنهنجو گهر سمجهي. هوءَ پيرانديءَ کان واهي وائي، مون ڏنو رهي وري آيو هو هن جي مدهن ڏي.

مون ڳالهه جو سلسلو جاري رکندي چيو، ”مونکي پنهنجي سڄي پتڻ آهي.“

هن ڪنهن تي چيو، ”پنهنجو به ڏس تون ئي سگهين؟“

مونکي چرچو سجهيو، ڪمهلو. چيم ”ماڻ کي چئين ها ته، ته هوءَ سڄو پاڻ جهڙي ڏيڻي ها ...“

هن اڌو ساهه کنيو، مان من ئي من ۾ ششدر ٿي ويس. چيائين، ”هوءَ پوءِ به سڄو پاڻ نه رهي ها. مدهنجو پيءُ مدهنجي جمڻ کان سنمت پوءِ چلي رهيو هو. مان ماڻ لاءِ سور جو سامان ني ڪٽي جاس. چگو ٿيو، هوءَ به هاسين سکالي ئي ...“

مان من ئي من ۾ پاڻکي ڪوسيندو رهيس، هن جي مرداني حرڪتن جو راز به ڪنهن حد تائين سمجهي ويس، ان وچ ...

اوچتو هن ٻڌو ٺهڪ ڏنو ۽ چيو، ”جي هوءَ جيئري هجي ها ته پنهنجن ڪيئن اچان ها، توسان ڪيئن ملان ها؟“

مدهنجي من ۾ پڙاڏو ٿيو، ”پوءِ سونهن ۽ اي ٻوالديءَ جي شادي به نه ٿئي ها، ۽ سونهن پدريجانيءَ هٿان هڙپ به نه ٿي وڃي ها.“

وري به هن ڳالهايو. مون ڏانهن نهاري پڇيائين، ”ٿيند

نه منهنجو پاڻ، ڌرم جو پاڻ. پيو ڪجهه. نه ڪوئي مونکي پنهنجي شاديءَ لاءِ گهرائيندي، منهنجي ذاتي دل آهي پاڻ جي شادي ڏسڻ جي ...“

مون دل ئي دل ۾ چيو، ”مان ڌرم جي پيڙوئي ڪري اهڙو لطائڻ ها جي هو اهڙو اي دوار نه هجي ها.“

آخري ۾ هن جو پتي اچي ويو.

هو ۽ هن جا ڌيءُ پٽ مون سان انهن هاڻا جڏهن سڄ ڀڄ مان پناٽيءَ جو پاڻ هوس ڌرم جو نه، سڀڪو هن جي ڌيءُ سرا ۽ مونکي ماڻو، ماڻو ڪري سڏڻ لڳا شروع ڪيو. خاطرداري ۾ سڀني خوب ڪئي.

پناٽي ۽ سڀ سپاءِ هئي. هوا، هيٺ جڏهن هن جو پتي گراج مان موٽر ڪڍڻ ويو ۽ اسان مٿي اچي رهجي ويا تڏهن اڪيلائيءَ ۾ چيائين، ”ياد رکج، شاديءَ لاءِ ضرور گهرائج“ پوءِ ماڻي جي ڳالهه، اکيائين منهنجي هٿ ۾. مون چيو، ”پيڻ ڪي ڏنو آهي يا ڪانئس ورتو آهي؟“

هن چيو، ”مان سمجهان ٿي ته سڀڪجهه پيڻ ڪري، ته ڪڏهن تو ڪجهه ڏنو نه هوندو، ورتو هوندو.“

واقعي دادن ڪان مون اللائي ڇا ڇا ورتو هو!

چيم، ”مون هنڪي اڻاه پيار ڏنو آهي.“

موٽر اچي ئي وئي ۽ هن پوءِ ۾ چيو، ڏورو آهستي، ”مونکي ۾ سڪ ٿي ڏج، اڻاه.“

مان لاءِ اڻاه سڪ ۾ کوهيو ٿي رهيس. ساري وات.

مان ۽ ڪيترا مئٽرڪ جا امتحان ڏيندڙ ڪراچيءَ لاءِ سي ٽيا هئاسين جو هڪ هو ته جاميٽري ليئر جو ڪورس ڪان ٻاهر نڪتو هو ان ۾ وري امتحان ٿيندو. اڳئين سال سنڌيءَ جو ليئر ليڪ ٿيو هو ۽ وري امتحان ورتو هئائون. اميدوارن کي ٻاهر سينٽرن ڪراچيءَ، حيدرآباد يا شڪارپور اچڻو پيو هو. اوچتو اخبارن ۾

ٻڌائي ته جاميٽريءَ جو ٻيهر امتحان نه ڏيندو، هر هڪ اميدوار کي ٻيڻ ٻيڻ مارڪن ۾ الجبرا حساب وڌيڪ ڏنيون وينديون.

مان ڇرڪ ڀرڻ لڳس. ٻڌڻ لاءِ هڪيا حاضر هئا هڪ ئي وقت ۾ مسئلا ۽ انهي جو مرڪز بابا هو!

مسئلا هئا ڪاليج پڙهان نه پڙهان؟ شادي ڪريان نه ڪريان؟ مرنکي ڪن لاءِ ٻڌائي ياد آئي.

الائي ڪيترا دفعا بابا ظاهر ڪيو هو ته هو منهنجي وڏي ٿيڻ کان نوڪري اڻ لاءِ ڪرائي رهيو هو جو هن مونکي زميداري سنڀالڻ لاءِ چونديو هو. بابا پاڻ نوڪري ڪئي هئي جيستائين ڏاڏو حيات هو. منهنجي جيئري ڏاڏو زمين پاڻ سنڀاليندو هو. بابا منهنجي وڌيڪ پڙهڻ جي ناڪاري ۾ رهيو هو. هن هڪ ئي وقت ۾ سبب ڏسيا هئا. جڏهن نوڪري ڪرڻي ڪاڻهي ۽ زمين جي سنڀالڻ ۾ آهن انڌهن وڌيڪ پڙهڻ وقت جو زيان هو. هن لاءِ هڪ ٻيو اهو ۾ ڪارڻ هو ته سندس نظر کان ٻري لهڻ شان مان آواره گرديءَ ۾ ۽ ٻريءَ سنگت ۾ ڦاسندس. مون ته وڌيڪ علم ٻيا لائقي ٻرائڻ لاءِ نه فقط ٿور وڌيڪ پڙهڻ ٿي چاهيو، ڊاڪٽر بڻجڻ لاءِ اڳ کي همت ڪٿي ڇڏيو هو مون ۽ مون ٻاڻوءَ معرفت بابا اڳيان منهنجي ڪاليج پڙهڻ جي خواهش رکي هئي، بيسود. هاڻي پاڻ ئي ٻاڻوءَ معرفت وڌيڪ پڙهائڻ جي خواهش ظاهر ڪئي هئائين هن جو دليل هو ته هڪ طرف زمين سنڀالڻ لاءِ پاڻ اڃا حيات هو، ٻئي طرف منهنجي وڪالت پڙهي اچڻ سان اڳ ۾ منهنجو رعب ۾ وڌندو. ته مان مرلبو ۽ نوشهري ڪورٽ ۾ ئي وڪالت ڪرڻي هئي پيا وڪالت ڪرڻ جو ٻانو ڪرڻ هو. ٿي ڪوه ڪو فاصلو هو؟

۽ هن مون لاءِ هڪ مائٽي اڳ ٻگهه طيءِ ڪري ئي رکي هئي.

ٻران جي مشهور ڪانگريسي مهارام چيلارام معرفت ٻڌا مائٽي آئي هئي. هو سنڌ اسيمبلي چونڊن جي ڏينهن ۾ مهڙيجي واپارين ۽ ڪارڪنن جي لڳن مان اڳواڻي واقف ٿيو هو. بابا جو خيال هو ته جيئن ته اهڙا مائٽي قومي ورڪر ڏاڍا رکندڙ ڪٽنب مان ٿيڻ واري هئي انهڪري مان مڃيندس ۽ ڪنهن معرفت مونکي ملائي سگهندو.

مان لالي سان ملاقات بعد بابا سان اختلاف گھٽائڻ جو پڪو ڪري رهيو هوس، ڇو ته مهڙيجي ائسوات مرضي پٺيان ٻڌان مهڙيجي آئينده سان واسطو رکندڙ ڳالهين جو فيصلو ڪرڻ پسند ڪنهن نه ڪنهن ريت مڙهڻ جي ڪوشش ۾ مهڙيجي دل ۾ اوري تحريڪ جاڳي ته ان کي پوريندي ٻڌائي ڇڏيم. هيڪاري بابا جي ان ٻڌيءَ ڏاهپ کي داد ڏنم. هڪ طرف هو مونکي ڳوٺ، خاص طور ٻيڙيءَ کان ٻاري رکڻ جو پڪو ڪري رهيو هو ۽ ٻئي طرف مونکي گرهست جي بندڻ ۾ ٻڌي گھر اندر قابو ڪرڻ جو سوچي رهيو هو.

مهڙيجي وڏيڪ پڙهڻ جي رهي کهي ٻڌايل لالي فيصل ڪئي، مان نوڪريءَ واري باغ ڏانهن وڃي رهيو هوس. گرڌورام جي اڪائي وٽ پهتس ته هو دڪيءَ لان هيٺ لهي رهيو هو. مون هن کي هٿ جوڙي نمسڪار ڪيو. هن مونکي سڃاتو. چيائين، "لالي جو پٽ آهين. هٿ نه جوڙ" ۽ هو مون سان گڏ هلڻ لڳو. چوندو هليو، "لالي سان هٿ جوڙ نه ڪر ۽ پال هن لوڪيءَ مان ٻاهر مدعا ڪٿي هجي." اوچتو چيائين، "ڪرهه جي ڏينهن کان اللہ، جو ڪيڏو ن ٿيڻ بهتر آهي، هن ۾ عام عقل جو ... آهي آسمان ..."

هو مڙهيءَ طرف مڙي ويو، گڻگڻائيندو، "چمنا لال ڪي ڪيڪئي جو آن هوائي هو ۽ ..."

مون پڙهائي جاري رکڻ جو آخرين فيصلو ڪري ڇڏيو.

ان وقت نه مون سمجهيو، الله لوڪ کي ڪا آڪاشوائي ٿي هئي يا ڪو اندر جو آواز آيو؟ گهڻو پوءِ سمجهيم ته منهنجي دالهو ر ائي کي اميد هئي ته مان لالي جو ٻچو نه ٿيندس. هن عجيب امڙ پالي پوڙي لالي کي منهنجي من جي مراد پوري ڪرڻ لاءِ رضامند ڪيو هوندو. نه لالو انهن ڪمن جي وڪڙ ۾ اچڻ وارو هو ۽ نه بابا ڪنهن درويش کان ٻوڙي ڪا ڳالهه ڪرائڻ وارو هو. اها پڪ اڄ به اٿم ته ٻنهي جي هن سلسلو مان هلڻ وڃڻ جي ڪيتري سالن بعد به ...

شادي ڪرڻ نه ڪرڻ جو فيصلو وري دادن ڪيو. خط ۾ لکيائين، "ٻانوءَ لکيو، بابا منهنجي لاءِ مائٽي چونڊي آهي. ارسيال آهي منهنجي "ها" ڪرڻ لاءِ، پڻ ته ڇوڪري منهنجي پدوان مان ڏسان ... گوبند، الائي ڪيئن مولڪي ٿيون تنها ٿيون، مان گهڻا سال جنهن ري رهڻ واري نه آهيان، حياتيءَ ۾ وڏي ۾ وڏي خواهش اٿم ته اوکي گهوٽ ٿيندو ڏسان، اوکي گهوڙيءَ چڙهندو ڏسان ..."

منهنجو همانءُ ٻرجي آيو، منهنجي اکين ۾ آب ڀرجي آيو.

مون نه ڇوڪري پاڻ ڏٺي ۽ نه پڇي ڪنهن کي ڏسڻ لاءِ چيم. دادن کي لکيم، "جڏهن شادي ڪرڻي ئي آهي تڏهن مان منهنجي ڪنوار پهرين دفعو سهاڳ رات جو ئي ڏسندس، ٻنهي هٿن سان گهونگهٽ هٽائي ..." مون پڪڙي لاءِ "ها" ڪئي. شرط وڌم، شادي گهٽ ۾ گهٽ به ٽي ورهه پوءِ ٿيندي. هال اهو نه چيم ته ڏٺي ليکي اٿم، نه ورندي وٺندي؛ ڪنوار هڪ ڪاڏيءَ جي وڃي ۾ گهر ايندي. بابا، ٻانوءَ معرفت به اهي ڳالهيون قبوليون.

منهنجي اوچ پڙهائيءَ لاءِ شڪارپور جي سي اينڊ ايس ڪاليج طيءِ ڪيو ويو، پڻ سڀني ڪري. هڪ ته اتي ڪراچيءَ جهڙو آزاد واءُ مڪان ۽ اتي سنگت موجود نه هوندي؛ ٻيو، منهنجي ڏاڏي واري پٿاٺ گاڏيءَ جو سڄيءَ وارو سيٽ. ٻاهروار

شڪارپور ڪاليج جي مکيہ اُستاد سيتلداس جو گهرو مِتر هو، ۽ هن معرفت ئي معاف ٿيڻ جو آسرو هو. اُن ڏينهن ئي معاف ٿيڻ غريبءَ کان وڏيڪ هلندي پڇندي جو ثبوت هو! ۽ شڪارپور مونکي اُن ڪري ۽ راس آئي جو اُتي پڙهائي نہ هئي.

۽ مان شڪارپور اُسهڻ وارو ئي هوس، اُن کان ٻہ ڏينهن اڳ، بابا ڀائيءَ معرفت نياپو موڪليو: "جي لوڪي ڳالهہ کان موڪلائڻو آهي تہ سيٺ شام جو ڏگاڻي جي گهر وڃج منهن اولادهيءَ جو. ڪلاڪ ڪن لاءِ ڳالهہ الي ايندي. هڪ ڳالهہ جو ڌيان رکج، ڳالهہ ماڻي لوٺيل آهي، اُن جي ڳوٺن جي سردار سان ...

ڀائيءَ اهو بہ چيو، "ڏسُم، اهڙو وجهہ وري نہ ملندءِ. سهرم جي سماٽب جي ساراهہ ڪرڻي ئي پوندي."

مان شش و پنج ۾ پئجي ويس، ڇا وڃان؟ همٿيت اچا تہ پڙهيو هوم، پڙهڻ بعد محسوس ڪيم تہ منهنجي اُن ڏينهن جي پڙهڻ همٿيت کان سرس ٿي هئي.

سڄي رات ننڊ نہ ڪري سگهيس، ستا سور ٿيڻ سر جاڳي اُٿياس. هُن کي ٻاهڻ جو دروازو بند آهي تہ اهو کڙڪائڻ مان فائدو؟ تنهن سواءِ، هوءَ اِڪاح پڙهيل ٿاري هئي تہ هُن سان ۽ شادي شده ٿيڻ وارو هوس ...

پوءِ بہ منهن اولادهيءَ کان اڳ ڏگاڻي واريءَ پاسي لڳي پهچي ويس. ڳالهہ جي ماڻ ٻِڪ ڪئي تہ هوءَ ضرور ايندي. وقت سان گڏ منهنجي دل جي ڌڙڪڻ بہ وڌڻ لڳي.

اچانڪ، گهنگهرن واري گهوڙيءَ جي قدمن جو آواز ورجهو اچڻ لڳو ۽ اڪا ٻڪا سليمان جو ٽانگو اچي ڏگاڻي جي گهر اڳيان کوهہ وٽ بيٺو. هوءَ اُرڪي ۾ بند هئي ۽ ٻولين ڪاني ۾ هُن سان شاه جي خاصخيليءَ جي اُنيءَ ڏيءَ.

منهنجي منهن ٿي ٻکهر اچي ويو هو، دل زور سان ڌڪ ڌڪ ڪرڻ لڳي هئي، مان مهانڊڙي جي وڻ وٽ اُٿي ڄمي ڪاٺي ٿي ويو هوس.

ٻهراڻ اندڙي نيڻگر ٽانگي مان لٿي ۽ هن جي هٿ جي سهاري رائمس هيٺ لٿي. ماڻس اڳي سانس کلي ملي. ٽانگو واپس وڃڻ لڳو، ماڻهو، ڏيئا کي گهر اندر وٺي وڃڻ واري هئي، مگر رائمس کوه پرسان ٻيل کٽ تي ٿي ويهي رهي. هن ارڙهين جو اڳيون ٻلڪ ٽڪائي مٿي مٿان وڌو ۽ مهنجي دل مٿان وڏل ئي گذريو. مهنجو واس ڦاٽي ويو. ڪاڻ ارڙهين سان هن جو منهن اهين جهانڪي رهيو هو، ڄڻ ڪائڻ ڪڪرن مان چنڊ ٻڪي رهيو هو. مون ان رائمس جي منهن ۾ انب ڏٺو هو، ٻر هيڏو وڏو انب آدوسي هو، وڏڪ مهڪ ڏهڪ وارو...

۽ هن وهڻ بعد چيو، "عبداڻ، هيڏانهن اچ نه، لهج ئي مان پنهنجي خاوند جي مرضيءَ سان آئي آهيان، اچين ٿو ته مان هٿ ڪان وٺي اچي همه وهاريانءِ."

مان ٻئر ٻئر ۾ ٻاٽي هن طرف وڌڻ لڳس. شاديءَ بعد ڪيترو نه ڦيرو اچي ويو هو هن ۾!

هن مونکي ساڳيءَ کٽ تي وهاريو، پوءِ ٿورو پريان سرڪي ويٺي. چيائين، "اڳي جي امر اڳيان سر جهڪائڻ ۾ هن جي رضا تي راضي رهڻ ئي سياڻپ آهي، مون ائين آهي، پنهنجي ۽ مڱڻي تي آهي." هوءَ چپ ٿي ويٺي. پوءِ سنجيده نموني چيائين، "مونکي دادن جي جڳهه تي سمجهه."

هوءَ مونکي دادن ٿي نه ادبءَ جهڙي لڳي، وڏن کان وڌي، هر ڳالهه ۾ هوشيار. مون ٿورو ڪري ٻاڻ کان پڇيو، "هوءَ رائمو... هوءَ ڪيڏانهن گم ٿي ويئي. هوءَ ورب ساڳي ئي نٿي سگهي؟"

هن جو آءُ ڀاءُ مونکي نه آئڙيو ۽ هن جو پيڻ وارو وڏاءُ مونکي ڪاٽڻ لڳو.

گهر موٽندي مون ٻاٻا جي دورانديشيءَ ۽ ٻري عقلمنديءَ کي داد ڏنو دل ئي دل اندر.

امر جليل

نئون وجود

جنهن ۾ سنڌ سرچيل ۽ اڻچيل ڪهاڻين کانسواءِ موت، محبت ۽ نئين وجود بابت طويل مهاڳ شامل آهي —

ڪڙين جي هڳاءَ ۽ گلن جي رنگن جهڙيون ڪوتائون

خوابن جا خواب

سميع لُنڊ جو شعري مجموعو

مگند پبليڪيشنس پاران جلد ڇپجي رهيو آهي -

فلسطيني ڪهاڻيون

سهيڙيندڙ: زيب سنڌي

محمد ابراهيم جويو، ولي رام ولڀ، نجم عباسي،
ممتاز عباسي ۽ آزاد قاضي جون ترجمو ڪيل ڏهه انقلابي
فلسطيني ڪهاڻيون. قيمت ٩-٠٠ رپيا.

ميري چادر

ناول: راجندر سنگهه بيدي

جڳ مشهور ليکڪ راجندر سنگهه بيديءَ جو شاندار
ناول، جنهن کي اوهان ڪڏهن به وساري نه سگهندا.
ڊيمي سائيز جا ١٤٤ صفحا، پرڪشش ٽائيٽل
قيمت ٢٠-٠٠ روپيا، پڪي جلد سان ٣٠-٠٠ رپيا

سگنڌ پبليڪيشنس جا ڇپايل ڪتاب

۱- سوچ ڪي لوڇ (شاعري) ذوالفقار راشدي ۲۰-۰۰
۲- موهن جي دڙي جو خزانو ڪرشن چندر [ختم ٿيل]
۳- طوفان جي تمنا (ڪهاڻيون) نجم عباسي [ختم ٿيل]
۴- سيلاب زندگيءَ جو (ناول) پوپٽي هيراننداڻي ۸-۰۰
۵- رات منهنجي روح ۾ (ڪهاڻيون) غلام نبي مغل ۱۵-۰۰
۶- پٿر دل (ڪهاڻيون) ڪرشن چندر ۷-۰۰
[سنڌيڪار: زيب سنڌي]
۷- تاريخ جو ڪفن (ڪهاڻيون) امر جليل ۱۶-۰۰
پڪو جلد: ۲۵-۰۰
۸- جيل گهاريم جن سان (خاڪا) طاوق اشرف ۱۵-۰۰
۹- اسان زنده رهنداسين (آتم ڪهاڻي) ليلي خالد
[سنڌيڪار: زيب سنڌي] پڪو جلد: ۳۰-۰۰
۱۰- منهنجو ڏس آسمان کان پڇو (ڪهاڻيون) امر جليل
[ڇپائي هيٺ]
۱۱- ڌرتي ماءُ (ناول) چنگيز اعتماتوف [ختم ٿيل]
[سنڌيڪار: زيب سنڌي]
۱۲- پهاڙن ۾ پڪار (ڪهاڻيون) خليل جبران [ختم ٿيل]
[سنڌيڪار: نجم عباسي]
۱۳- سدا ساوان پن (۴ انقلابي ليکڪ) ولي رام ولڀ ۱۵-۰۰
۱۴- ڏينهن ڏني جا سپنا (شاعري) اياز گل ۱۵-۰۰
۱۵- وليون وڻ ڦلارئا (شاعري) ادل سومرو ۱۰-۰۰
۱۶- سنڌو منهنجي ساهه ۾ (ڪهاڻيون) امر جليل ۲۵-۰۰
پڪو جلد: ۳۰-۰۰

١٧- پروفيسر (ڪهاڻيون) نجم عباسي ١٦-٠٠

پڪو جلد ٢٥-٠٠

١٨- ٽڪرا ٽٽل صليب جا (نثري نظم) شيخ اياز

پڪو جلد ٢٥-٠٠

١٩- جڳ مڙيوئي سپنو (آتم ڪهاڻي) شيخ اياز ١٨-٠٠

پلاسٽڪ ڪور ٢٠-٠٠

٢٠- ڏونگر نيٺ ڏرن اسان شيخ ٨-٠٠

٢١- واڻون ڦلن ڇانئيون (شاعري) شيخ اياز ١٥-٠٠

٢٢- فلسطيني ڪهاڻيون سهيڙيندڙ: زيب سنڌي ٩-٠٠

٢٣- ميري چادر (ناول) راجندر سنگهه بيدي ٢٠-٠٠

[سنڌيڪار: لڇمڻ ڪومل] پڪو جلد ٣٠-٠٠

٢٤- ٽيون وجود (ڪهاڻيون) امر جليل ٢٥-٠٠

پڪو جلد ٣٣-٠٠

٢٥ - ڪسوٽي ذوالفقار راشدي ٢٠-٠٠

٢٦ - ڀالهيون منهنجي ڳوٺ جون گوبند مالهي

گهرائڻ لاءِ:
سگند ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو

امر جليل جو ايندڙ ڪتاب

جڏهن مان نه هوندس

ون - يونٽ دوران لکيل ڪهاڻين جو ڪتاب، جنهن کي امر جليل (LITERATURE OF RESISTANCE) مزاحمتي ادب سڏيو آهي.

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سِيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنی e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪـو بـہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهـڙي دعوىٰ ڪري ٿـو تـہ پَـڪَ ڄاڻو تـہ اُهـو ڪُـوڙو آهـي. نـہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪـڏهن ڪـو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ءِ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ءِ پڙهندڙ، بَرندڙ ءِ پڙهندڙ، سُست ءِ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ءِ پڙهندڙ بـہ ٿي سگهن ٿا. بيـن لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ءِ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نـہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تـہ پَـنَ جا سڀ ڪَـم ڪـار سَهڪاري ءِ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پـر ممڪـن آهي تـہ ڪي ڪم اُجرتـي بنيـادن تـي بـہ ٿِيـن. اهڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَـٻِئي جي مدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَٺُ ڪنـدا ءِ غيرتجـارتي non-commercial رهنـدا. پَـنَ پـاران ڪتـابن ڪـي ڊِجيِٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪـو بـہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪـرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پـو ٻيـو اهـم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪـڏهن ڪـو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَـنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ
ڪان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليڪَڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.
شيخ اَياز علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........
... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-
اِن حسابَ سان اٽڪاٽائي کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ
”هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ
وڃايو“ ناداني ءَ جي نشاني آهي.

پَئَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽِر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ ٻين کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)